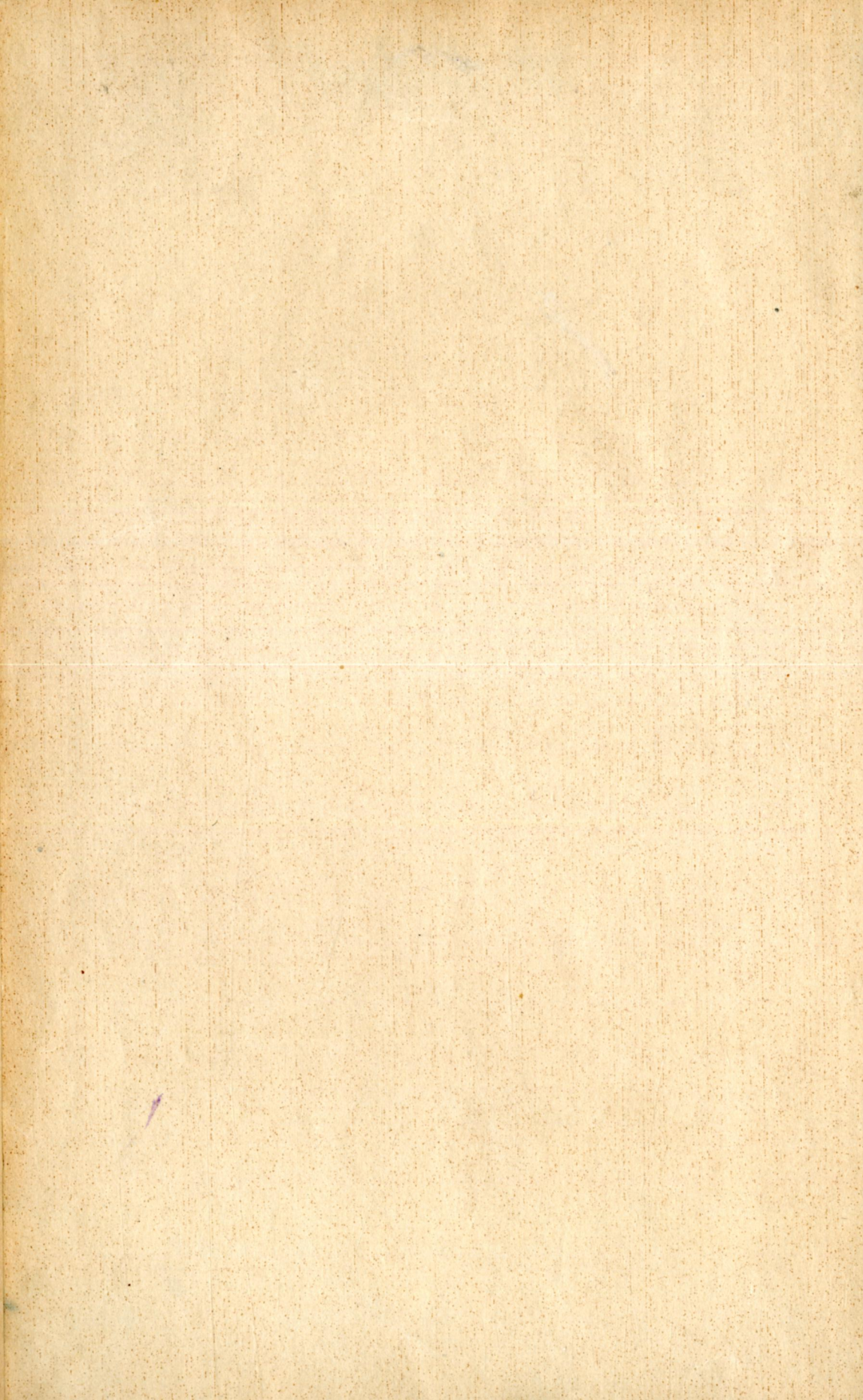

ЛННБ України ім.В.Стефаника

01169082 (R)

2012

Д-р ВАСИЛЬ ЩУРАТ

В 3701/

компл. 1,2

10

ЛІТЕРАТУРНІ НАЧЕРКИ

Богословська драма. — Поет науки. — Шевченків „Іван Підкова“. — Шевченкове послання Гоголю. — Пояснення деяких Шевченкових висловів. — Найблизші жерела творчости М. Шашкевича. — До української пісні про Жидів. — З Гуцульщини до Слова о полку Ігоревім. — Найстарша українська лірика. — Шевченко - Желітовский - Чечот. — Шевченків „Буквар“. — Варшавський учитель Шевченка.

ЛЬВІВ, 1913.

НА КЛАДОМ АВТОРА.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

8(с)У, 18'(09)(081)

2r

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И 36 780

и. 4372

Богословська драма.

Одним з найбільших драматургів не лиш для Еспанії в XVII. в., але для цілої Європи по всі часи, а побіч Лопе де Вега найславнішим поетом католицького світа є Петро Кальдерон де ля Барка (1600—1681). Вже 108 драматичних творів світського змісту заповнили йому почесне місце між драматургами всіх віків і народів. Однак еспанська суспільність XVII. в. не за них дала Кальдерону палму першенства. Він дістав її передовсім за ті свої твори, якими нині в Європі найменше интересують ся і найменше їх знають — за т. зв. „Autos sacramentales“. В тих актах бачить ся не лиш теологічні погляди того Кальдерона, що став священиком 1651. р., але і творчий хист Кальдерона-поета, що часто-теологічні проблеми вмів піднести до висоти загально-людських і дати їм вираз в традиційній формі релігійної драми або містерії, представляної тержественно в празничні дні на публичних площах Мадрита перед королівським двором і тисячами народа. Таких драм чи актів — по свідоцтву біографа Вери Тазіса — мав Кальдерон написати звиш 100 на замовленє різних еспанських міст, а передовсім столиці. Але автентичними вважати належить лиш тих 73, що появили ся 1759—1760 р. в шести мадритських томах другого повного видання Дон Жуана Фернандеца де Апонтеса. Ціль майже всім тим актам спільна: вясненє католицького понятя містерії евхаристії, хоч властивою темою більшости їх є страсти Христові і спасенє людського роду через Христа, що раз являєть ся странником, другий раз — пастирем, то знову кунцем, або божеським Орфеем, а часто Емануїлом. Чимало актів посвятив автор і звеличеню Богородиці. Та в виду того, що він старав ся осягнути свою ціль при помочи найрізномоднійших средств, то поділ його актів по материям буде найприроднійший. Передовсім знайдеть ся між ними 13 написаних на основі старого завіта, а 14 на основі нового завіта. Між старозавітними найкрасшим є „Пир Валтазара“ — повен сильно трагічних сцен в яких алегорична Смерть з богохульним царем грають перворядні ролі. Рівно-ж богатий трагічними ефектами є новозавітний акт „Господній Вертоград“. По словам критиків поставити його можна на рівні зі всім найкрасшим в європейській поезії. Іншим 18 актам дала основу християнська легенда — церковна і світська. В тій групі одним з красних творів є „Ревність для Служби Божої“ — щось в роді доповненя більше

звісної сьвітської драми Кальдерона „Ревність для хреста“. Як в драмі Евзебій задля своєї ревности для хреста, так в акті еспанський жовнір Паскаль Вівас зістає в чудесний спосіб нагороджений небом. Не погорджує Кальдерон і мітологією. Між його актами є аж 9 мітологічних. Перше місце тут належить ся „Божеському Орфевзі“, який і нині представлений викликав би дуже велике вражінє. Основою решти актів є природа і звичайне людське житє. В них найбільше може виявлять ся та чудесна поетична сила, якою автор завдяки своїй фантазії дає абстрактним понятям веї позори людського житя. До тих актів належить майстерний „Великий театр сьвіта“ (El gran teatro del mundo). Є се мабуть один з найраньших подібних творів Кальдерона. Бо підчас коли більшість актів його повстала 1651—1681, то „Великий театр сьвіта“ мусїв бути написаний коло 1630 р. В році 1641. вже був перекладений на мексиканське.

Помимо того, що найзнаменитші європейські критики Кальдерона вважають його акти правдивими плодами артизму, ніколи не бракло і таких, що виступали з замітами. Неясність, абстракційність і надужитє алегорії — по словам їх — обнижують часто артистичну вартість актів Кальдерона. Що-ж, воно й правда, що там, де поет має до діла з абстракціями, не може обійти ся без неясностей. Такі неясности помимо всеї плястинки алегоричного з'ображеня стрічають ся і в Кальдерона. Але чи-ж все знову мусить бути виложено як на лопаті? Є такі річи, що їх на лопату не взяти. З другої-ж сторони, як замічено вже, Кальдерон вміє наділети житєм навіть символічні фігури, побіч яких нерідко появляють ся й дійсні історичні особи з старого і нового завіта. А не брак і правдивого житейського гумору, що має свого репрезентанта майже все в особі якогось весельчака — наглядного посередника поміж сьвітом абстракції і реальним житєм. А як ясно при тім веім Кальдерон ставить квестію і як ясно відповідь дає при кінци, відповідь, що не лишає місця ніяким сумнівам, се хіба викаже найкрасше зміст „Великого театру сьвіта“.

В зоряних шатах, в променистій короні на голові, являєть ся Автор акту і будить Сьвіт зі сну. Сьвіт, послушний своему панови, встає готов слухати приказів. Щоб показати свою силу і велич, Автор загадав представити на сцені Сьвіта велику драму; нічим же иньшим не є людське житє, як драмою. В характері директора театру сам Автор драми визначає веім акторам відповідні ролі, а щоб сценерії не хибло блиску та ефектовности, він Сьвітови поручає подбати о все потрібне, передовеім о ту злуду, яка грі актора надає веїх позорів житя.

Сьвіт, взявши на себе обовязки режисера, здає собі добре справу зі своєї задачі. Він має вивести на сцені всемірну драму, якої три акти обіймуть історію людського роду від сотвореня до кінця: час природного закона від Адама до Мойсея, час писаного закона — від Мойсея до Христа і час закона Христового євангелія — до страшного суду. Земна сьвітлість, достойна представлення такої драми, повинна окружити веїх акторів.

Вже заосмотрив Сьвіт сцену дверми з одного і з другого боку: над одним прикріпив коliesку, над другими в глибині — гріб. Тими дверми будуть входити і виходити актори. Костюми і відзнаки також вже приготовлені. Для того, хто грати-ме короля, є в Сьвіта багрянниця і лавр, для воїна — збруя, сила і тріюмфи. Вченого ждуть книги, студії і школи, черця — аскеза, злочинця — позорище, шляхтича — почесги, міщанина — свобода і привилеї.

І для хлопа, що з вини одного дурня (Адама) мусить в поті чола рити землю, і для него знаходять ся плуг і рискаль. Одній дамі дістанеть ся лиш чар краси — „солодка отрута для многих.“ Тільки жебрак, відповідно до своєї ролі, остане без нічого. А кінець-кінцем ніхто не буде випущений на сцену так, щоб не міг відограти призначеної ролі. Коли-ж він її поспеє, то вже вину припише хіба собі.

Після приготування сцени і гардероби Сьвіт звертаєть ся з зазивом до смертних:

Приставайте, людські діти!
Час вам брати тії шати,
що в них у театрі сьвіта
всякому прийдеть ся грати.

Те сказавши, Сьвіт уступаєть ся геть, а тепер вже сам Автор викликає смертних, запрошуючи їх до близьких цвітників, щоб там розділяти поміж них ролі. На зазив Автора являють ся чергою: Богач, Король, Хлоп, Жебрак, Краса, Мудрість і Дитя. Як яло ся перед появою на сьвіт, всі вони стають в білих шатах. Автор знає сам найліпше, яка роля для кого найвідповіднійша. Він знає і те, що при виборі ніхто не вибрав би ролі страдальця, а кождий рвав ся-б бути королем, а бодай богачем. Тому й не позваляє вибирати роль, а сам їх кождому приділює. З щастем в очах відходять від нього Король, Краса, Богач. Хлопови бувби більше до вподоби власний фільварчик, ніж загін; але він і потішив ся зараз тим, що з нього бувби лихий господар-робітник, бо сидить у нім добрий кусень нероби, ліноуха. В виду того й легше прийдеть ся йому відограти свою ролю. З задоволенем приймають ролі Мудрість і Дитя. Дитя, що „має вмерти, заки вродить ся“, викрикує: „моя роля найкоротша!“ І Жебрак годить ся з судьбою, хоч не годен відразу зміркувати, чому як-раз він має грати Жебрака, та чому лиш для нього гра має перемінити ся в трагедию. Атже-ж така в нього душа, як і в Короля. То-ж видаєть ся йому трохи-не жорстоким се, що красша доля судить ся тому, хто зовсім не з красшої глини зліплений. Та Автор заспокоює його. Жебрак чи Король — задача їх однакова. Драма скінчить ся і ріжницї поміж Королем а Жебраком нема. Буде хіба ріжниця в виконаню роль. А тогді і той, хто грав Жебрака може одержати першу нагороду, аби лиш його роля була відограна найкрасше:

Бо ціле жите люднин
Є лиш драмою одною.
Після спущеня куртини
сяде при столі зі мною
той, хто грою в драмі тій
заслужив на вибір мій.

А коли Краса питає, який буде заголовок драми, Автор каже: Бога знай — добро твори!“

Щоб штука випала як слід, Богач радить зробити пробу, на що Жебрак і Хлоп вже годять ся. Однак Мудрість звертає увагу на те, що проба не може відбутн ся, бо-ж, поки представлене не розпічнеть ся, всі вони остануть без душі і сьвітла. І Автор є тої самої гадки. А проба буде злишна, скоро, граючи, кождий тямить-ме, що небо є над ним суднею. Коли-ж Краса запитує, о котрій годині має представлене зачатн ся і скінчитн ся, Автор відповідає, що того виявити не може. Але він упоминає всіх:

Будьте все готові, діти,
ваші ролі закінчити.
Я в свій час покличу вас.

Жебрак тільки одного боїть ся: „Що буде, если кому память не допише, если дух помрачить ся; хто тогді поможе?“ Помочню в кожній хвили — заспокоює Автор — буде для всіх Закон, який обійме ролю суфлера. Його слухати повинен так само Жебрак, як і Король. Візвавши всіх, щоб виступали на сцену Сьвіта, Автор відходить. З словами на устах: „Бога знай, — добро твори!“ всі вже хотять іти на сцену. Та тут задержує їх Сьвіт, щоб дати всім, що кому належить ся. Король одержує корону і багряницю, Краса — букет цвітів, Богач — золото і брилянти. Мудрість просить лиш кусня землі, де-б могла жити і одержує волосінницю, символ каютя. Вона в протиставленню до сьвітової дами, якою є Краса, бере на себе ролю черниці, маючи репрезентувати собою духовний стан, згідно з середновічним понятєм, по якому мудрість була тільки „*ancilla ecclesiae*“. В кінцевій сцені вона майже ідентифікуєть ся з релігією. Хлоп, що радо відступив би Сьвітові свою ролю, бере з рук його „гірку спадщину Адама“ — рикаль. А Жебракови, якому не призначено нічого, Сьвіт здирає еще сорочку з хребта і пускає його на широку сцену голого. Коли на сцені зарієло ся особами ріжних станів, на запрошенє Сьвіта являєть ся Автор, щоб бути сьвідком представлєня. При торжественних звуках музики сцена роздвоюєть ся. В одній часті є бачить ся сьвітлий престол, на яким засів Автор; в другій часті знайшли ся актори між дверми з коліскою а дверми з гробом. Автор, що зарядив представлєнє, аби звеличити себе, звертаєть ся до акторів з зазивом:

Ви, що граєте в сю добу
драму живні аж до гробу,
бережіть ся в кожний час;
Автор дивить ся на вас.

На той зазив Мудрість виступає наперед з цитрою в руках і співає володаревн неба і землі, небесному зрительн драми, короткій, але щирій псалом, що виражає ціль драми — звеличанє Господа. Потім на підвишенню побіч Сьвіта являєть ся Закон благодати, щоб прологом до Сьвіта, а зглядно до земних видців, дати почин представлєню. Як помічник всіх, що могли-б зійти на манівці, Закон держить в руці Писанє і кінчить свій спів словами:

В кождім ближнього люби,
Бога знай, добро роби!

Сьвіт, що тепер обняв ролю публіки, вже ладив ся оплескувати ті слова, але було запізно; зачало ся представлєнє.

Колісковими дверми входять на сцену Краса і Мудрість. Краса, рада житю і собі, запрошує Мудрість до царства цвітів і весні: „Хиба-ж для тебе нема сьвіта по-за бичованєм, ти жива смерти? Сонішний промінь над горами і долинами не вабить твого ока? Невдячний, хто не уживає всіх тих Божих дарів!“ Але Мудрість, що знає лиш вичитувати велич Божу в його могучих і чудових творах, волиє чинити се в самоті своєї келії. Не даром вона Мудрість! І відходить вона, питаючи, якби їй найлучше зайняти свого духа, а краса — заходячи в голову, що їй початб, аби мати вдоволенє з своєї вроди. А Закон голосить: Бога знай, добро твори! — От і придав ся суфлер, — замічає Сьвіт. Однак Краса затулила уха.

Виходить Богач. Щедро обдарований небом, не хоче собі нічого відказати. На стіл має прийти все, що живе в поли, в воді і в лісі; а той стіл повинен стати в веселім житлі Венери. Підне їню, чести і гордошам будуть служити всі його змисли. Аж де не взяв ся на сцені Хлоп. Він нарікає на

тягар судьби. Будучи „міністром плуга,“ крає ним лице землі і віддачує ся їй за щедроту копанням і ударами. Та не кінець на тім. Прийдець ся брати податки, давай передовсім ти хлопе! Однак хоч і як важка його мозола, купець мусить йому за неї дорого заплатити. Він сам поставить ціну і не дбати-ме о ніяку такеу. А нехай-но ще в цвітінні не спадуть дощі, — а хлоп молить в Бога погоди — тогді його жито піде на вагу золота. Всі тогді звернуть ся до нього, бо він стане богатим Навалом. Але що далше? На те Закон: „Бога знай, добро твори!“ — „Чув суфлера?“ — питає Мудрість. — „Трохи тепер не дочуваю“, — відповідає Хлоп.

Жебрак іде й просить в Бога терпеливості. Наймякшою подушкою в нього — тверда земля; а хоч і накрийть ся широким небом, то все товаришать йому спека і холод, а будять спрага і голод. Коли Богач питаєть ся: „Як мені показати ся з своїми достатками?“ — то Жебрак голосить: „Як мені винести горе?“ Обом підповідає Закон: „Бога знай, добро твори!“ Жебракови ті слова відрадою, в Богача дражнять лиш ухо. Тут Мудрість заповідає їм прихід Короля. Богач злить ся, що треба буде комусь кланяти ся; Краса рада-б королеви представити ся, — може поконаний чаром єї вроди покловить ся їй могучий. Лиш Хлоп не хоче показувати ся. Бо він вже знає королівську ласку, за яку все платить ся податком.

Король радїє своїй необмеженій власті. Все, що окружене морем і сповите сонїшним промінєм, належить до нього. Перед ним гнуть ся вазали й він так мовить: „Чого-ж мені більше?“ Але й королеви пригадає Закон: „Бога знай, добро твори!“ Жебрак, що нинї, окружений чужим щастєм, чуєть ся подвійно нещастним і один в сьвітї терпить недостаток всего, постановляє як-раз тому зблизити ся до всіх; бо без нього всі можуть обійти ся, але він без них — ні. Передовсім звертаєть ся до Краси і Бога ради просить милостинї. Та не бачить його Краса, призираеть ся своїй вродї в зеркалі ручаю. Як може тямити за других, хто за себе не тямить! — замічає Сьвіт. Жебрак молить милостинї в Богача. Богач відтручує його згїрдно. Йде Жебрак до Короля. Король не відтручує його, але віденлає до свого шафара, якого взяв собі на те, щоб його виручував. Тут замітив дотечно Сьвіт:

Спритний, бач, король! Він совість
скрізь міністрами обставив...

Нїчого не зискавши в можних і могучих, Жебрак підійшов до Хлопа, якому Пан-Біг кождий посїв звертає сторицею. „Так що-ж! — мовить хлоп — звертає мені Пан-Біг, то не за дурно. А як я наорю ся, насію ся, намучу ся, то також оден Пан-Біг знає! Вам не стид, такому старому дїдуганови, йти за прошенням хлїбом? Тьфу! А ціи в руки, замість волочити ся! Не маєте що вложити до губи? от вам рискаль, потрудїть ся, хлїб вам буде!“ Даром толкуєть ся Жебрак, що йому в драмі житя не визначено ролї Хлопа, тільки ролю Жебрака. Та хлоп не дасть ся переконати. Бо чейже Бог не казав Жебракови лежнем лежати, а праця мов для Жебрака й сотворена. Від одної Мудрости одержав Жебрак шматок хлїба. Він і дякує їй словами, що вперве ідентіфікують Мудрість з релїгію:

Се не даром, люба панї,
в Вас жебрак знайшов своє;
бо той хлїб, що нас годує,
лиш релїгія дає.

Можливе, що ті слова в ілюстрацію часу, в якій справді задачею монастирів була опіка над убогими. Такою-ж ілюстрацію часу, коли ідеалом була згода церковної і світської влади, є дальша сцена акту. Мудрість пошпотала ся і мало-що не впала; не дав їй впасти Король, в час подавши руку.

Автор, що досі бачним оком придивляв ся грі акторів, міг би був не-одно справити. Однак, лишивши їм вольну волю і пановане над власними пристрастями, хотів, щоб кождий сам здобував собі свою заслугу. Врешті він дав їм помічника, який і тепер озиваєть ся:

В кождім ближнього люби,
Бога знай, добро роби!

То-ж представлене відбуваєть ся дальше і ніхто з акторів не знає, як близько воно вже кінця. Скоро всім судило ся топтати разом стежку життя, то й рішають ся всі, на пропозицію Короля, скорочувати собі її веселою гутіркою. Згідно з радою Мудрости кождий має виповідати свої задушевні мсли. Король перший відкриває думу свого серця. Маючи правити таким могучим царством, удержувати в карбах такого „многоголового створа“, він радби випросити собі у Бога ясний зір мудрости. Без нього не вдержав би він поведів, де так много карків піднімаєть ся в гору. Ледви Сьвіт виповів слова: „Мудрости до управи забажав він собі, як колись Соломон“ — аж тут із-за сцени озвав ся грізний голос:

Царю дряхлої держави!
Кинь бажаня чести й слави.
Вже в сій драмі ролю ти
виграв. Час зі сцени йти!

Король чує той голос і мовить зрезигнований: „Скінчив ролю. Мушу йти“. Але куди? В коліскові двері годї; в сторону коліски ані завернути не можна. Він мусить простувати на перед, до гробу. Тож і йде, кажучи:

Прости Авторе могучий
все, у чім я похибв!
Бачиш жаль мій, жаль болючий, —
з трону я у гріб ступив.

Коли Краса і Мудрість падькають над кінчиною Короля, один Хлоп не дбає о ніщо иньше, тільки о живво, яке і без Короля настане. Живий живе гадає. І Богач пропонує бавити ся дальше. Черга на Красу; вона має виповісти свої мрії. Сьвіт робить увагу: „Як швидко живі забувають умерших!“ І справді! Краса вже говорить про свою вроду. Коли бачить її в зеркалі, не завидує Королеви скарбів і тріюмфів. Бо підчас як Король заповолює тільки тіла, вона бере в полон душі. І славить вона божеську судьбу:

Як в мужчинні знайдець ся „світ малий“,
Так в женщинні знаходять „мале небо“

Ледви краса скінчила, із-за сцени понурий голос озвав ся:

Як весняні, сьвіжі квіти,
вяне всякая краса:
ніч виходить на блакити
і темніють небеса.

Краса не йме віри тому, що вже мусить вянути. Польні цвіти вянуть, скоро сонце поцілує їх пращальним поцілуєм. Але як можна марний цвіт порівнувати з нею? Вона-ж є тою неувядаемою квіткою, яку сонце бачить лиш у вічнім розцвіті, а ніколи у сконї. Скоро-ж вона вічна, то як же можна їй вянути? На те голос:

Лиш твоя душа є вічна,
твое тіло — цвіт марний!

Тепер Краса пізнає марність свого тривку і повинуєтє ся голосови. Гірко каючи ся та жалуючи, що не грала красше своєї ролі, вона сходить до гробу. Підчас як Сьвіт замічає, що Краса, бодай каючися, кінчить несогріше свою ролю, Богач жалувє її: серед пишних цвітів пира не буде найкрасшої цвіткн. Хлопови Краса не в голові. Шинка, вино і паска на Великдень — то його турбота. На пропозицію Богача всі бавлять ся дальше. Хлоп має голос. Коли зважить, як пильно він при спеці і при холоді натрудить ся, а душа в нього все така лінннва і байдужна, то його аж злість бере. І він її лає — ту свою душу — за те, що дякує за живно лиш землн, яка його приносить, а не Богу, що його дає. „Хто почуваеть ся довжником, — каже Сьвіт — тому до вдячності не далеко“. А голос лунає;

Хлопе, і тобі вже живно
відложити труд і злість;
инше будеш мати живно,
а яке, то лиш Бог вість.

З жахом слухає хлоп голосу. В першій хвили приходить йому на гадку апеляция до вищої инстанції. Йому не хочеть ся ще вмратн. Бодай тільки часу хотів би мати, аби очистити поле з буряну, щоб не подабало його жито на винницю. Але тутже відчуває, що судьба рішена. Йдучи до гробу, каєть ся тільки того, що за пізно почав каяти ся і замало каяв ся. Сьвіт, що бачив у ннм зразу лиш непотріба, змінює свій погляд: „Хлоп добре скінчив!“

Тепер Богач, видячи, що все на сьвітї мннаєть ся, радить собі узяти добра, поки час:

Череву служім як Богу!
Нині їжмо, пиймо много —
завтра буде нам каут!

На таку пропаганду поганської філософії відзиваеть ся Жебрак. Клене він, правда, як Йов, день свого уродження, проклинає кожду годину. Але не в розпуці задля свого горя клене їх; ні, його бере лють із за того, що він в грісі почав ся. І знову чути голос;

Щастям земним є границя,
горю земному є край.
Днесь вам дати звіт годить ся.
Кажуть дати, так давай!

Задрожав Богач. Звеселив ся Жебрак. З відмінними чувствами оба пішли до двернй гробу — Богач, лишаячи ескарби, Жебрак, идучи по ескарби.

Зі сцени всі вже уступили, крім одної Мудрости. „Що найдовше в мене остає, — каже Сьвіт — то релігія!“ Та хоч релігія так довго тревати-ме, як і Сьвіт, не дасть ся се повісти про Мудрієть, що є лиш вірною слугою, невідлучним товаришем релігії. Тому й випереджує вона голос гробу; і так вже за життя погребала себе. Так і кінчать ся дочасна драма; завтра почувєть ся голос Автора. „То-ж поправте ся — каже Мудрієть — на завтра, бачивши свої похибки нині“. Після тих слів Мудрости, кинених на сцену земна сцена закриваеть ся, а голос Автора лунає:

По заслужі нагорода,
по заслужі й кара всім;
там, де буде суд народа,
там а слово їм повім.

Закриваєть ся й друга сцена — небесна з Автором. Відкриваєть ся нова, на якій Сьвіт відбирає від всіх акторів їх костюми і відзнаки. Їм вони вже не належать ся. Те відбране відбуваєть ся при дверех, якими актори входять на нову сцену.

Перший Король мусить віддати корону і багрянцю. Вони були лиш на час представлення позичені. Тепер інших мають прикрашати, в інших королівську повагу підносити. „А що ж мені з мого королівства осталося?“ — питає король. — „О те вже Автора пятай — каже Сьвіт — а від мене так маєш відійти, як прийшов колись!“ Друга підходить Краса. Від неї Сьвітови нічого вже взяти, бо все вона оставила в гробі:

Там остали барви й цвіти гожі,
там зівяли гвоздаки і рожі;
почорніла перли і коралі,
промінь згас у зеркальнім кришталі.

За Красою іде Хлоп. — „Чим був, сякий-такій?“ — питає Сьвіт. — „Правда твоя, — каже Хлоп — сякий-такій був я все. Тому й тобі нема що бояти ся Хлопа, якому леда дурень вічно тикав“. Він віддає свій рюкаль, нарікаючи так само, як Король, коли віддавав корону. Пішов Хлоп, явив ся Богач. І з него здер Сьвіт все до нитки. Ліпше тут вийшов Жебрак. З голого не було що здерти. Так само і ненароджене Дитя — в гробі лишило, що дістало в гробі. Вкінці прийшла Мудрість. І вона мусить віддавати все, що приймала: послушенство, піст, волосінницю, самотність. Лиш молитви і покути не відбирає Сьвіт від неї; тільки від Сьвіта можна з собою взяти. Довідавши ся о тім, всі, від короля почавши, а на жебраку скінчивши, починають жалувати, чому вони не грали краще своїх роль і не заслужили собі посідання таких неминучих скарбів. Сьвіт пояснює їм, що каєте за пізно. Обдерши всіх і порівнявши корону з рюкалем, він выпускає всіх з театру злуди і омани до театру правди і дійсности.

До столу Автора, на здивоване Короля, всіх веде Жебрак. — „Так скоро забув ти, обірванче, що був моїм рабом?“ — питає Жебрака Король. А Жебрак відрізує: „Твоя роля вже скінчена. Тут, в загробній гардеробі всі ми рівні. Чим ти був, нас те не обходить!“ Такого-ж облизня дістає Краса від Мудрости, а Богач від Хлопа. В щирій молитві звертаєть ся Жебрак до великого Володаря неба і землі з просьбою, щоб зволив прийняти до стола своїх людей, що відіграли коротку драму життя, та позволив їм оглядати свій сьвітлий престол.

При звуках музики відкриваєть ся небесна сцена. За сценою з чашею божественних дарів сидить Автор драми. При нїм являєть ся і Сьвіт. Автор каже зближити ся до стола Жебракови і Мудрости — до того стола, перед котрим навколїшках клоняють ся сили небес, а дряжуть сили ада. Обое слухають зазиву. Тоді несміливо питаєть ся Король, чи і йому не будуть прощені провини, скоро і він в блиску королівської величи все благав собі прощення. Відповідаючи Королеви, Автор говорить рівночасно до Краси і до Хлопа. Всі вони, покаючися при кінці, можуть доступити помилування, — навіть Хлоп, що не мав милосердя для Жебрака. Але мусять вперед перейти чистилище. Король і Краса мовчать. Тільки Хлоп пробормотів: „бо ненавиджу волюцюг!“ Та тут Мудрість, тямлячи, що Король подав їй раз руку, вставляєть ся за ним. Тепер вона йому подає руку і приступає до стола. Релігія йому помогла. Чому-ж-би й Хлопови не мали допомгти всі ті папські буді за померших, що

дощем сипался на нього. З вірою в силу папських листів, Хлоп жде хвилі помилованя. Тільки Дитя, не бравши участи в драмі, не може ждати ані кари, ані нагороди. А що-ж з Богачем дієть ся? Він аж доси дрожав зі страху. Втік-би, якби було куди. Та нікуди втікати. З трепетом пробубонів лиш: „Пане!“ Та не глянув на нього Автор. Пхнув його в тьму кромішну, де йому мучитися вічно при плачі і скреготі зубів. „Ой, ой! — простогнав Богач — в огонь паду, а тїнь моя за мною. Падїть на мене скали і прикрийте!“ Після такого засуду одної хвилі, що для Богача була цілим віком, Краса і Хлоп в очах Автора очищують ся і зістають допущені до стола радости. Ще раз озвались звуки музики і ангельських хорів. Залувало „Tantum ergo“ — пісня на честь Божих дарів. А коли останні тони єї втихли, Сьвіт запечатовує дію словами, що пригадують виражений вже раз погляд на людське житє, як на драму.

Такий зміст Кальдеронового акту, що дає собою дуже гарний примір богословської драми. Повставши на ґрунті середновічної містерні, яка, розвиваючи теми Сьв. Письма, неначе доповнювала велику містерню Літургії, та драма має спеціальне значіне в розвитку драматичної творчости нових віків. Бо коли в однім напрямі того розвитку виявляло ся лиш стремліне до модернізованя давних фабул — стремліне до реформованя фабули для самої фабули, то в другім напрямі йшло таке саме реформованє передовсїм на користь ідеї. Богословська драма мала передовсїм виразити ідею. В виду такої задачі біблійні чи євангельські повісти, що в давній містерні були есенцією, згодом стали тільки средством для виразу ідеї, символом єї. А скоро раз ідея опанувала умв, тогді й байдуже було всякому о вираз. Могли-ж виразити ідею вартини з людського житя таксамо добре, як і образи з Сьв. Письма. І вийшла така реформа поглядів навіть з духа церковної філософії. Схолястичний реалїзм як-раз ідеям приписував реальну вартість, уважаючи все конкретне тільки манїфестацією ідей, відблеском їх. Такий погляд у приміненю до драматичної творчости захватив понятями тих авторитетів, що темою драми вважали лиш біблійну або євангельську повість. Плодом тої революції в сьвітї понять є і Кальдеронів „Великий театр сьвіта“. Відступивши від старого шаблону, він все ще остає на давнім релїгійнім ґрунті. Але ідея його драми — то есенція. І є та ідея нова, така нова, що може вважати ся предком тих ідей, які в наших часах старали ся виразити Гете в „Фавестї“, Байрон в „Манфредї“, Мадач в „Трагедїї чоловіка“.

Поет науки.

I.

Як може поезія йти в парі з наукою? — питають часом нинішні вчені. Злука поезії з наукою була можлива тоді, коли несвідомість фактів позвляла творчій уяві розвивати ся вільно, а наука в пеленках немовляти могла легко погодити ся з поняттями мітології. Нині фізика не може бути поемою так, як вона була нею перед 25 віками у давних Греків. В виду научного досліду полет фантазії мусить знизити ся. Ціхою научного досліду є прозаїзм, що на місці чарівних оман ставить безбарвне понятє матерії та законів єї руху. А той прозаїзм має своє жерело у глибших причинах. Поезія-ж, так як і малярство — то дитя просторів без ближше означених меж, таких просторів, деб почутє нескінчености могло знайти заспокоєнє. Бо все обмежене, зміряне, зважене належить до прози!

Поетичне почутє довгий час було собі на землі, як дома. Були на тій землі таємничі країни в незаних закутках сьвіта. Океани являли ся просторами без краю, тай не один Ніль черпав свої води з незаних жерел. А Монт-Блянк? Чи не крив ся перед чоловіком у своїй самотній, гордій недоступности? Нині все змінилось. На земному глобі не має нічого незнаного. Всі часті сьвіта просліджені. Океан всюди бе своїми філіями о зазначені на наших мапах береги. Колюмб, Магелян, Лівінгстон, Нансен, усуваючи з льця землі те, що було таємниче, сполошили з неї также поезію. Фізики та хеміки мірою, вагою і рахунком вчянили те саме в своїх сферах. Та тут не кінець! Поезії треба все чогось нескінченого, необмеженого, незнаного. Треба їй теж гармонії, в наслідок чого вона залюбки у всім роз'єднанім дошукуєть ся єдности. Огож услівєм науки є щось инше, а саме — спинюване полету мисли і уяви, відріжнюване і роз'єднуване. Науці треба берегти ся перед скорим узагальнюванем. Наука є чисто прозаїчна. Щоб можна розкошуватись красою, належить відложити на-бік науку. Хто-ж хоче посьвятитись науці, повинен виректї ся почутя штуки.

Все те — правда, але — через половину. Наука, що спинюєть ся при таких результатах, не буде цілою наукою. Географія вигнала з землі понятє нескінчености; за теж астрономія відчинила йому небеса; за теж безмежний океан відкриваєть ся в сьвітї зьвізд з їхніми незаними таємничими безвістями. Землю об'їхали дооколіська, вимірили їй шляхи, якими вона жене навкруги сонця; але сонце з своєю дружиною планет вандрує по безмірному

просторі. Куди-ж воно вандрує? Близьк сьвітла, чар красок — все те лиш результат руху: тут без сумніву проза. Але рух сьвітла не знає спочинку; виходить з кожного сьвіта, зберігаючи образ всего, що було. Образи всіх річій сяють в просторі; заховають на віки тривкий слід всего, що минає, і поконують тим робом временну силу знищення. Все, що було видиме на землі в найдалшій минувшині, нині є видиме для якоїсь зьвізди серед вселенної, для якогось ества на тій зьвіздї, будь воно тільки заосмотрене відповідним органом зору. Скоро критики сшибають ся, заперечуючи історичну правду заговору в Грітлі, то є такий сьвіт, відки можна-б і нині побачити ту самотну луку, ту сердиту філю під скелею і той сьвіт місяця, що відбивняють ся на мужеських лицах творців швейцарської свободи. Зі всіх усюдів отвирають ся простори без краю; зі всіх сторін грозять людській мисли небезпеки нескінчености, в якій вона може зійти на манівці; таємничість не пропала — вона тільки посунулась дальше і више. І все те є результатом самої-ж науки; вона усуває одну поезію, творить другу. Нескінченість в небесних просторах — *l'infini dans les cieux* — ті почальні слова одної пісні Ламартіна війшли вже в програму нової поезії.

Спеціальні досліді науки заслонюють гармонію і єдність природи; але і те ослабленє почуття нескінчености є хвилиним явищем; то лиш услівє науки, а не сама наука. Дерево, каміне, вапно, пісок — то услівє будови. Пишна палата вийде з тих безформених матеріялів, скоро архітект оживить їх духом вищої єдности. У всіх родах розвитку людського духа стрічаєть ся неясну середину, яку треба перейти, щоб вийти на сьвітло. Чи-ж маляр і музик не поконують прозаїзму матеріяльних чинностей між першим поривом в пошукуваню краси а викінченем діла штуки?

Доки остаємо в обсягу спеціальних научних дослідів, нема згоди між наукою і поезією. Сонішний промінь, що осьвічує ранком крапельку роси в чарочці цвіта, викличе цілий сьвіт думок і почувань. Не радить ся нікому пускатись в такій хвили на фізикальні досліді сього явища природи. Було-б глузотою воно так само, як коли-б хто слухачеви чарівної сонати пригадував числа дрогань, які викликають кожний тон з'окрема. Доки якесь явище просліджуємо подрібно, наука і поезія не лиш розходять ся, але й стають на протилежних пунктах, і часто вчений мусить забувати те, що вміє, аби разом з невченими зажити розкошів, якими природа нікому не поскупилась. Але ті два порядки — то так, як дві стіни піраміди, що, піднімаючись в гору, зближають ся до себе, а лучать ся у шпиль. Краплина води відбиває проміне сонця; приймає теж його тепло, а те тепло заставляє єї парувати, так само, як парував океан, щоб свої води в подобі дощів розкинути по землях. Завдяки сьвітлу і теплу розвивають ся рослини, завдяки їм розвиваєть ся ество, що з тих рослин спиває росу. Та сама зьвізда, що осьвічує і огріває землю, є чинником загального круження життя; рослина, комаха, сонце, все лучить ся в гармонійну, величаву єдність. Краплина роси, якій спеціальна наука забирала весь чар, — чи-ж вона не блищать зараз високою поезією, відражаючи проміне докладнійшої, вищої мисли?

За всіма великими поступами науки йде розвиток естетичних почувань. Величї простота законів природи, що їх відкрив Ньютон, потрясли умами і збудили запал, який знайшов лиш дуже слабкий вираз в стихах Вольтера для маркизи ді Шателє. Не даром і Тіндаль закінчує свою студію про тепло словами: „Відкриття і узагальненія новочасної науки, подані на-

шому духови в правдивій своїй подобі, творять найвишнійшу з поем, яка коли-не-будь могла явити ся розумови і уяві людини. Фізик наших часів стрічаєть ся вічно з сьвітом чудес, в виду яких блідне сьвіт Мільтона.“ А про закон постійности він виражаєть ся так: „Сила, що проникає вселенну, є все та сама; котить ся флями гармонії здовж віків“. Естетичне вражінє приймає тут музичну форму. Мітологічна поезія природи, з своїми божествами вод і лісів, могла виразитись малярством; але натхнена результатами науки поезія природи може знайти собі вираз єдино в музичі. Форма, яку Тіндаль дав виразови того почування не є відокремленим явищем, Лейбніц казав: „Гарна гармонія правд, які бачимо від-разу в упорядкованім системі, заспокоює ум значно більше, ніж найлогічніша музика“. Кеплер одно з головних діл своїх назвав „Гармонією сьвіта“, а Пітагор, що в своїй школі ставив музику на рівні з математикою, прислухав ся, як каже легенда, тонам небесних тіл у їхньому поході. Ідеал нової науки похожий на мелодію, доступну лиш людській інтуїції, неясному спомини, як сказав би Платон. З поступом науки та мелодія стає що-раз виразнійша. Контемпляція ідей та звязку їх є конечним полученем між тим рухом, який понимаємо нашими зміслами а зворушеннями артистичними. Головні чинности духа: зміслове почуване, розум і чувство проявляють відношенє таксамо гідне подиву, як відношенє матеріальних явищ.

Так вияснює естетичне значінє нової науки французький репрезентант єї Ернест Навіль в своїх історично-філософичних студиях про новочасну фізику. І таке саме, ба єще більше поглиблене виясненє відношеня поезії до науки дає поважний знавець естетики М. Гійо. Поезія, як і наука — пише він за Арнолдом — є толкованем сьвіта; але научні поясненя не дадуть вам ніколи того внутрішнього значіня річй, яке толкує нам поезія, бо вони не промавляють до цілого чоловіка, а лиш до одної обмеженої спосібности його; он чому і поезія згинути не може.“ І Гійо зараз-же пояснює Арнолдову гадку: „Всі з'усиля ученого стремлять туди, щоб його особу відірвати від обсервованих предметів; але конець-кінцем людське серце є найважнішою частію сьвіта; між нами а предметами внішнього сьвіта мусить конечно панувати гармонія; поет, приводячи ту гармонію до сьвідомости, не менше від ученого зближаєть ся до правди; чувство, само собою, вартє тільки-ж, що і вражінє чи перцепція. Не лиш бачений предмет має „об'єктивну вартість“, але і око, котре бачить. В рівній мірі можемо в мисли відірвати наші серця від сьвіта, як вирвати сьвіт з нашого серця. Всі астрономічні теорєми не в силі усунути з нашої душі того неозначеного неспокою, який відчуваємо в виду незмірного неба, ані тої ненасиченої цікавости пізнаня, що творять поезію неба“. Скоро-ж наука розсіває тумани таємниць, то є врешті — замічає Гійо — таємниця, якої наука ніколи не буде в силі усунути, а яка остане вічною темою поезії, іменно метафізична таємниця. Наука може розвіяти, без найменшої шкоди для поезії, штучні таємниці релігії, що приміняють свої символи навіть до витолкованя чисто наукових явищ; але вона не усуне ніколи метафізичної таємниці не тільки незнаних законів, але може і неспостижимої сути дійсного сьвіта. Та таємниця удержить в штудії на віки понад чистою і простою красою чувство величі. В виду такого виясненя не буде дивним явищем і поет, що лиш із жерел нової науки зачирав натхніня для своїх філософських поем. Не буде дивним і те, що його поеми — цьвіти

научної ниви — блищать повним чаром поетичної краси. Той поет науки — то Сюллі Прюдом.

II.

В стиху *La poesie* Прюдом каже, що вірить лиш в таку поезию, яка запалює свою фантазію в очах правди. Аби так виразитись і бути поетом, треба мати якісь правди, або вірити, що їх можна мати. Хто-ж нам їх може дати, скоро їх не маємо? Хто може нас повести до тих правд? Відповідь: наука! Віра в здобуте правди вимагає віри в науку, віри в культуру, в еволюцію, в чоловіка. При такій вірі не буде місця для песимізму. А де песимізм не грає ніякої ролі, там і оптимізм тратить своє значінє. Без гїни не було-б світла; без зла не було-б добра. В такому погляді проявляє ся філософічна обережність Прюдома.

Обережність не приймає ніякої певности. І Прюдом нічого не проголошує за певне. Певним для нього є тільки вага, число і фігура. Так він виразно каже:

*La cause et la fin sont dans l'ombre;
Rien n'est sûr, que le poids, la figure et le nombre.
Nous allons conquérir un chiffre seulement.*

Обережність є ціхою джентльмена. І Прюдом є на-скрізь джентльменом. Повен резерви і спокою не вибухає ніякою пристрастю, а передовсім не сповідаєть ся із всего, що відчуває:

*Le meilleur demeure en moi même,
Mes vrais vers ne seront pas lus.*

Бо бувають — каже — правди, яких мудрець не говорить нікому.

Пізнавши, що людська воля є обмежена, пристає на те, що можливе, не попадає в екстремні вибухів. А коли сумніваєть ся, то і його сумнів стає предметом сумніву. Скоро є на світлі зло, то є теж і добро; скоро є фата-моргана то є і незрушима правда; скоро чоловік є нікчемний і слабкий, то є він теж великий і могучий. Для того і вірить Прюдом в успіх чину, в триюмф справедливости, в щастє будучности. Тому-то коли і клякне до ночи: „Стань! бо по що будитись, скоро маєм терпіти!“ — то буде се лиш хвилева знесила. Тут-же він почне оспівувати ідеали, величати чин, накликувати до праці; тут-же піднесе ідею братерства, солідарности, симпатії; осудить самотність, киснення у мріях, егоїзм. Пророк справедливости і щастя налле в твою душу відради упованя, положить бальсам на рани твого серця.

Спиноючи вибухи почувань і пристрасний, Прюдом попадає в екстази для ідеї. Але і над такими екстазами панує в нього математична стислість мисли, оживлена вірою в істование правд, здобуваних з трудом, але певних і неоспоримих. Зворушують-же його своєю красою всякі научні ідеї: гіпотези мглавиць, теорії стеру, закони постійности матерії і переміни сил природи. А як природний ентузіязм утравалюєть ся в нїм теорією еволюції, так і вроджена йому меланхолія скріпляєть ся та усвідомлюєть ся в його душі дарвінівським *Weltschmerz*-ом.

Нема ідеї з обсягу природних наук, яка не заплоднювала-б поетичної творчости Прюдома. З висоти тих ідей осьміхаєть ся до нього людське щастє, щастє тої будучности, в якій чоловік опанує природу й закує єї на віки у

єї-ж власні кайдани. Технічне опановане природи повинно повести до соціального опанованя єї. Бо й відношене чоловіка до природи являєть ся в поезії Прюдома соціальним відношенем. Має воно лиш зверхні позначки пантеїзму. Вважаючи сили природи такими соціальними одиницями, як і поодиноких людей, він може знайти нитки, що лучать їх з людьми. Тому сонце є в нього батьком збіж, що являють ся батьками народів; тому планети — то робітники в фабриці нескінчености. А як люди і сили природи лучать ся в уяві поета соціальними звязками, так і психічні сили не являють ся йому відокремленими. Навіть любов для женщины зливаєть ся в нього з симпатією в загалі, з любовію для чоловіка, для вітчизни, для суспільности, для ідеї. І тому не виступає вона в нього з сліпою шаленістю, а все буває проникнена логічним розумованем. Ублагороднена, вона робить на нас зовсім нове і дуже миле вражіє. Чи приписати се звичайній у Прюдома рівновазі поміж чувством а розумом? Здаєть ся, що передовсім.

Як в інших поетів чувство є вихідним пунктом, а ідея есентуальним висновком, так в Прюдома — противно. Ідея будить в нього чувство; розум і чувство остають все в рівновазі. А скоро рівновага поміж чувством і розумом уважаєть ся головною ціхою клясичної творчости, то і Прюдома можна назвати клясиком. Так і оправдував би він те, що сказав недавно один з німецьких істориків духової творчости (Coellen): після епох раціоналізму і романтизму ми стоїмо на порозі нової епохи — перед новою синтезою двох відмінних напрямів творчости в новім клясичизмі.

Клясичний все є і вираз Прюдома. Нічого яскравого, нічого пересадного. Все умірковане. Ніякого скреготу. Все гладке і рівне. Над всім панує спокій — спокій океану — мавстатичний. Він більше, сильніше вражає, ніж найголоснійший крик. Годі припустити, щоб поет не був свідомий того.

III.

Vie interiere — то перший цикль поезій Прюдома, націхованих аналітичною мислюю. Тут і розважання над поезією, памятю, уявою, сном; тут і дрібні рани серця і сполошені мрії душі; врешті — відродженє, спомин, душа і форма. Та все те сконцентроване і логічно повязане являєть ся щойно в *Epreuves*. В них є неначе зміст цілої творчости Прюдома; в них не лиш повтаряють ся раніші помисли його, але й пізнійші являють ся в зароді.

Чотири струї знає людське життє: любов, сумнів, мрію, чин. Тим чотиром струям відповідають поезії в *Epreuves*.

Серце поета — то самотна пташина, якій любов повиривала всі пера. Він терпить, але без терпіня був би нічим, бо воно є його щастєм. Та невдовзі бунтуєть ся серце против тиранії любови. Де-ж причина? Знаходимо єї в платонічній заяві поета: „Ах, як же я був би щасливий, коли-б ти була тільки душею! Твоя краса робить мене недобрим“. За тим іде зрада. Як джентельменство проявилось в такій дискреції, що поет лиш загально змалював нам своє чувство і не сказав нічого про ту женщину, що єї любить, так дух симпатії велить йому повчити щасливого соперника, як повинен він поступати, щоб забезпечити щастє своїй любці. Розумованє, яке є основою такого духа симпатії, визначаєть ся новим поглядом на любов, поглядом, що даєть ся зрозуміти з філософічного становища поета. Навіть перший поцілуй лю-

бови остає в нього у звязку з цілою природою в її мнливості. Коли земля була в двадцятій весні свого ествованя, тоді перший поцілуй сполучив Еву з Адамом. Той поцілуй повтаряєть ся вічно в обіймах першої людської любови. Любов панує над віками і світами.

Розчарований в любови поет хотів би знайти забутє в любовній іграшці. Але спивює його гадка, що може колись уста чистої дівчини зближать ся до його уст і тоді вже нічого в них не знайдуть. Тимчасом незагоєні рани щемлять. Бо зрадлива любка являєть ся єдиною, яку можна було полюбити, якої тим самим другою заступити не можна. Любов являєть ся знищенєм. Для тих, що любили, нема вже ані неба ані пекла. Душа їх, пізнавши і небо і пекло, пропадає разом з тілом. Увічнити її може тільки штука. Їй дано й можливість усмирити горе. Коли-б на світі був лиш блакит неба, огонь рож і золото пшеничного колося, розкошованє не було-б получене з горем. Але природа сполучила блакит з дівочими очима, рожі з устами, золото колося з кучерями — тому знаємо терпінє. Нехайже штука дасть нам те, чого не дає природа; нехай вона позволить нам бачити в очах небо, в устах рожі, в косах золото пшениці; нехай вона буде гарною домовиною для нашої любови. І ось як виглядає ідеал поета, перейшовши через чистець штуки:

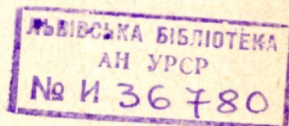
Хоч серце личку гарному є раде,
а я волю чувства красою ясні,
і погляд я волю, ніж очі красні,
осьміх волю, ніж гарних уст принади.

І хтож не знав би, що цвитучу рожу
цвіт уст твоїх приземнює собою,
що очі в тебе сяють все весною
і наче небо краску мають божу.

Та лиш для мене, лиш для мене нині
в твоїх очах блищать ся блиски божі;
мені лиш уст твоїх чудові рожі
шлють осьміх щастя в радісній годині.

Закн я серце в тебе взяв на власність,
світ дивувавсь твоїй красі без мисли;
я дав тобі той чар, що ним заблисели
принади всі — чувства живого ясність.

Les extrêmes se touchent — особливо в поетів. Від рожевих уст їм дуже легко припасти до Христових ніг. І Прюдом оглядаєть ся туди — за божеством. Але катехізове божество його не вдовольє. На чорнім фоні небес блищить сїм прибитих зір — фатальна і монотонна фігура, що заставила поета аналізувати вечірну молитву. У сні бачив чоловіка-робітника з під піраміди Хеопса. Звалив ся камінь і розторочив того чоловіка. Він скрикнув з болю, а крнк його чути і доси; він росте, бе в гору, глядить справедливости, чає. Але Хеопсова фігура стоїть неповоружно. Бог Паскаля не є для Прюдома певний, а віри повимрала. В антикварни він бачить статую Венери і статую Христа. В одній відламані руки, в другої — прибиті цвяхами. Кождий представляє собі свого Бога по своему, кождий інакше. Для хлопа Бог є великим дідичем, паном над селами і містами; для святищенка — таємницею Трійці; для деїста — невідомим началом; для мудрця — природою. Чим же він є? До кого звернутись? Відповідь — сумнів. Нехай же мовчить душа, скоро не є певна, чи відповідь їй хто на її голос.

Щастя є там, де нема ані покус поцілуя ані оман тавмниць, там де є спокій, спокій статуї. Коли глядіти спокійно на небо, воно видасть ся чистійше, хмарки видадуть ся ангеликами. Вдивім ся в блакити, вдвім ся в ниви, розлимоєь у вселенній мрію. Мрія є не лиш захистом стужених, але також єдиним природним станом біту. І Кант каже, що все є мрію. Отже жиймо у мріях! Так конклудує поет, але бездільне і безплідне єствоване кінчить ся скукою. Скука розганяє мрії. З поза них чути зойки терпіня, що його окружає. Дальше киснене в мріях було-б тепер самолюбством. Бо чий-ж то зойки? То зойки чоловіка. І я чоловік — каже поет. Homo sum! Не ялось йому топтати стежку самоти, бо люди є добрі, бо люди тільки в громаді сильні. Вийшовши від любови з єї розчарованєм, поет через сумнів і мрію доходить до чину. Чим же є для нього чин?

Ізольований чин — то чин дикого чоловіка. Коли-б не поділ праці і обміна вислуг, ми були-б доси дикими людьми. Праця в громаді є услівєм культури і цивілізації. Вона з'обовязує нас до любови ближнього. Вона обновить сьвіт, дасть чоловікови пановане над сьвітом. Хоч ліра йде дальше нїж колесо, все таки той, хто видумав колесо, був першим спасителем людскости, як і Тубалкаїн — перший коваль. Завдяки їм чоловік опанував силу і не дасть їй спочити, поки не зужие всіх елементів. А тоді кінець нещастям елементарним, кінець голодови і війні. Воцарить ся справедливість. Ні одна сльозина, ні одна капля дощу не пропаде безслідно, безужиточно. Бо в природі ніщо не пропадає; все вклад у неї становить, а наука добуває його і користуєть ся ним. Наука є всевладна: стягає громи в глибини океанів, розкладає проміне сонця. Зглубім наукою сьвіт, а зорі стануть на нашій службі. Отже до діла! Основою руху і життя — бажане; доки бажане треває, треває і сила і молодість і охота до діланя. Ділане — то розріст і жите, воно напуває нас надією тріумфу. Хто мав на землі одну хвилину розкоші, той не має права нарікати на жите. Не маємо права ані до еґотичних мрій, ані до бажаня смерти, бо єсьмо звеном в однім ланцуху людскости, а жите кождому дало бодай одну хвилю розкоші, за що й варта вже любити його.

Такий зміст *Epreuves* — найбогатших на поезню символів і силу вислову, найбогатших на мисли.

Центральною силою поезії Прюдома є симпатія — симпатія в різних відтінках, від заспоковної в любови до спрагненої в самоті, що знову-ж знаходить своє заспоковне в патріотизмі.

Любов, як сказано, виступає в поета в лагідних формах. Пристрастям він ніколи не дає розгону. І не обмежуєть ся любов його на одну любку; вона виступає також як любов сина для матери, батька для дитини, брата для сестри; найчастійше — як чувство нареченого чи мужа. Майже ніколи Прюдом не виступає в роли коханця, бо й не глядить на жінчину, як на предмет іграшки або невільниці. Відношене мужчини до жінчини в фазі любови є, по понятям поета, відношенем двох душ, що однаково шукають гармонії.

Прюдом не лиш глибоко відчуває, але вміє також аналізувати свої чувства і аналізуючи їх, доходить до правди. До яких нюансів доводить його аналіза чувства, видко, наприклад, у класичнім стику *Vase brisé*:

Вахлярем ударив хтось небачно
вазон з цвiтом — цвiт уже на сконі
То був почин. Вазон тріс незначно
під легеньким дотиком долоні.

Легкий, тихий дотик був, та, видко,
від удару давного спровола
шрам повстав і біг він, біг він швидко,
аж і вазон весь обіг довкола.

Вже вода вся витекла з каліки,
в жилах цвiту висох сок нажитий.
Раз тріс вазон, вже він тріс на віки.
Осторожно — вазон вже розбитий!

Так небачно і рука кохана
часом серце вмить зранить до крові
і росте незамітно вже рана,
чахне серце, вяне цвiт любови.

І здасть ся, мов минає лихо.
Серце з болю, з жалю ані псене.
Лиш криваві сльози ринуть тихо.
Осторожно — вже те серце трісне!

Подібною аналізою доходить Прюдом до значіння туги, яку відчував чи то в виду дівчини, що подорожує з ним в однім вагоні, чи то в виду завялої, засушеної цвіткы, вложеної перед трема сотнями літ до старого молитвослова. Такуж аналізу чувства бачимо і там, де-б ніхто єї не ждав навіть, а де вона доводить до рівно-ж неожиданого результату:

Люблю я діточки і людям се не диво.
А що воно таки не шкодить — от вам повість.
З гніздом в руці хлопя прийшло до мене живо:
„Се, пане, за любов вам дар від мене, новість!“

Гніздо!... мале хлопя, а вибрати уміло!
Подумайте бо лиш, як душу радість росить,
коли дитя, що серцем у гніздочку-б сіло,
за дрібку серця — дар, гніздочко вам приносить.

Честилюбивому, що лиш глядить самотно
безсмертя, давлячи життя основну силу,
мале пташа — гніздо своє дає охотно,
хоч з матери тепла само ледви остило!

Гніздо!... тепло принадне, тихих снів привіти,
солodka сутінь мира і тиша крилата,
свобода, що злинає в сонішні блакити
і з небом приязнить ся, в небі має брата!

Не знаєш, хлопче, що в тім дарі за принада,
і що теж за чувство він нагло будить в мене —
ранить він — рані тій моя душа є рада,
та рана мече жар в чувство давно студене

Нараз мов жерело зі скелі серця бризло
і стало серце мов оазою пустині;
і згасло полум'я, що душу вічно гризло, —
на хвилю я щаслив і вірю в тій хвилині.

Дитино, ручку дай! Будь самота проклята!
вже я не спротивлюсь тобі, мій первісочку:
немов голубок гурт он грають ся дівчата, —
голубку дай мені — а буду рад гніздочку.

Чувство радості на вид пташиного гніздочка, що його подало поетови мале хлопця, вийшло з процесу аналізу тим, чим було властиво — чувством туги самотника. Але й чувство самоти розуміє поет всесторонно. Як самота зрадженого коханця, таксамо зрозуміла для нього і самота дитини, відданої до школи, в сферу чужих людей, самота молодого чоловіка, що не знайшов ще предмету своїх туг, самота бездітного батька, самота незамужньої жінчини, більше самотної ніж вдови, самота поганої дівчини, що вміла-б любити, а ніколи любови не знайде, самота поета серед товпи, самота умираючого, що бажав би почути спів пістунки, навіть останна самота смерті серед страшної тишини померших. А яєним сонцем у кожній самоті є в Прюдома сьвідомість потреби любови, злуки, солідарности — зовсім противно як в поетів романтиків, що вважали самоту цїхою вольних духів, визволенєм з товпи. В Прюдома самота є жерелом симпатії, тої симпатії, що звертає його до людей, не даєть попасти в спільн Боделєра, в скуку. І з тоїж симпатії виливає в нього чудовий циклє сонетів п. з. Франсе.

Чим є вітчизна? — питає Прюдом. Хиба не та оаза, де відпочиваєть ся в пухах. Вітчизна — то земля, що не жертвує нам своїх вузлів, але вяже нас ними, земля, що воплотилась в нас мимо нашої волі. То земля звязана з нами споконвічним і твердим шлюбом ґрунту і раси, тому сьвята для нас і дорога. Після алузій до війни 1870 р. і до потреби відплати, поет згадує давні побіди Франції, згадує з тугою, бо зараз же на чолі свого народа бачить пятно упадку. Мали-б загинути давні чесноти? Ні, не один Катон живе в тілі робітника з передмістя Роми; не один du Queselin живе в простім жовніри. Чесноти давних можних родів переселили ся на низини. І там прокиньєть ся колісь давна слава народа. Але помимо того остане за Францією за-суд смерті, заглади; єї загладою є пожертвованє для справи і добра людськості. Бо як збіже вродило ся з грубах корчів, як чоловік вийшов з борби ґатунків, так з крови Франції вийде найвнєша республіка. Народ може загине, але ідея його жити ме вічно, як ідея Греції і будучність довго брати-ме мід з того улья нової аттицької пчолы.

Від народа Прюдом переходить до суспільности. І єї розвиток накладає на чоловіка, на одиницю обовязок симпатії, солідарности, без якої стан суспільности був би навіть у сві трівожний.

У сві ратай озваєсь: вже доста мого труду!
Сам чорні скиби край, сам до єїби берн ся!
А ткач рече: тепер ти сам вже уберн ся!
Муляр сказав: берн-ж сам цеглу й сам став буду!

Поклянутий всіма людьми немов за кару
ходив по сьвітї я самотний під проклоном.
Коли-ж звернув ся я до неба з тихим стоном,
побачив край шляху лєвів кровожадних пару.

Прокину ся... не вже-ж у сні се, чи на яві?
Дивлюсь: муляр доми буде величаві,
в варштатах гомів, рух, шумить колосем лан...

І щастє я своє пізнав. Нуждар чи пан —
без помочи людий він обійтись не в силі!
І людське племя все люблю я з тої хвилі.

Поміч, яку беремо від людий, кладе на нас обовязок помочи. В чім маємо людскости помагати? В поконуваню природи лежить запурука її щастя. А поконувати природу можна тільки силою науки. Відси йде цілий ряд поезий Прюдома, яких змістом ідеалізація технічно-інжинерської праці з вірою в її успіхи. З тої віри пливе й постова віра в побіду його ідеалу, що блисне може аж останнім потомкам людського роду, але блисне. Ту віру так виражає Прюдом:

Блищить ся місяць, зоряні бликити
осьвічують бліді землі картини;
дух сьвіта чистий лине над зеніти,
за ним до зір найвисших мрія лине.

Все шлю я мрію до зорі на небі,
що чам з висот незнаних шле промінє,
що озарить промінєм тим в потребі
будучий вік, грядуче покоління.

Колісь, колісь заблисне над землею
зоря незнана, прояснить блакити;
тоді скажіть, що я тужив за нею
ви, з роду людського останні діти!

Штука, що утравалює собою ідеал, до якого веде наука, є для Прюдома рівно цінна, як і сама наука. В поезії L'art він каже: „Однаково люблю аттицький чар, як і римську силу. І коли-б я устроював Пантеон, поставив би Люкреція побіч Плятона. Оба вони зглубили нескінченість; Люкрецій вселенну змістив у атомі, Плятон мисль — в ідеалі. Але найвисше місце дав би Геглеви, що виміряв зріст сьвіта від його неспокійних зерен до його вічних типів. З тої хвилі дух, пригломлений квестією вселенної, замикає очі і каже: пійму! Не є вже зеркалом, але трудівником правди; йде наперед, а кроки його значать ся кроками причин.“ І за тим йде Геглівська естетика з домішкою доктрин про еволюцію. А з геглізму попадає поет в пітатореїзм, уявляє собі, що на інших планетах є совершеннійші ества, ніж на землі; надієть ся, що туди ми переселимось після смерти на вічне житє, як і вірить в те, що був уже раз давнійше на сьвітї, перед своїм приходом на землю. Бо вічний еволюційний рух є законом сьвіта, що стремить до незнаной мети — до ідеалу. А тільки артист у хвили натхніня зближуєть ся до нього, вгадуючи красу будучности. І коли будучність, розкопуючи наші звалища, знайде Венеру з Мелоса, вона спитає з дивом: яким се способом артист давной Греції міг бачити нинішні женщины, котрих тоді ще не було на сьвітї? Такою повинна бути штука: повинна бути промощуванем шляху до ідеалу.

В ріжних вказаних доси ідеях Прюдома містили ся вже в зароді зерна, з яких проклонулась його поема справедливости, Justice.

Поет, жадний правди, глядає її на землі, бо лиш земля є для нього доступна. Звертаєть ся за правдою до природи, бо мрії розвіяла наука. Та в виду того, що справедливість є постулатом серця, він запитує: де є серце світа? — Падай на коліна, а знати-неш! Пощо зглублювати атоми? — Хочу пізнати елементи законів, щоб відгадати їх ціль і причину. — Блажен, хто їх не знає! — Вселенна має сліпі і незмінні закони. — Ого вихідний пункт розважань поета, що в їх обсягу глядає справедливости. В світі животин панує принцип борби о ествовање. Право до життя — то право до убиваня. Люби ближнього — то значить: вмирай з голоду. Навіть в тім гатунку, де егоїзм вбіраєть ся в форму полової і материнської любови, нема справедливости. А в державах? Коли борбою звирять руководить логіка конечности, то борби держав бувають результатом химерної волі чоловіка. Бажанє справедливости не руководить ними. Цілею є посіданє власти чи богатства. Результатом конфлікту змагань є неволя. Право є лиш регулятором конфліктів. Отже нема справедливости на землі! Нема сили, що поборювала-б егоїзм. Нема її не лиш на землі, але і в цілій вселенній, скоро устрій її представляєть ся нам аналогічним до нашого. Все є впливом конечности. Вольної волі не видко. Ідея вольности — то лиш злуда вибору сеї чи тої форми конечности. Нема сили, що була-б одвічальна за що не-будь на світі. І в призначеня годі глядати справедливости, бо все зустрінемо ся з егоїзмом. Скоро-ж є божество, нехай виступить і осудить борбу і жорстокість, які викликало. Але божества не видко. Його-ж заступники палять на кострі Іфігенїю, як коли-б і божество було персоналіфикацією егоїзму. Фаталізм — та на нїм не спинюєть ся поет. Розум не знайшов справедливости, але й не знайшов заспокоєня совісти. Чоловік все почуваєть ся до одвічальности за зло і прагне ествования якогось морального права. Те й каже йому прочувати якуєь силу питому людському сердцю, з якою треба числитись. Отже не видячи справедливости у внішнім світі, поет знаходить потвердженє єї ествования у власній самосвідомости. По-за людським родом справедливість не має рації бити — всі наші скарги на фатум чи природу безосновні.

На таких основах будує поет свою утопійну суспільність. Суспільне житє не впливає з умови, але з інстинкту. Інстинкт стає свідомостю і утворює суспільне житє. Нема справедливости по-за симпатією, а симпатія росте зі знанєм і свідомостю. Знанє, поконуючи природу, улегшує людський бит і лагодить його борби, а свідомість того переливає лагідність у людську душу. Розвиток ідеї справедливости є залежний від психічного і технічного розвитку в суспільности.

Найслабшою може, бо найбільш дидактичною, є поема *Bonheur* — римований виклад гідравлічних законів Паскаля, фізіологічних теорій Bichat'a і Claude Bernard-a, хемічних рівноважників Dalton-a і т. д.

Фавстус і Стелла, що любились колись і були на землі розлучені пересудом, стрічають ся після смерти на далекій зорі, де є місце воскресєня мертвих. Безплотні ества кормлять ся пахощами, а живуть думками. Мисленєм доходять обоє до повного пізнаня правди і добра та бажать перенести своє щастє на землю. Та в хвили їх розкошования доходить до них голос розпукки з землі. Линуть вони на землю, але планета вже завмерла. Оплакавши її, рішають ся насадити на ній нову, совершеннішу людську породу.

Така є канва учених мірковань Прюдома в поемі про щастє, в якій як майже все, він вміє потішити себе оптимістичним закінченєм, коли

не спокійною резигнацією. Такі закінчення його пісень, по мимо зовсім метеологічних тенденцій, викликають глибоко-релігійне вражінє. Бо й усі ідеали Прюдома є тільки варіантами концепції Бога, як і релігійністю дише його пропаганда альтруїзму, за яку передовсім удостоїв ся він високої і вельми почесної нагороди Нобля, призначеної лиш — для добродіїв людскости

Шевченків „Іван Підкова“.

„Іван Підкова“ належить до найранших поем Шевченка. Появився в першій „Кобзарі“ 1840. р. Гадки, які про нього висловлювано, знайшли вираз у примітках новітніх видавців „Кобзаря“. Примітки невеличкі. Можна їх і дословно повторити.

Ом. Огоновський у своїм виданні „Кобзаря“ (Львів, 1893, ч. I. 297), так писав про „Івана Підкову“, користуючись між иншим і розвідкою В. Антоновича про твори Шевченка історичного змісту (Правда, 1889):

„Гісторичний Підкова був молдавський авантюрист, ніби-то брат, чи син господаря Івоні. В 1576. р. він з'явився в Брацлавщині, на вербував там ватагу козаків і з поміччю козацького гетьмана Шага р. 1577. напав на Молдаву, розбив господаря Петра Хромого, і заволодів господарством. Але-ж після кількох місяців пановання мусів відступати назад до Поділля. Король Степан Баторий покликав його до Варшави, звелів арештувати і 16. червця р. 1578. відрубати йому голову в Львові в очах турецького „чауша“, що був присланий з Царгороду з жалобою на Підкову. Пізніші козацькі літописи залічили помилкою Підкову до ряду козацьких гетьманів. Він не ходив ніколи на Царгород. Шевченко-ж почав писати поему про психід Підкови на Царгород, але не довершив свого твору. Про Шевченкові твори історичного змісту примічає професор В. Антонович, що трохи-не в кожному з них зустрічаємо дрібні помилки фактичні. Знати, — каже він — що в поета не багацько було матеріалу історичного: найбільш доводилось користуватися апокрифічною „Історією Руєвль“, написаною ніби-то Кониським, або писаннями Бантиш-Каменського, Маркевича та кількома фрагментами неповних літописей, як от Рубана... Тим і нема чого дивуватися помилкам, що спостерегаємо в творах Шевченка. От, н. пр. Підкова і Гамалія, коли й були на світі, так не ходили ні на Царгород, ні на Скутару... Але-ж художникові байдуже про фактичну вірність подробиць: аби тільки вони на фоні взятої епохи були можливими. Дивлячись таким поглядом на Шевченкові твори історичного змісту, треба виділити з них великі художественні малюнки виведених поетом епох, характер котрих він скрізь вірно вгадав... Шевченко, як не можна ліпше, зрозумів і намалював дух Запорожя. Вибраний отаман був свідомим, що він репрезентує громадську думку, і готов був підлягати контролі її, — він обертав

ся до громади, яко до друзяків, яко до рівних з ним. Що Шевченко так виявляв собі устрій Запорожя, се знати з поеми „Іван Підкова“. Там бачимо, що отаман зупиняє фльотлю на Дніпровому усті, розповідає товаришам мету походу і питаєть ся, чи плисти далі, хоча заздальгідь добре відав, що товариство відповість: плисти“.

В „Кобзарі“ виданя В. Доманицького (Спб. 1907, ст. 609) сказано вже значно менше:

„Отаман Іван Підкова, таксамо як і Гамалія — се особи не історичні, а вигадані поетом ніби-то ватажки запорожські. Що до дати, — то певнійше, мабуть, буде — рік 1839, коли Шевченко добре вже сприятелював з Штернбергом, якому й присвятив цю поезию“.

Щось ніби конгломерат із приміток Огоновського і Доманицького читаєть ся в „Кобзарі“ виданя Юл. Романчука (Львів, 1907, ст. 514):

„Шевченків Підкова, і таксамо Гамалія, є особи поетичні, не історичні. Они, если й були на світі, то не ходили ні на Царгород ні на Скутару. Але характер епохи, духа Запорожя намалював Шевченко дуже вірно. Сєї поеми про похід Івана Підкови на Царгород поет не докінчив“.

Як бачимо, з трех названих видавців „Кобзаря“ найобширнійшим коментарем заосмотрив „Івана Підкову“ Огоновський. Він і зачепив найбільше kwestій, заявляючись:

- 1) в kwestії історичности героя поеми за тим, що він є історичною личностю;
- 2) в kwestії історичности акції поеми за тим, що вона є поетичною фікцією;
- 3) в kwestії творчої інтенції поета за тим, що він наміряв писати поему про похід Підкови на Царгород;
- 4) в kwestії артистичного викінчення поеми за тим, що вона — недокінчена.

Два нижі видавці, Доманицький і Романчук, в kwestії історичности героя поеми займили противне становище: Іван Підкова для них — особа неісторична. В kwestії історичности акції Доманицький не висловив ся. Можна лиш догадувати ся, що тут його гадка — вже по самій консеквенції — така ж, як і в Огоновського, як і в Романчука, що повторив гадку Огоновського, зглядно Антоновича, про поетичну фікцію. І в порушених Огоновським kwestиях творчої інтенції поета і артистичного викінчення поеми Доманицький не забрав голосу. Романчук повторив гадки Огоновського про Шевченків намір описаня походу Підкови на Царгород і про недокінченє поеми.

Конець-кінцем в kwestиях історичности героя і акції, творчої інтенції і артистичного викінчення панують дальше гадки Огоновського — немовби завдяки силі неподвижности. Панують в кругах ругеністів, скоро, приміром, проф. Лев Гнатишак, вказуючи на „Історию Руссов“, як на одно з історичних жерел Шевченка, дальше й собі ж твердить, що „Шевченко почав описувати похід Підкови на Царгород, але не докінчив сеї поеми“ („Про вплив „Історії Руссов“ на українсько-руську поезию романтичну“ у Звітї дирекції ц. к. II. гімназії в Коломні 1904/1905). Стрічаєть ся гадки Огоновського вже і в найпопулярнійших видавництвах. В „Письмі з Просвіти“ (1907, ч. 1), приміром, читаєть ся таке поясненє Шевченкового „Івана Підкови“:

„В отєй Шевченковій поемці розказано про морський похід українських козаків-запорожців, під проводом славного отамана Івана Підкови,

у Туреччину, на турецькі прибережні міста. Запорожський отаман Підкова жив та воював Турків і Татарів коло року 1580, коли королем у Польщі був Стефан Баторий, брат семигородського князя. Іван Підкова був братом молдавського господаря (князя), по якого смерті дірвав ся на престол у Молдавії чоловік з вишого роду. Іван утік на Запорожську Січ та став козаком. З причини великої сили, такої, що ломив підкови, прозвано його Підковою. Задля його відваги і лицарства вибрала його Січ своїм отаманом і він водив Запорожців у сміливі походи на Татар і Турків. Далі зібрав велике козацьке військо і звоював молдавського господаря. Але тому господареві прийшли на поміч Поляки та Семигородці. Підкова мусів вертати на Україну. Тут його зловили Поляки і король Баторий казав йому відрубати голову, на ринку у Львові. Так згинув славний лицар — Іван Підкова, що придбав слави Україні і визволив чимало нашого народу з бісурманської неволі“.

Тут уже не лиш герой поеми але й акція єї являють ся вповні історичними. І підчас коли Огоновський лиш думав, що Шевченко наміряв писати поему про поход Підкови на Царгород і не докінчив єї, то коментатор в „Письмі з Просьвіти“, підписаний скромно буквами *Л. Ц.* каже, що в поемі таки „розказано про морський похід українських козаків-запорожців, під проводом славного отамана Івана Підкови, у Туреччину“. А скоро-б хто замітив, що прецінь же поема не показує нам козаків з Підковою у Туреччині, вчув би може й гадку Огоновського про недокінчене поеми. І було-б воно хіба такою правдою, як і тверджене, що Підкова, котрому відрубано голову у Львові 16 червня 1578. р. — „жив та воював Турків і Татарів коло року 1580“.

Що-ж думати про те все, що в коментарях до „Івана Підкови“ повтаряєть ся уперто за Огоновським?

В квестії історичности героя поеми Огоновський зовсім справедливо зазначив, що Іван Підкова є історичною личністю. Твердження Доманицького і Романчука, противні твердженю Огоновського, мусять упасти вже під вагою авторітету Антоновича, за яким пійшов Огоновський. Тут Антоновичів авторітет нозрушимий, бо міг оперти ся на історичних документах. Страчений 1578. р. у Львові претендент до молдавського престоло, Іван Підкова був до тої міри популярною личністю, що симпатичній реляції про останні хвили його життя і списаню його героїчної промови на місци страчення посвятив своє перо навіть чужинець, тосканський агент Тальдуччі, а тіло його похоронило українське львівське братство в церкві Успеня Богородиці. І попав факт страчення Івана Підкови навіть в книгу видатків львівського маїстрату, де писар Войтїх Острош мимохіть засвідчив величезний здвиг народа на львівськїм ринку в хвили, коли трачено популярного лицаря. Він занотував видаток на напругу криші ратушного підсїнка, яка під тягаром цікавої товпи завалила ся, що забобонних людей наповнило незвичайною трівогою. Нотатку Войтїха Остроша я опублікував у латинськїм текстї в рецензії на книжку Яворського „Królowie polscy we Lwowie“, в Зап. Н. Тов. ім. Шевченка 1907.

Колї історичність героя Шевченкової поеми не може підлягати найменшому сумнівови, то зображена в нїй акція є вже справді поетичною фікцією, що знову зовсім справедливо зазначив Огоновський за Антоновичем. Імовірности, якої вимагаєть ся від кожної поетичної фікції, надає акції Шевченкової поеми не лиш історичність героя, але й історичність терену. Іван Підкова добивав ся молдавського престоло на перекір противникам, особливо Туреччині, справді при помочи гарно зорганізованої дружини зі сфер

українського козацтва, якій, розумієть ся, отаманув, хоч і не був отаманом Запорожя. Маючи собі захистом правобережну Україну і вславлюючи ся подвигами зі своєю переважно українською дружиною, він згодом фактично міг заслонювати своєю особою особу запорожського отамана, міг в очах не-свідомого народу й сам являти ся отаманом Запорожя вже в XVI. в., а ще більше в пізнійших віках. Близк подвигів Підкови падав на Запороже з його отаманом. Чи-ж диво, що тут можна було поміняти одно за друге. Мінялось же тільки місця козацтва і назви їх ватажків; не мінялось звязаних з ними понять. А збережене поняття — то найголовнійше не лиш у народній тридиції, але і в поетичній фікції, що виростає з історичного ґрунту, бо: „Alles Vergänglichliche ist nur ein Gleichnisz“.

Яку-ж ціль мав Шевченко, звязуючи свою фікцію з історичною личністю, вводячи історичного Івана Підкову з неісторичну акцію, роблячи лицарського Молдованина отаманом рівно-ж лицарського Запорожя? Чейже не наміряв пускати історичного тумана в поетичній формі! Фальш не може бути ціллю правдивого поета — ціллю, до якої він стремів би свідомо. Історичних фальшів не міг і Шевченко подавати за правду. А скоро його поема з історичного погляду могла-б мати ціхи пофальшованя історії, то чи з якогось иншого погляду не може вона бути виразом чогось иншого, що вже не буде фальшом? Однак, щоб таке ставленє квестії не пахло адвокатською обороною, не було підсуванєм поетови чужих йому інтенцій, належить виказати, що сякі чи такі а не инші інтенції в нього справді були. І тут ми підходимо до вельми важної, до перворядної квестії — до квестії творчої інтенції Шевченка в його поемі про Івана Підкову. А з тою квестією нерозривно звязана й квестія артистичного викінчення чи недокінчення поеми. Бо щоб відповісти на питанє, чи хтось виповнив свою задачу, треба знати, яка була та задача.

Огоновський, а за ним Романчук, як сказано вже, замітили що Шевченкова поема „Іван Підкова“ — то поема про поход Івана Підкови на Царгород — розпочата і недокінчена. І справді, коли-б се мала бути поема про поход Івана Підкови на Царгород, вона була-б недокінчена, бо в ній ми бачили-б тільки сам початок такого походу, а в поемі про поход Івана Підкови на Царгород нам хотілось би бачити його і в Царгороді і може ще в повороті з Царгорода. Але чи Огоновський і Романчук, означуючи зміст поеми, не накинули поетови задачі, яку лиш він сам мав право накинути собі? Иншими словами: чи така була Шевченкова задача, як єї уявили собі Огоновський і Романчук? На се питанє недвозначну відповідь дає розбір самої поеми.

Було колись в Україні
Ревіли гармати;
Було колись Запорожці
Вміли панувати!

Так Шевченко розпочинає поему, переносючи нашу думку в часи незабутніх подвигів козацької України. І в один момент могучий спомин, ставлячи перед уявою ряд світлих образів, так заповнює нашу думку, що ми не в силі на чім-не-будь иншим тою думкою спочити. Читаючи слова: „вміли панувати“, ми тільки понятєм панованя нашу думку заповнюємо. І зовсім воно зрозуміле. Голодній кумі хліб на умі. А як його добуваєть ся, не в гадці. І нам не зразу на гадку прийде, що Шевченкові слова: „вміли панувати“ не значать те саме, що: панували. Що-йно

після довшого розважання може й підчеркнемо собі те слівце: *вмілн*. І застановимось може, як се поет розумів. А може він зараз же й сам се скаже?

Панували, добували
І славу і волю. —

Ні, про *умієтність* панованя тут ані слова. І дальше таксамо ні.

Минуло ся, остали ся
Могили по полю.
Високіі ті могили,
Де лягло спочити
Козацькеє біле тіло
В кытайку повите.
Високіі ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.

Се тільки відслонене понурого образу, який з тими образами, що їх поет викликав споминном ясної минувшости, творить в нашій душі контраст. Картина тих високих могил, що чорніють, як гори — то не лиш образ того, що з блискучої минувшости остало ся, але й символ дійсности, яку поет в своїм часі бачив, яку й ми можем оглядати. Та дійсність поневолених зовсім не похожа на вольні часи минувшости, про які лиш могили з вітрами говорять.

Свідок слави, дідівщини
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними співає.

Тільки з вітром розмова можлива там, де для подвигів діда внук стратив зрозуміне, де він лиш „*косу несе в росу*“ — лиш справами будденного життя займаєть ся, а до неволі навикши, лиш за могилами співає про волю, як за матірю дитина отченаш проказує. Як би не мати, не говорила-б дитина отченаша, бо не відчуває ще внутрішної потреби розмови з Богом. Як би не старі могили, що пригадують старосьвітську пісню, внук не пригадав би її, бо слави діда, що могла-б ту пісню пригадувати, він несьвідомий, не може відчувати й туги за нею, якої виразом була-б пісня. Пісня на його устах являєть ся результатом поверховної асоціації; асоціації внутрішної, ідейної, що викликана видом могил звязувала-б гадки про минуле з гадками про будуче, в нього нема. І коли самі могили є прикрим символом дійсности, то в тім своїм свритетві, яке є результатом браку зрозуміння для них, вони мусять явити ся ще прикрійшим символом. Важке пригноблене поетової душі уділяєть ся душі читача, хоч він може й не зараз осьвідомлюєть ся в тім, хоч він не зараз добачує жерело пригноблення.

Як той, що з берега зсунеть ся нараз у воду, чим-скорше знову вихапуеть ся на берег, так і поет вертаєть ся гадкою в ясну минувшість.

Було колись, в Україні
Лахо танцювало,
Журба в шинку мед-горівку
Поставцем кружала.
Було колись добре жити
На тій Україні...

І силою контрасту знову готова виринути перед душевними очима поета оплакана дійсність його часу. Щоб не дати їй опанувати ума, щоб стривожене серце відвернути від прикромі картини сучасності, він ще сильніше хапаєть ся золотої нитки спомину:

А згадаймо! може серце
Хоч трошки спочине.

Тими словами кінчать ся перша частинна поеми. Ті слова поета заповідають, що в другій частині він стрібує згадати щось таке, при чім серце хоч трошки спочило-б. Бо доси два рази вже забігав згадкою у минуле і за кожним разом опинив ся під гнетом тривожної сучасності — тим тривожнійшою, що безвиглядною. Доси не спочило серце. Кождоразова згадка давного панованя будила тільки свідомість нового бідованя. А нема більшого терпіня, як згадувати добу щастя в горю, — каже Данте; тому й не сподівати ся серцю, що болить горем теперішности, спочинку при згадуваню минулого добра і панованя. Згадка, при якій „може серце хоч трошки спочине“, мусить бути згадкою вишого рода, згадкою вишого змісту. Тим самим уже й вияснюєть ся квестія творчої інтенції поета, якою не могло бути з'ображене хочби і найсвітлішого подвига минушости, що лиш наново зранив би поетове серце, замість дати йому спочинок. А тому, що творчу інтенцію поета вичи-туєть ся з першої частини поеми, ся частина має значіне вступу, заспіву.

Коли в першій частині поеми, у вступі, поет, хочаки виразити свою творчу інтенцію, говорив і словами викликував у души читача образи минушости і сучасности з відповідними настроями, в другій частині, у властивій поемі, він малює образи — один за другим — і велить тим образам говорити до читача, будити в нього мысли.

Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє;
Сине море зьвірюкою
То стогне, то ввє,
Дніпра гирло затопило.

То перший образ. Та хмара, що встаючи з-за Лиману, закриває собою небо й сонце, те море, що починає ворухитись, як дратована зьвірюка, те Дніпрове гирло, що в нім нараз вода підняла ся — все те образ хвилі перед бурею на морі. Коли-б маляр схотів єї з'образити, в поета знайшовби готовий спосіб. І як в дійсности хвиля перед бурею на морі, так і з поетового малюнку вона говорить, промавляє до всякого дуже а дуже виразно: хте тепер зважить ся остати без криші над головою або переступити поріг свого дому? Хто такій сміливець, щоб тепер пустив ся на море?

„А нуте, хлопьята,
На байдаки! Море грає,
Ходім погуляти!“

Зовсім несподіваний зазив! Хто його кинув? А хто-ж би, як не той, що мав право такі зазиви кидати? І як він тим одним зазивом відразу презентує себе! Зі всіх можливих боків! Хто без всяких ветушних поясень і мотивовань дає лиш голій розказ, той з певністю певний сліпого послуху для своїх розказів, певний свого могучого авторітету. Хто до підчинених собі озиваєть ся словом „хлопьята“, той певний таких інтимних

відносно, які можуть панувати ще лиш між батьком і дітьми. Кому розбурхане море грає, як музика до танцю, ваблячи в морський похід, той з певністю неустрашимий. Для кого власне час найсильнішої бурі являється найвідповіднішою порою для походу на ворога, що його несподіється, той з певністю при своїй неустрашимості й розважний. В кого-ж для розваження справи вистало одної хвилі в виду близької бурі, в кого в одній хвили за постановою наступає виконане, той з певністю і бистроумний і меткий. І яка в нього короткомовність в розказі! Яка в тій короткомовності брава! Всіми ідеальними прикметами провідника народної маси наділений Шевченків отаман. А його підчинені?

Виспали Запорожці,
Лиман човни вкрили.

Тим другим образом говорять за них поет. Без найменшої опозиції, без інтерпеляцій, без вагання виконали отаманів розказ. Виконали масово. Замість говорити, що їх були тисячі, замість абстрактного говорення — поет послугується конкретними, образними висловами: „виспали Запорожці, лиман човни вкрили“. Виспали, як сиплеться, приміром, зерно з міха — без числа; лиман вкрили, так що й води не видно. І як отаманове видане розказу без пояснень і мотивовань веліло догадувати ся сили його авторитету в підчинених, так виконане того розказу без опозиції і інтерпеляцій вказує на їх довіре до свого отамана, довіре, що все опирається на досвіді. На згубу, видно, він їх не водив ніколи, отже й тепер не поведе. Короткомовности його розказу відповідає безпovolочність виконання зі сторони підвласних йому. А коли наміром походу в бурю зазначувалась неустрашимість отамана, то виконанем того наміру зазначається така-ж сама неустрашимість Запорожців. Не брак їм і отаманової бравури.

„Грайте, море!“ заспівали,
Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тільки й треба
Пливуть собі та співають;
Рибалка літає,
А попереду отаман
Веде, куди знає.

Той третій образ — се тільки ширше розмальоване того, що можна було вчитати вже з другого образу в звязку з першим. Коли море пінить ся, коли на нїм горами встають хвилі, заслонюючи перед очима і землю і горизонт, а над хвилями літає птах бурі, коли в иншого серце мліє з жаху — козакам воно походна музика, подібно як отаманови і, як йому, саме на руку. З пісню на устах плывуть за отаманом на осліп, що веде їх, куди лиш сам знає. Їх діло — робити, отаманове — знати ціль роботи. На теж він і голова громадї, щоб за громаду знав усе, щоб за неї думав. От які гадки висувують ся із третього поетового образу. І намальований образ словами так, що знову маляр міг би його від-разу кинути на полотно. Для представлення бурі на морі має все готове — не лиш обовязкові пінн і гори хвиль, але й ту рибалку, для якої в польованю на рибу велика буря на руку

як-раз таксамо, як і Шевченковим Запорожцям. Рівно-ж плястично представляє ся дальше отаман.

Похожає вздовж байдака,
Гасне люлька в роті:
Поглядає сюди сюди-туди,
Де-б то быть роботі.

Замість казати, що отаман задумав ся, поет малює четвертий образ — задуманого отамана. Внутрішньої задуми не змалювати; малює ся її зверхні позначки. Такою позначкою є та люлька в роті, що гасне. Знаменита обсервація і чисто малярська інвенція! І над чим задумав ся отаман? Не над метою походу, бо вона мусіла бути йому ясна, коли взивав до походу — ясна в головнім нарисі. Тепер він думає над тим, над чим перше не було часу думати, коли хотіло ся використати хвилю — думає над спеціальним означенєм мети. І вдумав.

Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку, — човни стали.
„Нехай ворог гине!
Не в Синопу, отамани,
Панове молодці,
А у Царьград, до султана
Поїдемо в гості!“

Тут пятий образ. Абстрактно сказалося би: хочаби говорити, дав знак і човни стали. Але обсервація конкретних явищ повчає, що чоловік, який збираєть ся говорити до громади, ріжно при тім поводить ся. Закрутити уси, поправити на голові волосє — то найзвичайніша поведінка в таким случаю. Врешті ролю нинішного дзвоника в сали — на вільнім просторі грає шапка. Поет се тямив і в цілях плястики скористав з того — по малярськи. Словами: „Нехай ворог гине!“ — почав бесіду. В виду роз'охоченого до бою товариства вдарив у струну, що була найкрасше настроєна, щоб охоту ще більше піднести. Бо лиш на ґрунті тої піднесеної охоти могла приймити ся майже шалена пропозиція. І не помилув ся отаман у своїй рахубі.

„Добре, батьку, отамане!“
Кругом заревіло.

Запорожці, які не знаючи мети походу, на основі минулих практик могли сподівати ся, що їм прийдесть ся заченити ворога де-не-будь з боку, ледви чи були-б зразу пійшли на сьміливійшу пропозицію. Та раз вони в добрім розгоні, їм все одно вже, де сплять ся. І отаман, що підчас походу був хвба для всіх паном життя і смерті, приймає обовязкову згоду товариства такими словами, якими звичайно приймаєть ся ласку:

„Спасибі вам!“

Дружність взаїмних відносин між отаманом і товариством — се не наче зверхна естетична форма пануючої в тих відносинах карности чи дисципліни.

Шестим вимовним образом кінчить ся поема.

Надів шапку.
Знову закипіло
Синє море вздовж байдака,

Знову похожає
Пан отаман та на хвилю
Мовчки поглядає.

Пан отаман мовчить, як мовчить хмара, готуючи грім. Ніяка сила вже його не спинить.

Шість образів поеми творить один цікль, що представляє цілість; шість образів складаєть на один могучий образ.

Представляє-ж той образ громаду, якої сила доросла до лицарського, світлого подвига не лиш завдяки найкрасшим індивідуальним прикметам провідника і підчинених йому, але передовсім завдяки взірцевій дисципліні і карності, опертим на взаємнім довірю і на взаємній дружності. Таку громаду творити — значить ставати ся спосібним до панованя, значить — по Шевченковому вислову — вміти панувати. А хто спосібний до пануваня, хто вміє панувати, той і панує. Запорожське панованє Шевченко й приписує умітності панованя. Се його поетична фікція, як і цілий образ тої умітності.

„Було, колись Запорожці вміли панувати!“ — каже Шевченко. З їхнього панованя сліду нема нині. Того панованя, здавалосьби, не завернути вже. Згадуючи його, лиш ранить ся серце. Але спочине воно, коли згадає запорожську умітність панованя. Спочине, бо дасть йому спочинок думка, що на таку умітність навіть в нинішній нужді при добрій волі кожної хвилі здобути ся можна. А умітність панованя — то найпростійший шлях до панованя. Тому й Шевченко після зазиву: „А згадаймо! може серце хоч трошки спочине“ — згадує не давне панованє, але шлях до панованя. З його згадки той шлях виходить ясний, виразний. Думці збудженій образом того шляху представляєть ся можливим вступити на нього. Серце трівожене безнадійністю знаходить нові надії, знаходить спочинок. А того тільки й бажав поет. Більше ніж він бажав, ми, читаючи його поему, бажати не в праві. Його поема дала те, що мала дати. Вона ^вскінчена. Вона й викінчена з повним артизмом, який тим замітнійший, що являєть ся в однім з найраніших творів поета на таких вершинах, вище яких не піднімаєть ся і в найкрасших пізнійших творах його. Того артизму не уйме поемі і заміт про звязанє поетичної фікції з історичною личністю, про введєне Івана Підкови в неісторичну акцію. Такий заміт може звертатись лиш против одного заголовка поеми. Поза заголовком в цілій поемі ані сліду якого-не-будь звязку поетичної фікції з Іваном Підковою, а сама поетична фікція визначаєть ся всіми прикметами історичної імовірности, хоч і виражений поетом ідеал є ідеалом будучности. Виражений він образом з нашої минушности, бо такий образ силою психологічного контрасту виринає в уяві при думці про нашу будучність і тому вже являєть ся найприроднійшим, а тим самим найартистичнійшим. А звязав поет образ Запорожя поверховно з іменем Івана Підкови, бо й могло, як сказано вже, звязуватись поверховно імя славного лицаря з лицарським Запорожем — в традиції нашого народа.

Шевченкове послання Гоголю.

В старій нашій літературі одною з найпопулярніших літературних форм було послання. Був се по просту лист, адресований чи-то до одної особи, чи до якоїсь групи людей, чи навіть до загалу суспільности. Літературне викінчене такого листу, осягане все з більшим трудом, вирізнявало його вже формально від звичайних листів; поважніша, загальніша ідея робила його ще більш інтересним для ширшого круга людей — навіть у тім случаю, коли він був адресований до одної особи. Такі були поетичні листи Овідія з Повту, такі апостольські послання; такі були й послання наших давніх черців до князів, до ігуменів, до братії, Вишенського до єпископів, до ки. Острожського, до старци Доминкиї.

Тему для тих старих посланій давали не лиш прояви релігійного, політичного і суспільного життя; часом, як, приміром, уже в посланні київського єпископа Кліма Смолятича до смоленського пресвітера Фоми з XII. в., темою була й літературна квестія, квестія двох напрямів церковної проповіді. Факти з релігійного, політичного, чи навіть літературного життя, до яких писателі звертав ся не лиш з вістрем своєї теоретичної критики, але і з дрожанєм усіх своїх нервів, а все в блиску своїх власних ідеалів, були-б у формі звичайного трактату для загалу може менше стравні; в формі листу знаної особи до таких же знаних всім осіб не тільки від-разу заінтересовували, але й привязували до себе тривкими нитками безпосередної актуальности, вабили непереможним чаром щирости, що ним все віє від думок живого чоловіка про живих людей. Тим-то історія наших старих посланій може вийти красшою партією в історії нашої старої літератури, а тим інтереснішою, що як інші партії, так і вона кине свій яркого проміня на нашу літературу в XIX. в. В світлі того проміня блиснуть брилянтами передовсім ті твори Шевченка, Шашкевича, Куліша і ин., що вирости на старім літературнім ґрунті і маючи дуже давних предків, можуть почванити ся шляхетством. Будуть се твори, що явили ся в формі поетичного листу — в формі старого послання. Найбільше їх і найсильніші вони в Шевченка: До Основяненка (1839), Маркевичу (1843), Гоголю (1844), До мертвих і живих і ненарождених земляків моїх (1845), Шафарикови (з Іваном Гусом 1845), Костомарову (1847), Козачковському (1858), Марку Вовчу (1859), Ляхам (1858) і ин.

Ширинною і глибиною думок понад усіми тими поемами піднімаєть ся послання „До мертвих і живих і ненарождених земляків моїх“. Але й иншим, навіть дрібнішим, не брак загальнішого значіння і сили поетичного слова. Можна сказати навіть, що як в найбільшій посланні багатство ідей не дозволило Шевченкови сконцентрувати ся й дати композицію плястично заокруглену, в якій дрібні картини складались би на один повний образ, так у дрібніших поетичних листах, завдяки можливості сконцентровання мисли, виходить поетична композиція красше, дає плястичнішу картину, одноцільнішій настрій. Найкрасше переконало-б тут кожного порівняне. До такого порівняня з великим посланням надаєть ся передовсім мале послання „Н. В. Гоголю“.

Початок великого послання дуже схожий з початком послання Гоголю. В великім посланні читаємо:

І світає, і смеркає
День божий минає,
І знову люд потомлений
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянный,
І день і ніч плачу
На розпутьях велелюдних,
І ніхто не бачить,
І не бачить і не знає;
Оглухли, не чують,
Кайданами міняють ся,
Правдою торгують,
І Господа зневажають, —
Людий запрягають
В тяжкі ярма, орють лихо,
Лихом засівають...
А що вродить?

Послання Гоголю починаєть ся:

За думою дума роєм вилітає,
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо-тихесенько плаче
У самому серці, може й Бог не бачить.
Кому-ж її покажу я,
І хто тую мову
Прввітає, угадає
Великеє слово?
Всі оглухли, похилились
В кайданах — байдуже!...
Ти смієш ся, а я плачу,
Великій мій друже!
А що вродить з того плачу?

Обі поеми, як бачимо, починають ся з тих самих вихідних пунктів, хоч зараз-же й лінії мисли в них розходять ся. Змалювавши свій душевний настрій, що впливає з обсервації-життя, настрої, що знаменуєть ся сльозами, поет дальше в посланні до своєї суспільности мусить займати инше становище, ніж в посланні до „великого друга“, до великого писателя Гоголя. В посланні до суспільности для нього зовсім природно було стати на суспільний ґрунт і від критики тої суспільности, яка оре лихо й лихом засіває, перейти до питання, що воно вродить, вдарити в струну остороги:

Побачите,
Які будуть жнива!
Схаменіть ся, недолюдки
Діти юродиві!

В посланні до писателя більш природним було стати на літературний ґрунт. І Шевченко зробив так. Не суспільність, але відношене писателя до суспільности взяв на увагу. Хоч Гоголь став ся московським писателем а Шевченко українським, то суспільність мусіла представитись обом однаково, бо як Українці, так і Москалі були горожанами одної держави, одним миром мазані. Ранше оба писателі знаходили ся і на спільнім українським ґрунті. Та результатом відношеня до суспільности в Гоголя (зразу автора Тараса Бульби) явив ся вкінці сьміх, в Шевченка — плач; Гоголь в літературі став великим сатириком, Шевченко — ліриком покрою старозавітного пророка. Сьміятись, чи плакати — що краще? — мимохіть мусіло насуватись Шевченкови на гадку, коли в мисли поставив себе поруч Гоголя. Сьміх мусів йому зразу видаватись чимсь неґативним. Та чи плач є чимсь позитивним? На питане, що вродить з того плачу, він відповідає:

Болголов, брате!

Бо чи він плаче, чи Гоголь сьмієть ся, то :

Не заревуть в Україні
Вольнії гармати,
Не заріже батько сина,
Своєї дитини,
За честь, славу, за братерство,
За волю країни.
Не заріже: викохає
Та й продасть в різниці
Москалеві! Се б то, бачиш,
Лента удовиці
Престолові, отечеству
Та німоті плата...

З того конклюдія: чи сьміятись, чи плакати — на одно виходить; все то буде реаґоване на прояви суспільного життя, реаґоване, до якого кождий поет своєї суспільности обовязаний. Отже нехай собі суспільність буде і найледачійша.

Нехай, брате! А ми будем
Сьміятись та плакати.

Тим і кінчить ся посланне Гоголю. Конець словам — початок думкам, думкам без проміня сьвітла, як одчаєви. А се зветь ся настроєм, сильним, невідвертим настроєм, в який неначе й заковуєть ся вся міць поемки.

Інакше в посланні до суспільности. Там поет, подавши один прикрий образ суспільности, як жерело свого горя, та звернувшись до неї з апострофою, не кінчить на тій одній апострофі. Перед його очима впрінає суспільність у що-раз то нових образах, даючи притоку до що-раз то нових апостроф. Тих образів і тих апостроф виходить за много. Читач при кінці не в силі огорнути цілости. Вражінє кінця не скріплюєть ся вражінєм початка, який що-їно треба собі пригадувати. Процес пригадуваня відбуваєть ся так пиняво, що тим часом і вражінє кінця затираєть ся, слабне, губить ся, а з ним губить ся і настрій. Ось чому посланне до суспільности, більше посланне виходить поетично слабше від меншого послання Гоголю.

Та не лиш брак сконцентрованя робить більше послання слабшим від меншого. Послання Гоголю написав Шевченко 1844 р., послання до суспільности — 1845 р. Коли взяти на увагу ідентичність вихідних пунктів у обох посланнях, то концепція послання до суспільности явить ся залежною генетично від концепції послання Гоголю. А звісна річ, що з двох концепцій лиш перша може вважати ся плодом чистого натхніня.

Належачи до красних поетичних композицій Шевченка, послання Гоголю вельми замітне і з погляду на актуальну ще й нині квестію відношення української літератури до московської. Ще й нині актуальною стала та квестія завдяки московським торжествам з нагоди сотих роковин уродження Гоголя.

Московські офіціальні круги, стремлячи все до національного об'єднання України з Московщиною, не признавали ніколи й українській літературі, як одному з виразів української національности, права на самостійність. З їх боку все вказувано на тих Українців, що в своїй літературній діяльності послуговували ся не українською мовою а московською, ставали не українськими а московськими писателями. Тому, що в ряді таких московських писателів українського походження найгеніальнішим є Гоголь, Українцям передовсім на нього вказувано не лиш як на примір для наслідования, але і як на доказ, що геній України може вирости лиш на ґрунті московської літератури, може виразитись лиш на московській мові. Не диво, що й соті роковини уродження Гоголя в московських офіціальних кругах використано для заманіфестованя тенденцій об'єднання. З Гоголівських торжеств зроблено торжества погрому української літератури, української національности. Але як жиним протестом против тих торжеств є що-раз більший розвиток засуджуваної на смерть української літератури і взагалі української національної ідеї, так лиш блахманом, пусканим в сліпі очі, все були твердження про висність московської літератури, про упривілейованість московської мови для службв геніям.

Коли говорити лиш про результати, які в своїх розвитках за останні два столітя осягнули московська і українська література, московська і українська мова, то висність безперечно треба признати московській літературі і московській мові. Однак спитаймо ми, серед яких обставин життя і завдяки яким силам осягнена та висність. Тоді відповідь випаде инакше. Тоді замість питання про висність теперішньої московської літератури і мови над українською літературою і мовою вирине розумнійше питанє — питанє про те, котра з тих двох літератур чи мов містить у собі більше задатків, більше природної спосібности і сили до розвитку. А на таке питанє дають зовсім ясну відповідь факти з історії розвитку московської літератури і мови в останних двох столітях. Ті факти вказують, що почавши з часів Петра Вел. московська література мала своїми піонірами переважно Українців, отже людей внобразованих на українській літературі, звязаній в своїм розвитку безпосередно з розвитком літератури західної Європи. Ті факти вказують, що московська літературна мова почала образуватись під впливом книг і граматик зладжених Українцями. Ті факти вкінці вказують, що навіть московські писателі, які являли ся реформаторами в літературі або заплодиювали єї новими, поступовими ідеями, завдячують своє реформаторство чи новаторство Україні — Кантемір сатиру на актуальні теми українцєви Теофанови Прокоповичєви, Ломоносов тонічність московського стиха українським віршам,

Пушкин ідеальний погляд на жінчину українській народній поезії, Рилєв історичний вираз революційних ідей українським історіографам. Тих фактів, тільки важніших, було б уже досить для звалення вічних тверджень не про висість але про висшу спосібність до розвитку московської літератури і мови. А що-ж казати про те enfant terrible української літературної самостійності — про Гоголя?

Гоголь не лиш великий сатирик, не лиш літературний потомок Теофана Прокоповича; він і батько реалізму в московській літературі; він і обновитель московської літературної мови. Отже?... Отже і Гоголь - реаліст і Гоголь - стиліст являєть ся Гоголем - Українцем.

Реалізм Гоголя — се товариш його сатири, тої сатири, що вміє удержатись на вершинах артизму, не впадаючи в карикатуру. В московській літературі першим батьком тої тонкої артистичної сатири є Українець Прокопович, автор трагедокомедії „Владимиръ“ (1705). В Гоголя така сатира виплила не лиш безпосередно з читаня давніших творів української і московської літератури, але і посередно — з ідеалізму української народної поезії. В зіткненю з сіростю життя в центрах московської держави тої ідеалізм став ся в Гоголя вначе зеркалом, в яким він усе бачив достойним сьміху — такого сьміху, що його старозавітний пророк назвав „гірким сьміхом“. І він тим гірким сьміхом посьміяв ся над усім, що бачив кругом себе, посьміяв ся, бо не вмів так, як Шевченко, плакати і обурюватись. Автор „Тараса Бульби“, автор героїчної поеми з часів української козаччини, перенісши ся в сфері суесільного життя Московщини ХІХ. в., став автором „Мертвих душ“, не тих мертвих душ, що їх скупувував Чічков, а таких, які й Шевченко мав на мисли, пишучи своє послання до мертвих і живих і ненарождених, т. є. до позбавлених національної сьвідомости (мертвих), до осьвідомлених національно (живих) і до недалеких уже від національного осьвідомлення (ненарождених).

Мова Гоголя — се великий крок наперед від мови Пушкина. Гоголь дав московській літературній мові новий чар краси. Та знову-ж не видобув він його з нідра народної московської мови. Не сотворив нової літературної мови так, як приміром, творили нову українську літературну мову Іван Нечуй Левицький на Україні, Іван Франко в Галичині — з матеріялу рідної української мови. Гоголь сотворив нову московську літературну мову, збагачуючи мову Пушкина скарбами своєї української мови, вбираючи московську птаху в українське піре. Гоголева мова — то не органічна цілість; то зліпок, який вже й московським ученим впав давно в очи. І один з тих учених (Мандельштам), студиючи мову Гоголя, підмітив бистро факт, який має не лиш велике артистичне значіне, але й дає основу для далекоюяглих педагогічних висновків. Гоголь — каже він — пише не одною, але двома мовами — одною московською набутою в школі, другою московською сотвореною через себе, українсько-московською. Як довго він описує, реферує, розумує, так довго в його мові не видко великих незвичайностей; вона пересічно-московська. Та скоро лиш він починає говорити з душі і з серця, скоро починає сповідати ся з найінтимніших своїх почувань, в його мові вже просекають що-раз більше і більше слова, звороти, фрази рідної йому України, його мова починає зближатись до тої мови, якою мати співала, як малого сповивала, з малим розмовляючи. Гоголь являєть ся Гоголем лиш завдяки рідній мові. Бо й не може бути инакше. Бо лиш на рідній мові можуть виявити ся всі

індивідуальні, немалповані духові спосібности чоловіка. Важно се знати так-само поетови, як і педагогови. А й історик літератури такої, як, приміром, москвофільська в Галичині, може тим покористуватись, пояснюючи, чому навіть природні таланти не творять у ній нічого замітного й самі марнують ся.

Колиж з погляду на генезу артистичного таланту Гоголя не оправдується жадане обединителів, щоб Українці зрекались твореня української літератури, то ще менше оправдується воно самим приміром Гоголя, фактом, що Гоголь не писав по українськи. Час на часі не стоїть. Коли в Росії Гоголь писав по московськи, писали по московськи й інші Українці і було їх немало. Різні причини складали ся на те. Доси вказувано найчастійше, як на одну з таких причин, на охоту наживи. Було-б то найпоганійше — нині, в світлі нинішніх наших національних ідеалів. Та чи ті ідеали були в часах Гоголя так поставлені, як нині? Чи мали таку обовязкову силу? Ажте-ж, коли Гоголь завершував свою літературну творчість, тоді наші нинішні ідеали були що-й-но в зароді, були власністю кількох українських конспіраторів, членів Кирило-Методіївського Братства, не могли обовязувати Гоголя, ба й самих своїх творців не обовязували ще вповні. Нині Гоголь був би вже одвічальним за своє ренегатство. Час, в яким він жив і діяв, знімає з нього ту одвічальність, яку ми хотіли-б на нього вложити. Можна-би вказати й де що инше на сяке чи таке оправданє Гоголя. Лишаю все на боці. Вкажу найважнійше. Гоголь, що вказував ідейність суспільного життя в давній Україні (Тарас Бульба) а безідейність і деморалізацію в своїй російській державі (Ревізор, Мертві душі), вважав своєю аудиторією не одну Україну, не одну провінцію російської держави, а цілу Росію. До такої аудиторії він і промовляв по московськи, щоб не бути незрозумілим, щоб його зрозуміли всі в цілій широкій і многоязичній російській державі. Коли-б не так розумів його московське писанє й Шевченко, то й годі було-б пояснити собі, чому він, замість віднести ся до Гоголя як до ренегата, відносить ся до нього дружно, називаючи братом і великим другом.

Братом Шевченкови мусів бути Гоголь. Він же в „Тарасі Бульбі“ московським словом так, як Шевченко в „Гайдамаках“ українським, розповідав, як ревілі в Україні вольні гармати, як батько зарізав сина за честь, славу, за братерство, за волю країни. Гоголь же, як і Шевченко з болем душі дивив ся на жертви зложені престолови, отечеству та німоті — на тьму тьменну всяких бюрократів та сервілістів. І як Шевченко плакав, так Гоголь гірким сьміхом над ними сьміяв ся. Сьміяв ся Гоголь над духовими батьками тих чорносотенців, що в соті роковини уродження Гоголя схотіли уважати його за свого. Але як далеко нині, приміром, галицьким чорносотенцям до Шевченка, таксамо далеко московським до Гоголя.

Поясненя деяких Шевченкових висловів.

Причинки до словаря Шевченкових писань.

Редаткор творів Т. Шевченка у двотомовім виданю львівської „Прогляду“ з 1907 р. заосмотрив ті твори рядом річевих і лексікальних пояснень. З пальця їх собі не висав. Покористував ся всім, чим можна було йому покористувати ся: поясненнями самого поета, студиями коментаторів, словарями української мови. Та дуже часто прийшлося йому — особливо при пояснюваню деяких висловів — станути на фальшивий ґрунт, на якім певно і не сам він, і не перший станув. Кажу: не сам. Бо коли редактор Шевченкових творів міг помилити ся, то з певністю можуть таксамо помилити ся й звичайні читачі тих творів. Кажу: не перший. Бо коли хто-не-будь се чинише в Шевченкових писанях ще й нині фальшиво розуміє, то в тім в фальшивім розумію з певністю грає важну ролю й традиция.

Не тикаючи таких пояснень, для яких редактори випадало-б або робити спеціальну студию (приміром, про „Івана Підкову“) або узгляднювати готові вже але найновіші студії (приміром, про спаленє Налвайка у Варшаві), я зверну увагу лиш на ті дрібніші поясненя, котрі без великого труду, при невеликій увазі для тексту можна було подати без поважніших помилок.

1.

Нічого робить = нічого не порадиш, дарма [І. ст. 510].

Так пояснює проф. Юл. Романчук. Як же воно виглядати ме в звязку з відповідним текстом?

Шевченко нарікає на свої думи. Питає, на що вони стали на папери сумними рядами, чому не розвіяв їх вітер в степу, як пилину, чому лихо не приспало їх, як свою дитину. Бо їх — відповідає сам — лихо на світ на сміх породило, поливали сльози...

Чом не затопили,
Не винесли в море, не розмили в полі?
Не питали-б люде, щб в мене болять,
Не питали-б, за-що проклинаю долю,
Чого нужу світом. „Нічого робить!“
Не сказали-б на сміх.

Що-ж воно мало-б значити, коли-б люди, чуючи, як поет проклинає долю і нудить світом, сказали: „нічого не порадиш!“ або: „дарма!“ Не було-б у таким сказаню ані путя, ані того сьміху, що його замічає поет. Звичайніше буває сказати в таким случаю: от нарікає та нудить світом, бо не має що кращого робити. Буде в тім вже і сьміх над поетом. Проф. Романчук бувби міг сам легко таке значіне фрази „нічого робить“ відкрити, коли-б звернув був увагу на ріжницю між фразами „нічого робить“ і „нічого робить“. Перша може значити: „не порадиш, дарма“; друга лиш: „не має що робити“. Ріжниця полягає тут на акценті таксамо, як у фразах: „мені ніколи не прийде на думку“ і мені ніколи подумати“ (т. є: я не маю коли подумати). На те, як Шевченко акцентував фразу „нічого робить“, вказує сам сенс фрази, котра повинна вийти насьміхом.

2.

Позички = часте випозичуване [І. ст. 511].

Воно правда, що позички і часте випозичуване — то все одно. Та коли се має бути поясненем, то воно нічого не пояснює.

Шевченко каже:

Заспівав би, — був голосок,
Та позички з'їли.

Без пояснення воно неясне. А пояснюючи так, як проф. Романчук пропонує, також не вияснить ся. Бо що се мало-б означати: „Заспівав би, — був голосок, та часте випозичуване з'їло“. Таке пояснене виходить якесь куце, бо не пояснює фрази до краю.

Ми знаємо, що часте випозичуване, приміром сокири, може з'їсти сокиру. Але як уявити собі випозичуване та ще й часте випозичуване голосу і такі консеквенції як-при випозичуваню сокири? Се питане приневолює відразу брати передовсім слова „заспівав би“ і „голосок“ в переноснім значіню: заспівав би в значіню „написав би поему“ а „голосок“ у значіню „поетичний хист“. На такі значіня вказує й апострофа до Основяненка:

А ти батьку,
Як сам здоров знаєш,
Тебе люде поважають,
Добрий голос маєш.
Співай же їм...

Прийнявши такі значіня для двох висловів тому, що їх треба прийняти, не можна вже і третього вислову „позички з'їли“ брати дословно. Позичати свій „голосок“ т. є свій „поетичний хист“ буде значити тільки, що брати на згляд у поетичній творчості не виключно власне натхніне, але й побічні, внішні обставини, до чого Шевченко нераз був приневолюваний в Московщині, між чужими людьми, між ворогами. Найслабше темпероване тону поезії з огляду на внішні обставини було для нього вже позичкою голосу. А як усяка чвнність, що частійше по-втаряєть ся, переходить у привичку, котра являєть ся другою природою (consuetudo est altera natura!), так і часте наломлюване поетичного хисту до вніш-

них обставин може відбитися на ній шкідливо. Позички можуть з'їсти голо-сок — по вислову Шевченка. Пояснене того вислову кидає й нове світло на Шевченкову оцінку творчості Квітки, про котрого поет каже, що він добрий голос має.

3.

Не наша мати = Россія. [I. ст. 512].

Россію мавби Шевченко мати на думці в сій поезії:

Чи ми ще зійдемо ся знову,
Чи вже на віки розійшлись,
І слово правди і любови
В степи-вертепи понесли?
Нехай і так! Не наша мати,
А довело ся поважати.
То воля Господа!... Годіть,
Смиріте ся, моліться Богу
І згадуйте один другого;
Свою Україну любіть,
Любіть її... во время люте,
В останню, тяжкую минуту
За неї Господа моліть!

Стих написаний в 1847 р. у петербургській цитаделі. Вихідним пунктом є розважане, яка судила ся доля членам Кирило-Методіївського Братства: чи зійдуть ся ще коли, чи вже ніколи? Припускаючи гіршу евентуальність, поет каже зрешті-решт: нехай і так! Не наша мати, а довело ся поважати. — Хто? — питаємо. Прямо смішно відповісти тут: Россія. З попереднього ясно виходить, що тут мова про евентуальну лиху долю. Дальше означене: „то воля Господа!“ — тільки потверджує се. Лихій доли, як воли Господа, належить піддати ся. Годіть їй, смиріте ся. — каже Шевченко. Підсудати йому тут понятє Россії — значило-б уявляти собі його, як слабодуха, що в наслідок катастрофи готов уже з обличчя російського деспотизму перекинути ся в сервіліста.

Позволю собі вкінці пригадати, що на значіне поясненої фрази я звернув увагу вже в своїй книжці „Святе Письмо в Шевченковій поезії“ (ст. 52).

4.

Упруг = трета часть робучого дня [I. ст. 104].

Пів-упруга = дві години [I. ст. 209].

Слово „упруг“ в значіню міри часу нотує вже Желехівський. Коли „упруг“ означає $\frac{1}{3}$ робучого дня (ораня), то певно й „пів упруга“ може означати дві години. Але як такі значіня встроїти до Шевченкових текстів?

Один текст є такий:

Не рвіть, думи, не паліте!
Може верну знову
Мою правду безталанну,
Мое тихе слово.
Може викую я з його
До старого плуга

Новий леміш і чересло
І в тяжкі упруги
Може з'орю переліг той,
А на перелозі
Я посію мої сльози,
Мої щарі сльози.

Другий текст:

Зараз, зараз!
Гонту забавляйте
З пів-упруга, а там нехай!
Ідть же, гуляйте!...

Коли для фрази „забавляйте з пів-упруга“ можна би прийняти часове значінє (зо дві години), то фраза „в тяжкі упруги може з'орю переліг“ в часовім значіню все виходить-ме дивна. Чому-б мав Шевченко сподівати ся виконання тяжкої праці в чотирох годинах, хочби то мали бути і тяжкі години?

Отже не заперечуючи часового значіня для слова „упруг“, належить оглянути ся за відповідійшим значінєм для нього з огляду на Шевченкові фрази.

В староруськім „Житіи Нифонта з XIII. в. читасмо: „В си ѿпрягноуша нань, ѡзвити ѡ хотьща. Тут „опрягнути“ значить: наперти, налягти. У „Сборнику Троицькомъ“ з XII. в. сказано: „Неоубойся, прѣподобьниче, опряжения водьнаго“, де опряжение“ значить тільки, що, „напір“.

В звязку з дієсловом „опрягнути“ та іменником „опряжение“ стоить і Шевченкове „упруг“ (властиво: опруг). Фраза „в тяжкіи опруг рушив дуба з місця“ знана мені з Теробовельщини (Напірня під Будзановом). Шевченкова фраза: „в тяжкі упруги може з'орю переліг“ — має таке саме значінє: з тяжким трудом, тяжко напружившись. Друга фраза: „Гонту забавляйте з пів-упруга“, значить: спійте яко мога, хочби зпів-насилна.

5.

Тузами = стусанами, штурканцями [I. ст. 522].

Таке поясненє дав проф. Романчук до Шевченкового тексту:

Той тузами обірає
Свата в його хаті.

Мало-б значити се, що хтось лушить свата в його власній хаті стусанами чи штурканцями. На потвердженє такого значіня міг би послужити словар, хочби й Желехівського, що знає слово „туз“ і в значіню „Schlag“, „Stoss“. Але сене Шевченкового тексту, особливо в устуні, що характеризує ріжнородних здобувателів фортуни, а не забіяків, вказує на перше значінє слова „туз“, знанє і в нас, не лиш на Україні в Росії. „Туз“ передовсім значить „ас“ (в картах). Обірати когось тузами — значить: обігравати його при помочи асів.

В тім самім значіню уживає слова „туз“ і Гр. Скоровода в стиху, що не лиш гадкою але й образами, схожий з початковим уступом Шевченкового „Сну“, а кінцевою строфою (разом з „Богогласником“) вплинув на „Косаря“. В сій пісні, знаній добре й Котляревському, передостання строфа є така:

Тоть панегирикъ сплетаєть со лжей,
Льзарь вѣ подрядъ ставить мертвыхъ людей,
Сей образы жировыхъ чететь тузовъ,
Степка бѣжить какъ на сватьбу вѣ позовъ.

Тут і жерело Шевченкового: „той тузами обірає свата в його хаті“.

6.

Вадить = упоюване славою батьків шкодить вам братися поважно до діла, а тимчасом власну землю пукаєте в чужі руки [I. ст. 527]

Пригадаймо текст, до якого се відносить ся.

Може чваньтесь, що братство
Віру заступило,
Що Синопом, Трапезунтом
Галушки варило?
Правда ваша: наїдались,
А вам тепер вадить,
А на Січі мудрий Німець
Картопельку садить;
А ви її купуєте,
Істе на здоровья,
Та славите Запорожжя.
А чією кровью
Отта земля наповна,
Що картоплю родить?
Вам байдуже, аби добра
Була для городу!
А чваньтесь, що ми Польщу
Колись завалили!
Правда ваша: Польща впала,
Тай вас роздавила.

Так бг-як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву
І вам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!

Ми умисне навели той довший уступ, бо тільки з цілості того уступа можна зміркувати, що фразу „наїдались, а вам тепер вадить“ поет розумів трохи инакше, ніж проф. Романчук. Не значить вона, що „упоюване славою батьків шкодить вам братися поважно до діла“, але що наслідки слави батьків тягаром упали на ваші плечі. Значієм та фраза анальоґічна до дальшої фрази: „Польща впала, тай вас роздавила“, що значить знову: слава батьків не вийшла вам на добре.

Вкінці ясно інтерпретує свої фрази й сам поет, ідентифікуючи славу батьків з кайданами потомків. Той критичний погляд Шевченка на козацьку

минушість сильно пригадує Кулішеву критику козацтва. Тим він і варт уваги. Що Куліш акцентував раз-по-раз, тому Шевченко давав вираз лиш у хвили крайнього подразнення і огірчення.

7.

Палуба = віз покритий лубом [II. ст. 498].

Коли-б так, то велике диво вийшло б у поета, що каже:

Помолившись,
Не те, щоб дуже зажурившись,
А так на палубі стояв
І сторч на море поглядав,
Мов на Іуду.

Поет, що пливе по морі, не може сторч поглядати на нього з воза а стільки з корабельного чердака [палуба].

8.

Кичка = пошитє до покриваня стріхи (?) [II. ст. 499].

Згода не лиш на коментар, але і на поставлений коло того коментаря знак питання. Бо справді, всякий мусить спитати, яке діло лимареві до пошитя, що ним покривають стріху. А таки так випадало-б розуміти Шевченків текст:

Лимар кичку зашивав,
Мене горне, обнімає.

„Кичка“ має кілька значінь. Подав їх кілька вже й Желехівський. Між иншими є в нього і значіне „Federbusch am Szako“ з покликом на Потебню. Однак як жмут пер, так і жмут волосіня при чаку зветь ся кичкою. А жмути чи скруті волосіня як-раз і зашиваєть ся в хомути. Отсе і є ті лимареві кички.

9.

Віжечки = коромесло [II. ст. 509].

Приложене до тексту виходить недоладне.

Вибирають ся люди до криниці напити ся води.

Та й пішли обое,
І відерце і віжечки
Понесли з собою.

Взяли відерце, бо треба води чямось зачерти. І взяли віжечки Не коромесло-ж, бо до відерця не треба коромесла. Взяли той шнур, на яким спускаєть ся відерце до глибокої криниці. А криницю справді Максим викопав глибоку.

На-бор = на-борі, се-б то на якийсь час, тимчасово [II; стор. 509].

Таке пояснене має причинити ся до зрозуміння такого тексту Шевченкової поезії „Слава“ :

А ти задрипанко, шинкарко,
 Перекупко п'яна!
 Де ти в ката забарилась
 З своїми лучами?
 У Версалї над злодієм
 На-бор розпустила?
 Чи з ким иншим мізгавш ся
 З нудьги та з похмілля?

Проф. Романчук, прочитавши реченє: „У Версалї над злодієм (т. є над Наполеоном III.) на-бор розпустила?“ — замічає ще, що треба тут розуміти: розпустила свої лучі. Значить, предмета (на питанє: кого, що?) треба тут кенче. Се і я признаю. Але коли приймем, що Слава розпускає лучі, то трудно-б нам приймати пояснене слова „на-бор“ (тимчасово), бо воно ще більше затемнює. Чому-б тільки тимчасово Слава розпускала лучі над злодієм у Версалї?... „На-бор“ рішучо не може значити „на-борі“.

„Набор“ (так його належить писати, а не роздільно!) є як-раз пошукуваним предметом, залежним від дієслова „розпустила“. Значить тільки, що багатий убір, в поетичній мові — омофор. Від слова „набор“ походить і прикметник „набористий“, якому зовсім справедливо Желехівський дає значіння: *ingelegt, besetzt, verziert (mit Silberblech)*.

Уявляючи собі Славу, як особу, що своїх любимців освітлює своїми лучами, поет рівночасно уявляє собі її з якимсь омофором, з набором, котрий вона широко розпускає над своїми вибранцями.

* * *

Коротко вже спростую цілий ряд менше важних помилок проф. Романчука.

Не потурай не значить: не давай ся, не уступай [I. ст 511]; значить: не дивися на щось через пальці (*nie próbujaj*), не попускай комусь.

На прю не значить: на борбу [I. ст. 515], але на спір, на суперечку.

Ослін не значить: лавка, столець, звичайно накриті (ослопені) килимом [I. ст. 516], бо навіть там, де килимів не знають, є ослони, лавки прислоні т. є приткнені до стін.

Моторять значить: більше ніж діють [I. ст. 519], бо моторно діють, подвигают ся.

Потуга не значить: потуха, потїха, полегша [I. ст. 520], бо є воно те саме, що польське *potęga*, т. є міць, сила. Вищу другу на потугу — значить на покріпленє.

Зично не значить: міцно, чутно [I. ст. 524], але звучно, бо походить від зик, що не значить: острый сик, сичанє [II. стор. 507], але звук, крик.

Одволати не значить: довести до здоров'я, щоб подужав [I. ст. 526], але відчутити.

Занози не значить: ярмо [I. ст. 526], бо вже й популярна пісня виразно відріжнює їх від ярма [Против ярма, ще й занози]. Занози — то затички в ярмі (походять від: за+низати).

Саж не значить: хлів [II. ст. 50], але кармник.

Тимпан не значить: рід тарабана [II. ст. 517] але залізни або мідні таблиці, по яких ударяють паличками. Служили й замість дзвонів.

Восприяють не значить: пробудять ся, зірвуть ся [II. ст. 517], але [згідно з своїм коренем: выпрь — *ѣво*] піднімуть ся, повставуть.

Не знаю вкінці, що за ціль таких пояснень проф. Романчука, як: метелиця — такий танець; перетик — така одежа жіноча; допуцьки — такий хабаз; гексамерн — такі верші; зіновать — такий хабаз; бурнус — така одежа верхня. Такий, така, таке — не пояснюють нічого, а лиш забірають місце в книжці дурно. За такі поясненя зовсім справедливо висьмівано недавно львівських видавців писань Словацкого. Такі поясненя не повинні знаходити ся в поважнім видавництві без огляду на те, для кого воно призначене.

Найближші жерела творчости М. Шашкевича.

Передювилейні замітки.

I. Жерела літературно-наукових інтересів Шашкевича.

Найкрасше і найприроднійше вийшло-б те пояснене творчости писателя, котре могло-б оперувати лиш фактами з найближшого окруження його, зі сфери духового життя його власного народа. Воно майже неможливе. Бо нігде не знайдець ся потрібної групи фактів, з котрої ані одни не потрібував би хоч би слабого світла з боку. Отже межі обсервації найчастійше розширяють ся поза границі народа, до котрого писатель належить, що-раз дальше і дальше, в міру потреби. З притвєском кажу: в міру потреби. Бо без потреби се чинити, без потреби бігти сто миль за тим, що можна знайти о пятьдесят миль ближше, а часом навіть дома, і нерозумно і непорадно. Не порадно, бо знайшовши далеко, можна й домів не донести.

Те все я говорю з поглядом на деякі новійші розвідки про літературну творчість Маркіяна Шашкевича*).

Найранші занятя і праці Шашкевича націховані виразно сильним одушевленем для історії рідного краю, української людвої мови і словесности та славянознавства. Пояснювано їх доси в части загально — ідеями західно-європейського романтизму і славянського відродження в звязку з відповідними політичними фактами, в части ж спеціально — працями попередників та вказівками на поодинокі писаня з близшого сусідства, аналогічні з замітнійшими писанями Шашкевича.

Писаня з близшого сусідства, коли-б їх красше просліджено, могли б стати справді в пригоді. Кинули-б пожадане світло не лиш на діяльність Шашкевича, але й на праці його попередників і товаришів. Тому й дивно, що історики галицько-українського літературного відродження, розглядаючысь по тім близшім сусідстві, не розглянули ся по Польщі бодай трохи уважнійше ніж по Росії, російській Україні або й по Чехії. Між близшими сусідствами Польща для галицької України на поч. XIX. в. була сусідством найближшим. А в ній можна було добачити більше, ніж добачено.

*) М. Тершаковець: Причинки до житєписи М. Шашкевича та де-що із його письменської спадщини (Зап. Н. Т. ім. Ш. LVIII.); Короледворська рукопись в перекладі М. Шашкевича (Зап. Н. Т. ім. Ш. LXVIII.); Причинок до студій над М. Шашкевичем (Збірник присв. проф. М. Грушевському); Галицько-руське літературне відродженє (Львів, 1908). — К. Студинський: Генеза поетичних творів М. Шашкевича (Руслан, 1909, ч. 178—196) і окремо. — Пиших тай давнійших не називаю, бо вони в названих углядені.

З духа реформи, що підняв ся над руїнами державної Польщі, а значив ся вже в працях Чотиролітнього Союму, вродили ся на поч. XIX. в. численні й поважні студії польських істориків. Історичні студії тільки укріпили ранше вже переконанє, що первородною причиною розстрою в давній Польщі було політичне й економічне подавленє нижших верств населеня. Гасло „через люд до свободи“ стало загальним вже після участі селян в повстаню Косцюшка. В справі подвигнення і просьвіти селянства за голосами Коллонтая і Сташіца з XVIII. в. пішли в XIX. в. голоси Суровецького (Uwagi względem poddanych, 1807), Васілевського (Przepisy dla państwa, 1809), Боруша (O budowlі włościańskiej, 1811 і 1816), Пекарекого (Kmieć krakowski, Gospodarz krakowski, Powinności wójta, 1811), Сераковського (O państwie krajowym, 1811), Червіньського (Okolica zadniestrka, 1811 та Prawa rządu wiejskiego, Katechizm wiejski, 1812), Чарторського (Myśli do polepszenia bytu włościan, 1814), Млодецького (O polepszeniu bytu włościan, 1814), Венґжецького (O włościanach polskich, 1814), Марушевського (O wydobyciu włościan z teraźniejszego stanu, 1815), Радваньського (Myśli o wyprowadzeniu ludu wiejskiego, 1815), Солтиковича (O przyczynach nędzy włościan, 1816) і многих інших, названих і анонімів. Ті голоси викликали діяльніє ріжних Towarzystw rolniczych, покликали до життя в Варшаві Gazet-y wiejsk-y (1817—1818) і збудили скрізь спеціальне заітересованє для селянства.

На заходах около подвигнення люду не кінчило ся. Скоро раз вже признано той люд підвалиною будучого державного життя, то випадало й признати його основою будучої польської нації. А що головними прикметами нації вважало ся мову і культуру, то з поглядом на будучину розпочато студії в обсягу мови і культури люду. Розпочаті більше в наукових цілях, вони скоро дали вираз одушевленю для краєн того, що справді людове — вираз, який сильно залунав і зі сцени, з твору Богуславського „Cud czyli Krakowiaczy i górale“ і з пісень пізнійшого повстаня, складаних часто навіть в людських діалектах а печатаних в таких збірниках, як: Bard oswobodzonej Polski (вид. в Варшаві 1830 і 1831) або Bard Nadwiślański (вид. в Авіньоні 1832 і 1833).

Лінде в своїм проспекті до словаря підносить велике значінє людської мови лиш для наукової і фахової термінології (Pamiętnik warsz. 1804, I, 212). Та невдовзі вже Ян Снядецький висилає тих, що хотіли б навчити ухо солодоців мови — до селян в околицях Ярослава в Галичині (Pam. warsz. 1815, I, 17: O języku polskim).

Вказати те, що становить культуру люду, його духовний дорібок, було задачею істориків. Не розпоряджаючи тут архівами так, як при студіюваню історії шляхти, треба було звернути ся до того „людського архіва“, на котрий вказав Гердер, до людської традиції. Такий зворот наступив. Від нього й дають ся найвчаснійші етнографічні записи в Польщі XIX. в. Ініціатива вийшла з варшавського Towarzystwa Przyjaciół Nauk, від презеса його. Факт важний — він санкціонував найвищою науковою повагою дальші етнографічні занятя. Для нас він буде подвійно важний тим, що з ініціативою варшавської наукової інституції вяжесть ся від-разу заітересованє для української людської творчости, яке замічати будемо вже постійно у ріжних польських учених.

Альбертранді, як презес Tow. Prz. N., відкриваючи перше засіданє 1800 р., заговорив про братерство народів у шуканю правди і між історич-

ними документами людскости побіч са і рунів поставив теж українські думи, що їх „kozacy godakom swoim nucili“ (N. Pam. warsz. 1801, II, 188).

Правдивий запал для людвої поезії видко вже в Чацкого. Шукаючи жерел польського усталодавства, він робить висновки з людвої поезії північної Європи. Оглядаєть ся за подібним материялом і в Польщі, але даром. Бо дещо знаходить лиш на Україні. „W tym roku tylko, w jednej małosyjskiej pieśni, nucanej przez ślepego dziada, znalazłem porównanie Chmielnickiego z pochwałą Żmii, zapewne jednego z najdawniejszych wojowników w południowej Polsce“. Додає до того, що „o tym Żmii są różne powieści“ та що „jeszcze jest wielki wał na Ukrainie, pospolicie Żmijowym wałem zwany“. Дальше згадує переказ, потвердженій традицією Геродота, про гроби скитських королів над Дніпром та про могили Пятихи і Перепятихи з їх українською традицією про дві весільні дружини, що, не уступаючи собі з дороги, вибили ся до ноги. (O litewskich i polskich prawach. Warszawa, 1800—1801; I, 14 i Nota 78; II, N. 1539 i 1588). Таксамо звертає увагу Чацкий на українську людвову традицію в розвідці O Tatarach (Dziennik wileński, 1816, III, 567—568).

Коллонтай в „Uwagach na niektóre miejsca dzieła o prawach polskich i litewskich“ з 1803 р. (Listy o przedmiotach naukowych. Wyd. Kojśiewiczza, I, 64) рівнож підносить велике значіне людвої традиції для історії, а до згадки Чацкого про Змию приточує свою про Мадея.

Набравши ся запалу з писань Чацкого, він уявляє собі велику компендію польської історії, де-б використано безумовно документи людвої традиції зібрані зі всіх земель історичної Польщі. В тій ціли дає обширну інструкцію — ніби перший квестіонар, звертаючи увагу збирача на мову і диялекти, на одяг, на весільні і похоронні обряди, на забави, на пісні (веселі, пастирські, жалісні, історичні і коліскові), на байки і казки, на звичаї з поганських часів, на фізіономію людду, його поживу, мешканє, знаряди, ліки і т. п. Ціль етнографічних записів лежала-б не лиш у виясненю початкової історії, але і в можности відповіди на тисячні сплетні і клевети чужинців. Та вміє Коллонтай вказати і на иншу ціль пізнання людду — естетичну. З нагоди передруку іділь Геснера в польськїм перекладі жадає від авторів польських іділь, щоб пізнали свої гори, Татри, бо обичаї татранських пастирів такїж поетичні, як і обичаї пастирів швайцарських і мантуанських, а польський поет повинен передовсім дбати о народний характер свого персонажу. Вкінци прямо вимагає від польських поетів пізнання верховинців і вірного кошованя їх життя (Op. cit. I, 26).

Гадки Альбертгранді-ого, Чацкого і Коллонтая спонукали Tow. Prz. N. вислати вже 1804 р. „депутацию“ на Литву в ціли збирания етнографічних і язикових материялів. Ту акцію підпер і виденський університет, оголошуючи 1805 р. „Punkta do zebrania spostrzeżeń i wiadomości w przedmiotach fizycznych“ з просьбою до обивателів, щоб пильно збирали відомости про чари, вороженя, ліки і т. п. (N. Pam. warsz. 1805, XVIII, 354).

З дальших праць, звязаних з діяльністю Tow. Prz. N. і його етнографічними заходами заслугоють на увагу: з 1806 р. Боруша „O początkach narodu i języka litewskiego“ (Roczniki T. P. N. VI.) з оригінальними текстами вількох литовських людвових пісень, взятих зі словаря Руйфа (Phil. Rhuig: Littauisch-deutscher und deutsch-littauischer Lexicon, Königsberg 1747), а заомотрених перекладами дословними і літературними пера Осївського; з 1808 р. Айгнера „O świątyniach“ (Roczn. T. P. N., VII.) зі слїдами знаометва з хор-

ватськими людowymi піснями; з 1809 р. Суровецького „O sposobach dopełnienia historyi i znajomości dawnych Słowian“ (Roczn. T. P. N., VIII) з ширшим розвиненням поглядів Чацького і Коллонтая; з 1809 р. Сташіца відчит „o Karaku Wielkim“ (Roczn. T. P. N., VIII) з великим заінтересованем для традицій польських верховиць.

Тому великому науково-етнографічному рухови варшавського Tow. Prz. N. належить приписати факт, що навіть менше учені люди заінтересовують ся дуже скоро людвою словесністю в своїм окруженю. Дві найзаїтнійші прояви того заінтересованя для нас тим важнійші, що походять з українських земель і відносять ся до українського люду.

Ігн. Любич Червінський, котрого публікації в справі подвигнення селянського стану були вже названі, посилав 1805 р. в Варшаву „Swactwa, wesela i urodziny u ludu polskiego na Rusi Czerwonej“. Оголошені анонімно в N. Pam. warsz., XVIII—XIX, вони пізнійше вповнили дві глави книжки, виданої Червінським у Львові 1811 р. п. з. „Okolica zadniestrzka między Stryjem i Łomnicą, czyli opis ziemi i dawnych kłesk lub odmian tej okolicy, tudzież jaki jest lud prosty dla religii i pana swego? Zgoła jaki on jest? W całym sposobie życia swego, lub swych zabobonach albo zwyczajach?“ В тій книжці після широкого обговореня kwestий економічно-суспільного характеру обговорюють ся житє селянина, описуєть ся його вдачу і одяг, а найважнійше — його повіря і забобони. Богато тут матерьялу з обсягу демонології і лічництва, до чого приточений артикул з N. Pam. warsz., доповнений описом похоронів. Про пісні звязані з людowymi обрядами автор згадав, та — на жаль — не подав їх. Руководячись ідеями Чацького і Коллонтая, він, видко, не збаг їх ще вповні, а може не вмів собі порадити з українськими текстами пісень.

Другою книжечкою, що може нас більше заінтересувати в Гіжицького „Rys Ukrainy zachodniej“ (Warszawa 1810).

Вже Коллонтай одною метою пізнаня люду вважав можливість відповісти на сплетні і клевети чужинців. Вже тоді заройло ся в Польщі всякими „подорожними“, що менше і більше вмело та совісно списували і публікували свої спостереження про край і народ. Подекуди й вони звертали увагу на простий люд, його вдачу і світогляд. Нераз і вони являлись етнографами, збуджуючи замилованє до етнографії серед народа, про котрий писали. Література подорожий була модною в цілій Европі. Йдучи за модою польські періодичні видавництва давали з часта переклади з такої літератури, а передовсім залюбки реферували з неї те, що відносилось до Польщі. Та бувало й таке, що не лиш мода чи інтерес, але й горожанський обовязок велїв декому писати про голос чужинця. В почутю такого обовязку написав свою книжочку також Гіжицький, даючи в ній відповідь на Гаммардову брошуру про подорож в Польщі. З обуренєм п'ятує Гіжицький Гаммардові сплетні про Україну і український люд. На жаль, у спростованях Гіжицького більше пієтизму ніж конкретного матерьялу. Але й пієтизм його заслугує на увагу — нині може більше ще з огляду на те, що пишеть ся по польськи про Українців. „Люд се — пише Гіжицький — вихований з колиски між дикими кіньми, привчений до оружя і загітій піснею дідів, з молодости вдихає духа завзятя, що робить його сліпим над небезпеченством“. Про пісні і звичаї того люду каже: „Українські пісні мають теж похвальні прикмети: їх думи і фурми, голошені на кравій цитрі не без чару. Звичаї при святотчних обходах а іменно при шлюбах в особливші і питомі. Лучать ся з пересудами як у народів

тёмних, а переходують ся від непамятного часу. Пізнане їх інтересне, звиває дослідника“.

З пізнійших публікацій того рода варто згадати ще „Trzy dni strawione na brzegach Wisły i Dniepru“. (Tłómaczenie z niemieckiego P. Krug de Niddy. — Pamiętnik lwowski, 1817, II, 323), де читаєть ся теж характеристичний уступ: „Jak obfite plony na polu romantycznem zebraliby tu światli podróźni, kiedy nawet w ustach ludu pospolitego słycać jeszcze zabytki pieniów któreby na smak najnowszych romansów działać potrafiły“.

Гарний та замітний своїми впливами розвиток діяльности варшавського Tow. Prz. N., спомаганий діяльністю виленського університету спинив ся нагло, ослаб. Роки Наполеона — роки непевних ожидань, надій та трівог — були причиною застою. Розчарованє після упадку Наполеона принесло знову переконанє, збудженє вже після розборів Польщі а лиш хвилево затраченє — переконанє, що всяка надія на чужу поміч марна, що силу належить добувати з самого себе.

Нову ініціативу до перерваної праці дає 1816—1817 р. вже виленський університет на порученє російського міністра просвіти гр. Ал. Разумовського, оголошуючи в перекладі з російського „Instrukcyje do układania po gimnazyach i szkołach powiatowych zapisów w przedmiotach różnych nauk“ (Dziennik wileński, IV—V), в котрих покладено велику вагу на дослід людвої традиції і пісні, як жерел рідної історії. Неначе відповідно на зазив тих інструкцій був ряд історичних розвідок Нарбута, публікованих від 1817 р. в Tygodnik-u wileńsk-im п. з. „Badania starożytności litewskich“, а переповнених етнографічним материялом з Литви, Білої Руси, ба навіть з Великоросії.

Та в тім самім 1817 р., в котрім Нарбут, як етнограф, пускаєть ся на історичну стежку Альбертранді-ого і Чацкого, появляють ся вже й дві праці, що зазначають у студійованю людвої словесности зворот в напрямі взазанім вже Коллонтаєм — в напрямі естетичного інтересу. Марії Чарновської „Zabytki mitologii słowiańskiej w zwyczajach wiejskiego ludu na Białej Rusi“ (Dziennik wil., VI) появилсь на зазив виленських „Інструкцій“. Йос. Ф. Крулїковського „Rozprawa o śpiewach z muzyką i o zastosowaniu poezyi do muzyki“ (Pam. warsz. IX) знайшлась як пожаданє доповненє. В звичаях і обрядах людю Чарновска все видить передовсім красу. Тому й описує їх залюбки й докладно, списуючи по можности вірно тексти пісень, русальних чи купальних. Перенята красою свого материялу, вона вкінци пробує сама вдарити в людову струну, складаючи стихиок про молоду Параску. А те, що вона чинить неначе відрухово, наслідуючи людову поезию, се виразно вже поручає польським поетам Крулїковський. Помітивши музикальність пісенних текстів у людвої поезії, він звертає увагу на чар їх природности і простоти і ставить як взір для наслідованя. Буде се вже легіт поетичного романтизму.

На тім я міг би урвати начерк польської наукової праці в сфері людвости. Представив єї Влад. Дропйовський в розвідці п. з. „Pierwsze ślady zajęcia się twórczością ludową w literaturze polskiej XIX. wieku: 1800—1818 (Rzeszów, 1900)“, з котрої я подав ряд фактів, акцентуючи те, що для нас важне. Більше, здаєть ся, і не требаб. Бо і з поданого вже виходить ясно аналогія польської наукової праці обговорених часів з найраншими літературними занятями і працями Маркіяна Шашкевича.

Як в Польщі зворот до людю в інтересі народности проявив ся рівночасно не лиш у змаганях до подвигнення його, але і в студиях історичного,

філологічного і етнографічного характеру, так і в Шашкевича нахил до людовости — тут можна сказати й до народности — проявляєть ся в комплексі занять і праць з обсягу історії рідного краю, людодової мови і людодової словесности — занять і праць, що випливають із жерела одної ідеї і рівночасно, а не инакше. Тому виводити ті заняття і праці одні з других генетично, казати, приміром, що „Шашкевич займав ся вже дуже рано, бо на другім році філозофії студиями над руською мовою, які безперечно мусіли повести його до збирання і розсліджування народної словесности“ (Студинський) — значить по просту: не розуміти фактів, про котрі говорить ся. Таксамо нерозумно було-б розкладати історично-філологічно-етнографічну основу творчости Шашкевича на складові частинки і дошукуватись походження кожодї з них деінде. Денебудь би вони знайшлись, вони знайдуть ся вкупі.

Між історичними працями Шашкевича замітні особливо проби обговорення моментів звязаних зучастию люду (О Запорозжцях і їх Січи, біографія Хмельницького); польським історичним студиям рівнож присьвічує все ідея шуканя в історії за людом.

В відношеню Шашкевича до людодової мови видко велике пересьвідчене про єї високу вартість поетичну (задокументоване оригінальними і перекладаними поезиями) і наукову (задокументоване навіть перекладом евангелія); між Поляками вже Лінде підніє наукову вартість людодової мови, вже Снядецкий — поетичну.

Шашкевич своїм поетичним писаням надає раз-враз характер людовости, а тим самим і народности, основуючи їх на народних традициях, перетикаючи їх описами народних обрядів, ставлячи їх на ґрунті далекім від культури міста а близькім до культури люду, в горах (Олена); на осягнене народности тим робом вже Коллонтай звертав увагу польським поетам.

Шашкевич осягає єввіжіть і музикальність стиха, складаючи його на взір пісень люду; на той взір природности і музикальности стиха звернув увагу сильно Круліковский.

Навіть інтерес для чужодї людодової поезії і взірці перекладу єї міг Шашкевич знайти в обговорених польських публікациях так, як з певности читав по польськи і неодно з модної літератури подорожий, чого доказом буде знайдена між його паперами „Gościnność w Serbiji, podług Niemieckiego“ — з певности не перекладена Шашкевичем на польське, але для перекладу на українське відкись відписана.

Неодно з того всего, що зложило ся на літературну фізіономію Шашкевича, він вичитував і з инших, не польських публікацій, може і з німецьких, чеських, російських, на котрі від довшого часу звертають ся в нас увагу. То правда. Але того духа, що встролював йому в руки ті публікації, він мусів мати вже з дому, зі своого найблишого окруженя. Без того духа невитолкований остав ся-б його ентузіязм для писателів славянського відродженя, для нових польських поем з характером людовости і народности, для всего, що не виразило ся ще як слід у писанях галицьких Українців тодішньої доби. Чи той дух повіяв з писань польських учених, названих висше? Чи він дістав ся до Галичини? На оба ті питання треба відповісти: так.

Варшава все була в очах Поляків столицею для всіх земель давної Польщі. Остала ся нею і після упадку Польщі. Мусіла нею остати ся тим більше тоді, коли політично чи науково працювала для всіх діляниць історичної Польщі, засьвідчуючи се фактами — в науці, приміром, узгляднюванем

найдалших окраїн єї, отже й українських земель. Вже те одно виключає гадку про ігноруване у Львові того, що діяло ся в Варшаві. Ще менше дасть ся воно помислити, коли зважить ся, хто брав участь в наукових працях Варшави. То були такі люди, як Альбертранді, Чацкий, Коллонтай, Сташиц, Лінде, Снядецкий — авторитети в народі. Їх голоси були в Польщі перші. Йшли дуже далеко. Визвали до праці над Дніпром Гіжицького, в Галичині Червіньського. Їх писаня мусіли знайти ся і у Львові, найпізнійше зараз по 1817 р. — по році, в котрім у Львові появляеть ся огнище польської науки і літератури — народова фундація ім. Оссолінських.

Не користали з того одні Поляки. Користали й Українці. На се можна мати доволі доказів. А хочби й ніяких доказів тут не було, то за всі вистав би один: „апатія і повний застій духового життя“ — як виражасть ся один з істориків літературного відродження галицької України, говорячи про тодішнє духове житє гал. Українців. Та апатія і повний застій духового українського життя може бути лиш доказом, що все живе серед української суспільности в Галичині жило не українським духовим житєм, але польським. Живий живому рад. Що з польського духового життя в Українців родило ся потім українське, се вже піймати не трудно, коли знасть ся ідеї тодішнього польського письменства в їх дальшій розвитку і реалізації.

Звязковн Львова з духовим житєм Варшави і львівському огнищевн польського духового життя, що стало постійним посередником не лиш поміж Львовом і Варшавою, але й поміж Львовом та иншими центрами польської духової праці, завдячити належить в першій ряді розбуджене нових наукових інтересів у самім Львові, в дальшій — у Шашкевича. Инші вказувані часто впливи грали тут также ролю, але хронологічно — не першу.

В часі, коли Шашкевич прийшов до Львова, в нїм панувала вже серед Поляків така духова атмосфера, в якій молодому філософови легко було зіткнути ся з тими всіми літературними інтересами, з котрими він і зіткнув ся. Тому повтаряти, що се чи инше появило ся в Шашкевича незалежно, або що приміром — „замилуване до народних пісень зародило ся в Шашкевича самостійно“ (Студинський) — пахне охотою зробити з Шашкевича чудотворця. На жаль, стало ся воно в нас уже так прийнятим, як і друга легенда, що вперве „Зорян Доленґа Ходаковський вказує в нас на вагу пісні і перший подає примір і взорець збираня пісень“ (Тершаковець). — Коли? В 1818 р., по 17-літній праці земляків Ходаковского в тім самім напрямі!

II. Літературно-наукова атмосфера Шашкевича у Львові.

Схарактеризувавши літературно-науковий рух Варшави, а по части й Вельна 1800—1817 р. з поглядом на ті моменти, що кидають світло на літературну діяльність Шашкевича, та зазначивши, що Львів мусів мати про той рух які не-будь інформації, я не можу й закінчити вже, бо закінчив би припущенєм. Доказати духовий звязок Львова з Варшавою й Вильном документно, показати, як імпортовані до Львова нові ідеї вдомашнюють ся тут і дальше розвивають ся безперервно, від 1817 р. аж до приходу Шашкевича до Львова, до 1829 р. і ще трохи дальше, вказати на ту літературно-наукову атмосферу Львова, в якій могло знайти ся вже неодно з того, що доси притягано до Шашкевича силоміць то з України, то з Росії, то з Чехії, то Бог

зна' відки — се все бодай в малій мірі вчинити стрібую при помочи огляду найважніших періодичних публікацій львівської Польщі, без претенсій до вичерпання матеріалу.

В роках 1816—1819 Львів має поважне літературно-наукове видавництво: *Pamiętnik Lwowski*. Вже в тім кварталнику зазначається „дух часу“. Нові літературно-наукові інтереси виступають у різних видах — в статях з обсягу історії, філології, славянознавства, народної поезії і подорожних вражіннь. Є тут *Historya miasta Lwowa Яна Альпеха* (1816, I.) і *Wiadomość o kontrybucyi włożonej przez Szwedów na duchowieństwo lwowskie 1704 r.* (1818, III.); є розвідка *O duchu języka polskiego* (1816, II.) і передрук знаменної статі Яна Снядецького з 1815 р: *O języku polskim* (1818, I); є побіч перекладів з Шіллера (*Bürgschaft, Taucher, Glocke*) переклади з Осіяна Темор-и (1816, I; 1817, I; 1818, I) і є переклад статі п. Krug de Nidda: *Trzy dni strawione na brzegach Wisły i Dniepru* (1817, II) з замітним заінтересованем для тих народних пісень, „któreby na smak najnowszych romansów działać potrafiły“. З обсягу славянознавства подибується в *Pam. Lw.* лиш одну статю, але як-раз ту, що є для нас перворядного значіння: *O Sławianszczyźnie przed chrześcijaństwem* З. Д. Ходаковського (1819, I). Редакція зазначає, що передруковує артикул з *Ćwiczeń Naukowych* (1818, ч. 5), „w którym to piśmie był zeszecony mnóstwem omyłek zmieniających istotę rzeczy“. — „Z tego powodu — кажесть ся дальше — autor, poprawiwszy sam wszystkie błędy i dodawszy nieco przypisków, raczył zezwolić na niniejsze przedrukowanie“.

Хоч і як інтересні публікації *Pam. Lw.*, таки між ними для нас будуть найінтересніші статі Снядецького і Ходаковського. Опубліковані поза Галичиною, вони невдовзі опісля появляють ся у Львові, одна з них навіть у правнішій формі, власне та, що причиняєть ся найбільше до розбудження заінтересованя для народної традиції, одушевленя для народної пісні. І коли могла вона чим бути принадійша для Українця ніж для Поляка, то передовсім тим, що як Альбрертранді побіч саґ і рун ставив українські думи, як Чацкый найцінніші скарби людвої традиції знаходив на Україні, як Гіжицький складав хвалу українській пісні, так і Ходаковський признавав, що українські околиці зберегли і навчили його старих традицій без порівняня більше ніж польські. А подав він і українську пісню в українській текеті.

На сірім кінци *Pam. Lw.* поміщувано анонси львівської книгарні Кар. Вільда. Отже і ті анонси для нас небезінтересні. На основі їх можна также говорити про безпосередній духовий звязок Львова з Варшавою й Вильном. Книгарськими новинами Львова в 1816 р. являють ся книгарські новини Варшави й Вільна. В книгарні Вільда продаєть ся 1816 р. не лиш Червінського *Okolica zadniestraska*, але й Гіжицького *Rys Ukrainy zachodniej*, а навіть останні річники *Dziennik-a Wileńsk ого*.

Під справною редакцією Вал. Хлендовського появляєть ся 1820 р. у Львові літературно-наукове видавництво: *Pszczola Polska*. Мім предплатниками фігурують перемиський єпископ Снігурський і ректор гр. к. дух. семінарії у Львові Іван Лаврівський. Сталою рубрикою видавництва є поважний огляд літературно-наукової праці за границями Галичини. *Duch pism zagranicznych* — такий заголовок має та рубрика — то докладні звіти з таких періодичних видавництв, як *Pamiętnik Warszawski*, *Dziennik Wileński*, *Wanda* (тижневник, що між иншим подав повість про Гальшку Острожецьку, схожу в фабулі зі сценічним твором Ом. Огоновського), *Pszczółka Krakowska* і ин.

Неменше інтересна друга рубрика п. з. Teatr. Poznaomлює з драматичними творами, гранями на львівській сцені 1820 р. „Pomiędzy sztukami na polskim teatrze we Lwowie wystawianemi — пишеть ся там — chlubne zaięła miejsce „Helena czyli Haydamacy na Ukrainie“, drama we 3 aktach, podług Kórnera „Jadwigi“, przez I. N. Kamińskiego przerobione i do zdarzeń w r. 1768 zastosowane. Kórner wyprowadził rzecz na granicy Włoch, P. Kamiński przeniósł ją na Ukrainę, a zamiast Zanaretów, Lorenców użył zręcznie pamiętnych okrucieństwem Haydamaków“. На основі змісту Кернерового твору можна вже здогадувати ся, який може бути зміст драми Камінського. В ній spiritus movens — любов. Випадає зазначити лиш те, що героєм є Гонта. О скільки знаю, перший се сценічний твір з подій гайдамаччини. З інших статей Pszczol-ni Polsk-oї заслугує на увагу Nieco o Bardach i o Ossyanie з виїмками в перекладах. Між поезіями є дві, на мою гадку, замітні: Dumanie w Chantilli Льва Шабля і Do M. H. якогось кріптоніма (I. S.).

Dumanie w Chantilli починаєть ся похвальною апострофою до затишної сільської околиці. З дальших строф наведу характеристичну:

Tu strumień tocząc przejryste krzysztaly,
Wartkim ie pędem porywa;
Podobny iemu i nasz wiek niestały,
Co dzień to spieszniey upływa.

I три кінцеві строфи:

Oby mi wolno było na tey ziemi
Używać dni mych do sytu,
Rozrywać umysł powaby różnemi
Bez przerwy stałego bytu.

Tu pędząc chwile w lubey spokoyności,
Nie walcząc z żadnem cierpieniem,
Na zbliżające kroki mey starości
Poglądałbym z przymileniem.

A gdyby słodko snujące się wieki
Nadeszła przeciąć śmierć sroga,
Spokoynie moje zamknąwszy powieki,
Stanałbym przed tronem Boga.

Поетичне ідеалізоване рідного сільського затишка, паралелізоване річки з людським житєм, бажане мирного докінчення віку на лоні сільської рідної околиці — все те такі поетичні мотиви, які скоро знайдуть ся у всіх поетів-романтиків, будуть повтаряти ся у різних варіяціях, будуть популяризувати ся аж до банальности.

В стиху Do M. H. кріптонімний автор характеризує ряд польських сучасних йому поетів не без сатиричного дотепу, велячи їм робити перед собою чи перед читачем формальну дефіляду. І з тим помислом ми ще нераз зустрінемо ся.

З років 1821 і 1822 походять два львівські календарі альманахового гиню: з року 1821 Pielgrzym Lwowski czyli podług nadpoziomu Lwowskiego

ułożony Kalendarz na rok po narodzeniu Chrystusa Pana 1822, z під редакції Карла Йос. Гітнера; з року 1822 такий же Pielgrzym Lwowski на рік 1823 з під редакції Йос. Мавса. З часу, як Вол. Коцовський (Жите в значене Маркіяна Пашкевича, Львів, 1886), цитуючи названі календарі з німецьких перекладів, зазначив, що польських видань він не бачив, покутують його німецькі цитати у всіх студиях з історії гал.-українського відродження, а з ними удержуєть ся й гадка, що польських видань, отже оригіналів, може й зовсім не друковано, підчас коли вони преспокійно лежать собі в загально-доступній бібліотеці львівського ц. к. університету. Побіч ріжниць в укладі матеріялу вони подають його більше ніж німецькі виданя. Я зверну увагу лиш на те, що мене передовеім интересує.

Pielgrz. Lw. на р. 1822 дає сильний вираз історичному напруженню доби, углядуючи історію рідного краю. З під пера Мавса виходить Kształcenie się naszych przodków, дальше історична повість O Turkach, bitwie pod Warną i Warneńczykach, вкінці оповідане, основане на галицькій традиції, Krzyż około Zaleszczyk, в котрій Василь і Казимір, стараючи ся о одну і ту саму дівчину, Ядвігу, постановляють рішити справу перегонами до мети з портретом любки, але оба падають при ній без душі. Skala Czartowska w Lesienieckim borze — то також „podług ustnego podania powieść“ Ф. К. Саломона, але вже стихом. Після короткої згадки про облогу Львова в часі Хмельниччини оповідаєть ся про братів Ігоря і Володаря, що живуть у незгоді. Володар, оженивши ся з Аделею, хоче примирити брата. Ігор, запрошений на бенкет, веспує Володареві до вина отрути, але поява Аделі бенкет перериває і нищить намір Ігоря. Наслідком є Володарів напад на Ігоря. Ігорів син, Федір за намовою батька вбиває Володаря, але потім, для спокутованя вини, йде в борбу з ворогами і паде на побовищи під Буськом. Ігор, обляганий приятелями Володаря, кидаєть ся з мурів свого замку в пропасть. Все те мало-б бути „podług ustnego podania“. Автор навіть в нотці каже à propos Лисинич: „Przyjemna wioska w okolicy Winnik leżąca o milę ode Lwowa. O skale wznoszącej się nad lasem dziś ieszcze opowiada wieśniak okropne zdarzenia“. А нам помимо всяких запевнень годі повірити в народний характер таких традицій, з яких зложена та Лисиницька повість, а хочби й попередна Мавсова про Krzyż około Zaleszczyk. В Мавсових та Саломонових запевненнях про людове походженє їх фабул я готов бачити скорійше рід реклями — конечної при нових симпатях образованого загалу для всего, що людове. Як така рекляма, ті запевнення були-б характеристичні, були-б якоюсь мірою сили нових літературних уподобань.

Історію рідного краю і льокальну традицію вшановує і Pielgrzym Lwowski на р. 1823. Мавсів Stanisław Windyca — то історична повість з XV. в. Автора, як професора історії на львівським університеті, характеризує найліпше його власне признане. Він пише свою повість, щоб на основі Длугоша і інших писателів справити похибки Шимона Старовольського. З обсягу людової традиції є Jaskinia pod Janowem w cerkule Lwowskim Вацлава Залевського з описом околиць, з оповіданнями про заснованє Стрілиск і Страдча, та про монастир Василян. Менше інтересні виходять оповіданя про Odważne niewiasty та з німецького Proskowia з часу війни Наполеона з Росєю. Доповнюєть ся історичний матеріял портретом кн. Льва.

Як в Pielgrz. Lw. на р. 1822 вдоволяєть ся также давним літературним смакам в повісті бар. Ант. Паймана, званого пізнійше цензора для поль-

ських видавництв, п. з. Pagat w Taroku і в таких плодах Музи, як Pieśń towarzyska, Halina przy fortepianie, Miłość, Do moiej lulki, Ucinki, Szarady, Logogryfy, Zagadki, так і в Pielg. Lw. на р. 1823 подаєть ся Bukiet z lechickiego Pagnasu, на котрий складають ся писаня Рея, Кохановского, Шимоновича Бендоньского, Шим. Зіморовича, Гавіньского, Дружбацкої, Нарушевича. В гармонії з тим поетичним букетом остає й статя про Charakter Plastyki Mat. Сартіні-ого.

Найсвіжішим леготом нового духа в обох календарях належить уважати — в першій статю Гітнера про Spiewy ludu, в другій артикул Д. Зубрицького O spiewach ludu polspolitego.

Знаменита є статя унів. проф. статистики Гітнера. Ціллю студійована людовой пісні вважає пізнанє властивих почувань і способу мислення люду, пізнанє його характеру. Ціллю-ж такого пізнаня є практична потреба: „gdy albowiem w każdym śpiewie, niech on będzie iakiegokolwiekbądź rodzaju, najgłówniejszą jest mową wydanie dokładnego, przodkującego uczucia, przeto ten śpiew nie będzie się mógł upowszechnić i przechować pomiędzy ludem, ieśli nie wystawi uczuć takich, iakie powszechnie panują i ieżeli w nim człowiek prosty nie znajdzie znowu tego sposobu, iakim nawykł czuć i myśleć“. Щоби артистичну поезию зробити приступною для люду, щоби єї вчинити добром його, треба єї творити в духу люду, що найкрасше виразив ся в людській пісні. Отже треба в тій цілі людовій пісні збирати і студіювати. А щоби збиранє людських пісень не вишло іграшкою, але відповіло науковим цілям, належить при тім збираню руководити ся поглядами на деякі пункти. Передовсім треба шукати духа пісень, головної мисли їх, основного чувства. Бо се внутрішня власність пісні. „Ta wewnętrzna śpiewu własność jest niezłomną lub stałą kotwicą, na której się pomiędzy ludem utrzymuje, na niej polega ciągła śpiewu własność, lub iego zwolna kroczące zapomnienie“. Гармонія між тою внутрішньою власністю пісні і почуваннями люду запевнить пісня тривкість. Важне се і для тих, що хотіли-б артистичною поезією впливати на люд. Як на внутрішню власність пісні, так належить дальше звертати увагу на мелодию, в котрій одна і та сама гадка, одно і то само чувство ріжно представляєть ся у різних народів. В мелодії грають ролю ритмічність і головний тон. Головний тон людовой пісні остає в тіснім звязку з характером і з товарицькими та моральними условинами люду. З ритмічностю вяжуть ся ввісне порушенє співака, його гестикаляция. Все те повинно бути предметом студій і дати критерій для оцінки людовости пісні. З огляду на призначенє пісні і причини повстаня єї зібраний пісенний материял даєть ся поділити на історичний і субктивний, що належати-ме до области естетики. Богатство першого залежить від участи люду в публичних справах; другий появляєть ся в кожного люду. Для завершєня студій над народними піснями вимагаєть ся звінци докладного пізнаня внутрішнього і ввішняго жия люду, стєпеня його освіти, вроджєних прикмет, цивільних і моральних відносин, що посувають освіту наперед або спивують єї, язика і його диялектів. А пізнанє того всего не обійдеть ся без історичних дослїдів. Після такого вкляду Гітнер подає взірці трєх гатунків галицької пісні і одного козака зі своїми характеристиками і з мелодиями Мороньского. Krakowiaki, Mazur, Dumka ruska o Hryciu — то галицькі гатунки. Kozak i Dziuba — козацький. Їх оригінальні тексти заосмотрєні — з внятком краковяків — німецькими перекладами Дорнбаха (Mazur i Dumka ruska o Hryciu) і Саломона (Kozak i Dziuba). Dumka ruska

o Hryciu (Rusznikisches Volkslied) так схарактеризована Гітнером: „Śpiew ten wystawia nam ruskiego wieśniaka iak żyie i kocha; uważa on świat iak go codziennie widzi w małym zakresie swojej wioski i parafii, wierzy w czarownice i czary, a iednak w jasnym tle podaje nam piękny rys, że wiarołomstwo i obłuda są potępienia godnemi występkami, że prawy człowiek iuż swemi cnotami obwarowany iest przeciwko szkodliwym skutkom czarownego napoiu; przytem ta melankolia wylewająca się na całość, a szczególniey wyrażająca się w melodyi, tworzą charakterystyczność śpiewu; który chociaż w tym kraiu często śpiewany; rzadko iednak zrozumiany bywa. Uwagi godna iest, iż gdy sztuka czarowania tylko starym przypisywana niewiastom, tu młoda czarnobrwista dziewczica takowej używa“. Поданий текст пісні — неогірний. До козака додаток такий: „Nad tym śpiewem nie czyniemy żadnych postrzeżeń bacznemu dostrzegaczowi; właściwy i prawdziwy onegoż charakter uycь nie może. Swawola, wyuzdana wolność, miłość czuła, którą Kozacy żyjący z napadów w sobie iednoczą; iakoteż poskoczny tok akcji, pozorna a często przerywana następność pomysłów, połączenie żywey melankolii ze smętną: czynią całość tego śpiewu zupełnie interesowną; w samey nawet muzyce obstaie kozak za miłością ku wolności nie trzymając się zawsze iedney melodyi“. До тексту пісні про козака і Дзюбу приточено цілий ряд коломийок, котрими коханці з собою розмавляють на ріжві теми любови. Не велика дивниця, що в таким mixtum compositum і мелодія не виходить одноцільна.

З цілої Гітнерової статі вибиваєть ся на верх одна ідея — ідея використання людвої пісні для педагогічних цілей в артистичній поезії призначеній для люду. Впливає вона більше з духа Гердера ніж з праць польських учених, що в Німця Гітнера не повинно дивувати. Іншу, бо єдино історично вартість людвої пісні бачить Денне Зубрицький.

Зубрицький пише свою статю по ініціятиві Гітнера. Згадавши учених Німців, що занимали ся людвими піснями (Herder, Goeres, Busching, Bothe, Ziska, Schotky) та Караджіча, каже: „U nas iedynie w Galicyi a podobno i w Polsce nikt dotąd nie zwrócił swey uwagi na te źródło wiadomości starożytnych i sławę pierwszeństwa w tym zawodzie Redaktorowi pielgrzyma Lwowskiego nikt zaprzeczycь nie może“. Яка фальшива ся гадка після цілого ряду голосів про людву пісню, почавши від голосу Альбертранді-ого а скінчивши на голосі Ходаковського, повторенім 1819 р. і в Pamіetnik-u Lwowsk-im! Вона кидалаб некористне сьвітло на заняте людвою пісню в Зубрицького, коли-б ми брали єї на серйо, а не вважали стилістичною фразю, яка в статях про людві пісні довго ще і майже стереотипно буде повтаряти ся. На се я мушу звернути увагу тим сильнійше, що і в найновішого історика галицького літературного відродження подібую серйозні висновки з тої фрази: „Книжочка Ходаковського прогомніла у нас відай без сліду. Наші земляки звернули увагу що-їно на зазив Гітнера, проф. статистики у львів. унів., поміщений в редакванім ним „Der Pilger von Lemberg“ 1821 р.; виходить се із слів Деннса Зубрицького“ і т. д. (Тершаковець). Чому-б не мало виходити? Зі слів пізнійшого автора виходило б таке саме. І ті слова будуть такою самою стилістичною фразюю, як слова Зубрицького.

Відповівши в дальшім на можливі заміти про марноване часу і праці на збиринє „spiewów prostactwa“ голословним реченєм про історичну вартість людвих пісень, Зубрицький підносить пісенне богатство Славянщини, а передовсім України (Руси) і Польщі, що крім побожних пісень мають

„pienia weselne, żniwiarskie, przy splataniu i oddawaniu wieńca, pieśni historyczne, cechowe, myśliwskie, flisackie i pasterskie“. Лицарських і боєвих пісень не лучало ся йому чути, а се є для нього доказом, що ті народи, засмакувавши в хліборобстві, не відчували охоти стати воєнним народом. Доказ також — скажемо — хиткий.

З малого екскурсу в область повірок і звичаїв, обрядів та обрядових пісень, що причинились би до уложеня славянської мітології, замітне особливо реченє: „Co już wprawdzie, nie wiem czy skutecznie lub nie, jeszcze w roku 1807 uczony Surowiecki rozpocząć starał się“.

Ділить пісні Зубрицький по prostu на руські, польські і верховинські, а ті знову на „rozliczne“. Руські — найчисленніші: повісти, як про Саву, про якогось Князя та інші, що їх чув замолоду, але забув, обжиккові, незлічними думки, елегії і любовні пісні. „Wszystkie mają cechę rozczulającej smętności i pewną oryginalność, które je od pieni każdego innego narodu różnia, nawet w znanych mi dwóch najweselszych, których melodia za taniec służy, iakoto kołomyjka i kociurbycha, przebiła się czuła melankoliczność“.

Як примір любовної думки подано три строфи пісні:

Szumyt, szumyt dubrywońka,
Tużyt, tużyt diwczynońka...

З пісень веселішого, старовинного змісту вибрано:

Już try dni i try nedily,
Iak moho muža komari żyły...

До обох додано мелодию.

Польські пісні західної Галичини різнять ся сильно від руських: „W niektórych powaga z uciechą, a po największej części żywość i wesołość, jest śpiewów i tańców polskich charakterystycznym znamieniem. Nie masz dumek, wszystkie oddychają rozkoszą, swobodą, i żywym uczuciem szczęśliwego pobytu“. На питанє про причину таких ріжниць в піснях двох народів Зубрицький відповідає згодом: „Czyliby to przekonanie, iż pierwszy był podbitym a drugi panującym narodem, tak różne miało sprawić uczucie, że śpiewy pierwszego smutny a drugiego wesoły przybrały charakter!“

Про пісні руських верховинців Зубрицький менше знає сказати: „ilem ich słyszeć mógł, zdają się trzymać środek między melankolią Ruskich i wesołością Polskich, są największe miłosney treści, wynużdzającej tęsknotę za utraconym lub nieprzytomnym kochankiem“. Впрочем, більше не знає, бо в горах не мешкав.

В кожній з названих груп є много пісень до танця, таких, як австрійські пісні Neithard-a. „Lecz że te, — каже Зубрицький — dla swej dwuznaczności skromność obrażają, słusznie w niepamięci zagzebane być mogą“.

Кінчить ся статя виразом надії, що світлі особи займуть ся людськими піснями — плодами незнаних народних віршів. „Nie można albowiem przypuścić, żeby pełne słodczy pienia, osobliwie Ruskie, które teraz tylko w ustach pospolitego ludu jeszcze pozostały, miały być dziełem grubego prostactwa. Dopiero na ów czas, gdy język Polski w oświeczonej klasie nad Ruskim wziął przewagę, przeszły ruskie śpiewy do pospólstwa, które przy języku swych przodków pozostało“. I ся гадка Зубрицького є в нього найновіша та найбільш варта уваги.

Повний брак періодичного літературно-наукового видавництва заохотив 1827 р. двох львівських книгарів (Куна і Міліковського) до видавання поважного місячника. Був то *Państwowy* (czyli zbiór drukiem dotąd nieogłoszonych pism różnego pióra ku pożytkowi i zabawie, ku oświeceniu i rozweseleniu umysłu). З невідомих причин замість заповіджених на рік 1827 дванадцяти книжок появилася тільки одна з під редакції Людвіка Пйонткевича. Старі напрями зазначили тут своє панування і в повісті і в поезії і в наукових статях. Нові замітні лиш у двох статях. Одною є *Rozprawa o starodawnych osadnikach niemieckich na Podgórzu i Rusi Czerwoney* Франца Сярчинського, що записує навіть великодну пісню колоністів з Рясівського в швабськiм диялекті (*Christa ist adesztanda*); другою — незвичайно інтересна стаття *O pieśniach ludu polskiego i ruskiego* без підпису автора. Коли взяти на увагу факт, що в тih часах головно редактори видавництв найчастійше своїх статей не підписували, то на основі того факту можна-б і ту анонімну статтю приписати редакторови *Państwowy*-ого, Пйонткевичеви. Та се є лиш мій здогад.

Стаття починаєть ся словами: „*Puszczając na świat uczony*„ zbiór pieśni ludu naszego wytłómaczyć się naprzód powinienem, z iakich przyczyn, w iakim uczyniłem to celu, w reszcie iakie sąd wypłynąć mogą korzyści“. Отже стаття — то вступ до збірника галицьких пісень, до того збірника, що в 1827 р. вже був готовий до друку, мав появи́ти ся в дальших книжках *Państwowy*-ого і спинив навіть Вацлава з Олеська в його намірі видання власного збору тісень, про що він сам згадує у своїм вступі до *Pieśni polskich i ruskich ludu galicyjskiego* (Львів, 1833). Чому збірник аноніма не появилася в іншiм видавництві або окремо, того вже й Вацлав з Олеська не вмів сказати.

Вважаючи людові пісні не лиш артистичним явищем, але й історичним документом людскости в найширшiм значiнню слова, анонім виповідає гадку, що руководила вже Альбертрандi-м в його заiнтересованю для людової поезії. З тої гадки випливає в дальшiм і жаль аноніма: „*Pod tym względem uważając pieśni ludu zaiste! niemało zadziwić się przyydzie, że u nas w przedmiocie tyle ważnym dotychczas i kroku nie uczyniono...*“ Фраза, як і в Зубрицького, о скільки не дасть ся вже заперечити, що крок і то не один в бажанiм напрями вже зроблено. Засвiдчують се і дальші гадки аноніма про значiне людових пісень, яким повинно бути оправдане збиранє їх. Помiняючи історичне значiне людових пісень, анонім каже: „*zasługują ony ieszcze i z tego względu na uwagę, że się w każdym narodzie iądem i pierwiastkami (principia) tych sztuk nadobnych, których są utworem, co się w nich iednoczą, a mianowicie poezyi i muzyki. Jak bowiem poezya drogą naśladownictwa nigdy do wysokiego nie wzniesie się stopnia, ale iako organiczna władza piękność stwarzająca, każdemu ludowi właściwą być musi; a zatem, z ducha narodowego początek swój biorąc, do pierwiastkowego źródła zwrócić, i ze starożytney narodu poezyi rozwinać się powinna: tak też i muzyka, iako malarka uczuć, nigdy w nas skutecznie obudzić ich nie zdoła; ieżli na spokrewnione z sobą serca nie trafi, ieżli, niech mi wolno będzie tego użyć wyrazu, z duszy narodu nie wyplynie*“. Вказавши так — згідно з Коллонтаєм — на людову пісню, як на жерело національности в поезії і в музиці, анонім вказує подiбно як Гiтнер і на вагу її для просвітної людової літератури: „*bo prowadząc do bliższego poznania charakteru pospolitego ludu, tej części narodu naszego, której oświata w nieiedney krainie na szkodę powszechnego dobra nad podziw zanedbana została, ułatwia obmyślenie nayskuteczniejszych środków zaradzenia niedostatkowi temu*“.

Щоби збиране людських пісень відповідало своїм цілям, жадає анонім: 1) відріжнення властивої людської пісні від пісні тільки хвилиновою прийнятою людиною; 2) обережного і справного записання її; 3) заосмотрення її відповідними примітками.

Після тих вступних гадок, анонім викладає: Jakie są charakterystyczne znamiona pieśni ludu. Підмічує згідно з Крулківським: „Główne i powszechne cechy pieśni ludu są oryginalność i prostota, z którymi się zazwyczaj łączy brak oglady i ostatecznego w tym lub innym względzie wykończenia. Dalekie są one od wykwiśniętej wytworkowości, zawsze w nich natura zda się spotykać ze sztuką, a nie spostrzeżesz w nich mozolnej nauki usiłującej naturę małpować. Przedewszystkiem zaś pieśń narodu nie powinna nic w sobie zawierać, coby z charakterem i smakiem ludu niezgodne być mogło; owszem przekonać się należy, że w istocie w uściech jego żyje, lub niegdy żyła“. В дальшій подаєть ся окремо характеристичку польських пісень, а окремо українських, їх змісту і мелодій.

Крім свідочств зібраних Юшинським в передмові до Дукьонарза поетів народowych „jest świadectwo Janockiego, że już na początku wieku piętnastego Stanisław Ciołek, biskup poznański, znany poeta, wydobywał z grobu niepamięci owe starożytne wiersze, w których u nas wzorem innych narodów, waleczne, mądre i szczęśliwe przodków dzieła sławiono“. Ti пісні пропали. Збережені пісні переважно любовного змісту. „Brak pieśni wojennych stąd pochodzi, że już od czasów Bolesława Chrobrego lud prosty coraz mniej do boju używany bywał, a zatem i pieśni boiowe, zwłaszcza przy wzrastającej niewoli swojej w niepanięć puscil; szlachta zaś gorliwością chrześcijańską sławna, stare wojenne pieśni zupełnie zarzuciwszy, nabożne tylko (jak n. p. Boga rodzica etc.) idąc do boju śpiewała“.

Українські пісні також переважно „ідилічної są treści; przechodzą atoli najczęściej w rozpacz, narzekania na złą dolę, nędzę i t. p. — inne znowu zawierają same dumania nad przeciwnym losem, i z tą dumką się zowią. Pieśni wojennych zarówno Rusinom jak Polakom brakuje. Kozacy tylko, lud usługi wojenne od wieków czyniący, poszczycić się niemi mogą“. Згадка про козаків дає анонімові нагоду пояснити в обширній нотці слово „козак“ і генезу козаччини.

Помінаю характеристичку мелодій польських пісень. Українські пісні, з погляду на мелодію, анонім ділить на козацькі, думки і жалі. Козаки — то пісні до танцю: „najczęściej zawierają wybijanie sobie smutku z głowy“. Про них довідуємось мало-що більше ніж від Гітнера. За гатунок козака подано коломийку, котра має мати в собі щось циганського, що сказано з покликком на гадку Прача (Собраніє рус. п'єсень. Спб. 1806). Сумний тон думок і жалів так пояснюють ся: „Przyczyna, że się Ruś tak bardzo w smętnych tonach kocha, musi zapewne stąd pochodzić, że lud ten od najdawniejszych czasów ustawicznych uciemień i nędzy doznawał“. Та гадка ілюструеть ся історичними фактами. Нею пояснюють ся, чому й польські [червоноруські] поети, приміром Зіморевич, оспівують переважно наїзди і руїну вітчизни. Не так зле діяло ся польському народові, що менше наражений був на нечаяні катастрофи, а більше мав зашити. — Пояснене не глибокоумне. Нотую його лиш тому, що змодифіковане попало пізнійше в статю Вацлава з Олеська.

З інструкції для записування пісенних текстів найзамітнійше те: „Zbierający pieśni ludu, zaniem je ostatecznie na papier przeniesie, winien się przedewszystkiem postarać o dostanie każdej pieśni z różnych a pewnych źródeł,

aby potem, porównanie uczyniwszy, mógł warianty wzajemnie znieść i sprostować; rzadko się bowiem zdarzy w uściech ludu prostego pieśń iaką zupełną i nieskażoną znaleźć". Не входячи в аргументацію аноніма, замічу що дезидерат його кидає трохи світла на тодішні публікації народних пісень. З погляду на той дезидерат анонім оцінює в нотці публікацію Гітнера: „Stąd też pochodzi, że pieśni w Pielgrzymie lwowskim z roku 1821 umieszczone, a mianowicie: „Ne chody Hryciu" tudzież „Kozak konia napowau" nie są zupełne, posiadają albowiem po kilka jeszcze wrótek dalszy ich ciąg stanowiących, których dla tego iedynie nateraz nie umieszczam, że pieśni owe wnidą za czasem do zbioru naszego, tak dla uzupełnienia go, iako też i przeto, że w wypisaniu ich melodyi, dołączonych do Pielgrzyma lwowskiego z roku wymienionego znacznych dopuszczono się pomyłek, które mi sprostować wypadnie". Жадаючи компільованя вариянтів, анонім допускає ще одно недопустиме: „Nie wadzi także, gdy tego konieczna wymaga potrzeba, słowo iakie sprostować, abo iednę wrótkę drugą poprawić". Поручаючи поступати при тим обережно, він забуває, що обережність не в кожного є однакової вартости.

В інструкції для записуваня мелодії анонім не багато вміє подати певного. Найважнійше, щоб записати мелодию правдиву і повну. Оздобі красше пропустити, ніж затемнити ними основну мелодию. Найбільшим промахом було-б справляти людovu мелодию якоюсь штучною, приміром, оперовою. Ціхою правдивої і незіпсутої мелодії є згода її з текстом пісні і з характером люду.

В примітках, котрими записи пісень належить заосмотрювати, повинні бути вказані час, місце і сфера, з котрих пісня походить, обставини, серед яких її співають, а по можности й автор, коли пісня зберегла ще які ціхи авторської індивідуальности.

Так виложивши потребу і програму збираня людowych пісень, анонім приступає до публікованя польських текстів з обширними коментарями. На жаль, опублікував з них тільки два з групи любовного змісту. Дальші польські пісні, за котрими мали пійти й українські, не побачили світла таксамо, як не побачили його й дальші книжки Państw-a Narodow-ого.

Побіч обговорених періодичних публікацій від 1817 р. через довгий ряд літ виходять у Львові в характері додатку до офіційної газети інтересні Rozmaitości. Зараз в перших річниках того видавництва стрічаємо статі, що замарковують сильно не лиш контакт його з новими літературно-науковими працями, але й виразний звязок з видавництвами Варшави. В 1817 р. Rozmaitości дають просторий звіт з чотиролітних наукових праць варшавського Towarzystwa Przyjaciół Nauk, зазначаючи виразно, що беруть його з варшавських газет; в 1818 р. передрукують з Pamiętnik-a Warszawsk-ого Uwagi nad duchem poezyi polskiej. Кілько інструктивного матеріалу для історика літературно-наукової атмосфери Львова з 1818—1828 р. міг би доставити докладний перегляд Rozmaitości з того часу, можна буде зімркувати з огляду кількох річників з перших років побуту Шашкевича у Львові, з 1829—1835 р. Появляючи ся в дрібнім обемі, Rozmaitości не в кожного предплатника могли складати ся в комплети і ставати бібліотечним набутком так, як, приміром, поважнійші зошити Pamiętnik-a Lwowsk-ого або Pszczol-y Polsk-oi. Ранших річників Rozmaitości Шашкевич міг і не читати, коли в своїм часі не читав їх, а пізнійше до публичної бібліотеки за ними не звернув ся. Случайно могли-б йому попасти ще в руки річники 1827—1828, коли-б їх складано в духовній

гр. к. семинарії у Львові. В такому случаю вже з тих двох річників вичитай би дещо з того, що його найранше інтересувало: про літературу Чехів зі спеціальної статі в 1828 р.; про Короледворську Рукопись хоч би з одного перекладу Каспра Лясоги Ценглевича (Kukulka) в 1827 р. Та се дрібниці. Безліч статей найріжнороднішого змісту, що могли Шашкевича спеціально зацікавити дають річники *Rozmaitości* з 1829—1835 р.

Тут передовсім обширні звіти з діяльності польських наукових товариств Варшави і Кракова (1829), артикули: про Добровеского (1829), про наукові подорожі славистів Стровва, Венеліна і Кухареского (1830), про поступи в дослѣдах польських старинностей (1833). Останній артикул — то фрагмент з праці Войціцького „*Obrazy starożytnej Polski*“. Згадуєть ся в нїм про Ходаковського, про Раковецького і його переклад Короледворської Рукописи, про збирача польських пісень І. Жуковського, про Бельовеского, про Вацлава з Олеська, котрому закидуєть ся помішанє пісень Карпінського і Горецького з людowymi, про Семінського і його переклад Короледворської Рукописи в манускрипті, про Голембійовеского і Кухареского. Про наукові праці Голембійовеского, котрого „*Lud polski*“ вийшов 1831 р. в Варшаві є спеціальна статя Вацлава з Олеська з текстами українських пісень (1832 ч. 41). Таксамо в спеціальній бібліографічній нотатці (зі Львова) про третє пражське виданє Короледворської Рукописи, де подано польські переклади Семінського і Кухареского, читаєть ся реєстр инших польських перекладчиків того чеського твору (1835, ч. 10). Згадано в нїм повний переклад Людвіка Набеляка (з „*Haliczanina*“), частні переклади Раковецького (з *Prawd-y Rusk-oj*), Маєвеского, Бродзінського, Вітвіцького, Богдана Залеского, знані з ріжних періодичних видавництв і переклад Суду Любуші Бельовеского, знаний тільки з манускрипту.

До згаданя перекладу Бельовеского, котрий лежав ще в манускрипті, спонукала автора названої нотатки чеська згадка про український переклад Короледворської Рукописи в манускрипті: „*Wydawca nadmienil jeszcze o przekładzie w ruskiem narzeczcu przez Galicyanina Marcyana Ruslana Szaszkiewicza, dotąd znanym z rękopisu*“. Відки в Празі Чех уже перед 1835 р. довідав ся про переклад Короледворської Шашкевича, не знаю. У Львові знав про Шашкевичів переклад уже в 1832 р. Семінський. В передмові до свого перекладу Короледворської Рукописи він, вчисляючи инших перекладчиків, пише: „*U nas różni przekładali częściami, jako to: Brodziński, Kucharski, Bogdan Zaleski, Witwicki, Rakowiecki (w Prawdzie Ruskiej), i inni w pismach czasowych. Nabelaka przekład w miarach oryginału, umieszczony był w I. i II. tomie Haliczana. A. Bielowski przelozył wybornie Sąd Libuszy. Rossyanom dał je poznać znany z prac swoich admirał Szyszków, a w narzeczcu ruskim przekłada Szaszkiewicz*“. Під передмовою дата: „*Pisałem w roku 1832*“. (Lucyan Siemieński: *Krółodworski Rękopis... Kraków, 1836, ст. XVIII*). Ідентичність інформацій Семінського з 1832 р. з інформаціями нотатки *Rozmaitości* з 1835 р. може бути доказом, що і та нотатка вийшла з під пера Семінського, котрий був навіть сотрудником *Rozmaitości*. Перша його відомість про Шашкевичеву літературну працю в 1832 р. — то взагалі і для нас перша відомість того рода з часу, коли ще в українськїм літературнїм свѣті імя Шашкевича не було знане.

На контакт *Rozmaitości* з чеською наукою вказувала-б і Шафарикова статя про русалки (з *Časop. česk. Muzeum*) в перекладі Бельовеского (1833, ч. 49—50), замїтна тим, що використовуючи згадану в нас уже розвідку М. Чарнескої з обсягу білоруської етнографії (з 1817 р.). цитує й пісню русалок

знану нам із Шевченкової балади: „Ух, ух! соломяний дух!“ Читаючи Шафарикову статтю, мимохіть насуваєть ся на думку, чи не стоїть вона в звязку з помислом нашої трійці назвати свою альманахову публікацію „Русалкою Дністровою“.

Історичні статі мають переважно льокальний характер: про славнійші і замітнійші міста в Галичині (1831), про Успенську церкву і Ставропігійський Інститут у Львові Зубрицького з Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst (1831), про Василянський монастир в Крехові А. Кретоновича (1830), про Скит Манявський, про татарські могили в Галичині і про хрест під Пневою Мирослава з Городенки (1835, ч. 41). В нотатці про Скит Манявський зібрано ті самі перекази про скасоване його, якими пізнійше покористував ся Вагилевич, а з руки Вагилевича Целевич.

З під пера Мирослава з Городенки появили ся й замітки етнографічного характеру: про забобони в деяких циркулах Галичини, про мите двонів, про відбиранє молока коровам (1835, ч. 42); можливе, що від нього походить і замітка про ворожби на св. Андрея (1833, ч. 49). Але найінтереснійша його нотатка про українські пословиці (1835, ч. 41). В ній він подає до відома, що якийсь любитель української літератури, котрий займав ся від кількох літ збиранєм старинних памяток, зібрав тисяч і кілька сот галицько-українських приповідок і глядає для них видавця. Отже є се відомість про найраншу галицьку збірку українських приповідок. Та відомість, як і відомість Семіньского про Шашкевичеву літературну працю з 1832 р., може бути доказом, що редакція Rozmaitości звертала свою увагу радо навіть на факти приватної літературної діяльности. Вона й некролог пише передовсім тому, що може в ній подати якусь інформацію літературного характеру. Повідомляючи про смерть гр. к. пралата Стрільбицького в Перемишлі, каже, що займав ся літературою і мав полишити наукові рукописи (1832, ч. 11).

Більше ніж чому иншому посвячуєть ся уваги людській поезії. В звязку з нею стоїть стаття Бродзінського про польські танці, що подає характеристику українського козака (1829): їй-же посвячені: стаття Вацлава з Олеська, що є фрагментом напечатаної пізнійше в його збірнику пісень (1831); стаття Бельовского про пісні Вацлава з Олеська (1833, ч. 3—4), котрі, як довідуємо ся з оповістки, появили ся вже в осени 1832 р. (1832, ч. 47); замітки: про „Ruskoje wesile“ Лозинського з докором, що не подає походження пісень (1835, ч. 44); про пісні Максимовича з 1834 р. (1835, ч. 26); про „Запорожскую Старину“ Срезневського (1835, ч. 12). Людової поезії доторкаєть ся в надзвичайних додатках до Rozmaitości з 1832 р. стаття про нову школу естетики І. Юл. Щепаньского, котрий для ілюстрованя своїх естетичних теорій уживає навіть української коломийки, цитуючи єї по українськи. Надто-ж ряд українських пісень зі збірок Вацлава з Олеська і Максимовича появляєть ся в польських перекладах Семіньского (1835): про тещу в полоні (ч. 7), про Романа, що продав сестру (ч. 9), про поход Хмельницького на Молдаву і „Стоїть явір“ (ч. 18), Гомін, гомін по діброві і Поворот козака (ч. 41). В останній пісні є уступ:

Тя не мати — чорна гадина,
З'їла сонце, з'їдж і місяця,
З'їдж і зірочки — дрібні діточки!

До того уступа в польськїм перекладі додано й поясненє, що в по-

вірках Орловської і Ярославської губернії змій випивають сонце, а на Україні (Руси) чарівниці знімають зьвізди.

Запал для людОВОї поезії так опановує всіх, що навіть там, де його не сподіємо ся, спалахне. Стан. Любич Яшовський пише оповідане з часів здобуття Каменця Турками п. з. Helena Łaska. На прикінці замічає, що луну давних подій чути ще в нижніших людОВих піснях. Одну з них він чув коло Язлівця і Збаража, де її співають, заплітаючи⁴ молодій косу перед шлюбом: Татарин братчик, Татарин і т. д. Згадка про ту пісню вкладає йому в уста слова заохоти до збирання таких пісень. Збирач наших подільських пісень і видсчець їх — каже він — позискав би таку славу, яку той вже має в Европі, що зібрав сербські пісні. Маємо власні скарби народної поезії, а шукаємо чужих, далеких цвїтів, котрі ані для нашого клімату (sic!) ані для смаку нашого не можуть придати ся (1831, ч. 50).

Тільки інтерес для всего, що стоїть у звязку з людОВОю поезією, спонукував редакцію до поміщування навіть дрібних інформацій про праці над нею. В нотатці зложеної на основі чийогось листу з Пешту згадують ся і про „малоруську“ літературу, а саме кажесть ся: Ярослав Головаченко (sic!), Галичанин, котрий тепер перебуває в Пешті, толкує на руську мову „Ohlas pisanj ruskych“ Челяковського (1835, ч. 20).

Важну ролю випало Rozmaitość-ям відограти в азбучнім спорі галицьких Українців. Крім статей Лозинського (за латинькою, 1834, ч. 29) і Левицького (проти латинки, 1834, ч. 52, додаток) відси вийшов ранше голос, що без сумніву заважив у рішеню Лозинського. Вже роком скорше Август Бельовський заявив ся за латинкою для українського письменства. В згаданій рецензії на збірку пісень Вацлава з Олеська, зазначивши, що українська мова не є „narzeczem gminnym“, але мовою, яка розвивала ся окремо від російської й виявила ся в творах Артемовського, Котляревського, Падури, та покликавшись не лиш на Максимовича, але й на розвідку Івана Могильницького (в оригіналі), Бельовський з гадки Могильницького про образоване польської мови на основі української зробив висновок, що обі ті мови близькі собі, отже і в письмі повинні зближити ся до себе. З огляду на вагу давних українських писань, давних прав, поезії Боянів і дум, він жадає, щоб, друкуючи їх, уживано латинки та вказує на готові вже взірці: на литовсько-руську хроніку в виданю професора харківського університету Даниловича (sic!) і на збірку пісень Вацлава з Олеська. Хвалячи Вацлава з Олеська за видруковане українських пісень латинкою, Бельовський завважує, що воно згоджуєть ся з принципом Караджіча. Колиж Лозинський задокументував свої азбучні погляди виданем „Ruskoho wesila“ (1835), він за ужите латинки удостоїв ся, як і Вацлав з Олеська, признаня від рецензента Rozmaitości, що під згаданою вже рецензиею підписав ся ініціалами L. S. (Lucyan Siemieński).

Як з обсягу історії, славянознавства, лєудознавства і новішої української літератури, так і з давнішої української літератури і новішої польської приносили Rozmaitości замітні інформації. Крім двох артикулів про новітніх польських поетів, з котрих перший (1833, ч. 37) знаходить доповнене в другім (1833, ч. 39), читаємо тут также дві нотатки про пісні Тимка Падури „в малоруськім диялекті“. В одній нотатці невідомий інформатор каже, що ті пісні не були ще друквані, з винятком „Золотої Бороди“ (Dziennik Warszawski, 1829, ч. 50) і вїтмків з Ruchawk-и kozack-oї в популярній мелодрамі (Michał Suchorowski: Wanda Potocka, czyli schronisko w lasku św. Zofii, wielkje melo-

drama wojenne ze śpiewkami i tańcami. Lwów, Druk P. Pillera, 1832). Від себе автор нотатки додає з рукописній дві нові пісні Падурі: думу про князя Романа Савіушка (Ніч була темна...) і пісню про Відорта (1832, ч. 48). В другій нотатці оголошено ще одну пісню Падурі про запорожця (Закотився місяць в хмари), до котрої одначе приплутано і пісню „Козак пана не знав з віка“ (1833, ч. 13). З надрукованих пісень Падурі дума про князя Романа Савіушка з певністю вразила ся в пам'ять Шашкевичеві. Коли він в поезії „Болеслав Кривоустий під Галичем“ писав зазив до облака:

Побари ся облак тьмистий,
Ще годинку, ще постій:
Тобі прийдець розповісти
Славний руский з Ляхом бій —

то йому пригадувала ся аналогічна апострофа Падурі, в котрій він звертав ся до сонця на заході, закликаючи його на свідка незвичайної події:

Чекай о сонце! будеш оглядати
Велику слави і Польщі годину!

Ще більше безпосередно важне для нас те, що писало ся про жемчуг нашої давньої поезії: „Слово о полку Ігоревім“. Rozmaitości, подавши оповістку про появу того твору в польськiм перекладі Бельовського (1833, ч. 2), подали й рецензію на той переклад (1833, ч. 11). Автор рецензії, Л. Семіньський, крім виказання деяких недокладностей в перекладі і скорігована їх зареєстрував ще й ранші переклади поеми на польське. Від нього довідуємось: що Кипріян Гodeбський переклав найневірнійше кілька уступів; що К. Бродзіньський в Rocznik-ax Tow. Przyj. N. warsz. подав у перекладі плач Ярославни за примір великої старинної простоти і спростував фальшиві гадки Гodeбського про стару нашу поему; що Раковецкий в передмові до Prawd-ni Rusk-oi обіцяв дати переклад цілої поеми; що А. Набеляк переклав цілу поему прозою для дальших томів Haliczanin-a, які одначе не появили ся. До тих інформацій я додаю від себе, що ті уступи нашої поеми, що їх по словам Семіньського, Гodeбський переклав найневірнійше, появили ся в формі цитатів у його обширнім рефераті з російської літератури, присвяченім в цілости „Слову о полку Ігоревім“, а поміщенім в Zabawa-ax przyjemnych i rozzytecznych (Warszawa, 1806). Поміщена в тих самих Zabaw-ax, незалежно від реферату, поема на тему плачу Ярославни (Евфросинії), не є поетичним перекладом уступу з нашої поеми, але тільки на мотивах того уступу заснованою оригінальною поемою. Коротка нотатка про „Слово о полку Ігоревім“, подана в тих же Zabaw-ax ще ранше, бо в 1804 р., належить до найранших згадок про нашу поему в польськiм письменстві.

Характер наукових публікацій Rozmaitości йде в парі з характером їх белетристики і поезії. Тут передовсім зазначають ся сильно історичні і етнографічні напрями часу.

Історичні оповідання виведені єдино на теми з історії ближчої вітчизни, почавши від галицького князівства а скінчивши на українській колівищині і підкарпатськiм опришківстві.

В часи княжого Галича забігає автор польськiх історичних повістей, Ст. Яшовский в оповіданю п. з. Pustelnik z nad brzegów Dniestru (1829 ч. 33 до 36). Як він заітересовує декого з читачів, доказом — вивзвана його оповіданєм нотатка п. з. Wiadomości o starożytności miasta Halicza, де спростовуєть

ся похибки в традицях оповідання і подасть ся інтересні інформації про положење старинного міста, важні для археологічних розкопів (1829, ч. 42). З під пера Яшовекого виходять також оповідання: з історії давного Львова п. з. *Pelagia Laszkiewiczówna czyli powietrze we Lwowie r. 1594* (1830, ч. 29) і „z dziejów ojczystych“ п. з. *Pielgrzym z ziemi świętej*, де основою є традиція родини Вільчків з під Бучача (1832, ч. 41). Зі Скитом Манявським звязане оповіданє п. з. *Ruiny w Karpatach, Powieść ludu z czasów odsieczy Wiednia, podług ustnego podania przez autora Szydłowieckich* (1829, ч. 45—47). В околиці Жовкви і Крехова перенесене оповіданє п. з. *Jan Trzeci na łowach*, де Ян Собієвський підчас польованя відбиваєть ся від своєї дружини, блудить у лісах і попадає в хату Афанася, щоб пізнати в ній Евфимію, обмануту бурграфом Gouvier-ом. Початок оповідання такісечквій, як у поморянській легенді про заснованє Краснопуці, оголошеній в публікаціях Бр. Заморського (*Kronika pomorzańska według źródeł miejscowych opowiedziana*, Lwów, 1867) і Л. Татоміра (*Ślady króla Jana III.*, Lwów, 1873), переповідженій Ол. Барвіньським в „Зорні“ (1883), за Барвіньським повтореній з особлившою предилекцією в українських шкільних читанках, переробленій новелістично Фр. Равітою Гавроньським, а вкінци знову поданій за історичну традицію, майже за пів-правду про повстанє Краснопуці Йос. Червецьким (*Brzeżany. Pamiątki i wspomnienia*, Lwów, 1905). Нотуючи лиш оповідання: *Tatarska mogiła, powieść ze zdarzeń ostatniego napadu Tatarów na Ruś* (1829, ч. 50—51) і *Tetera, powieść zaporożka podług rosyjskiego*, де герой вбиває свою любку Пракседу, довідавши ся з пісні діда про її зраду (1835, ч. 50), звертаю вкінци спеціальну увагу на одно оповіданє з часу коївщини (1835, ч. 17—18), а друге з часу галицьких опришків (1830, ч. 47—48). В першім оповіданю, названім „українською повістю“, п. з. *Wiś Serby* подає Л. Семіньський історію зловлення Гонта. Гонта заходить до села Сербів, де любить ся в мельниковій жінці Тетяні. До тоїж Тетяни женихаєть ся польський хорунжий, золотом затикаючи очи старому і захланному мельникови. Заскочений нічу в мельниковій хаті гайдамаками Гонта, він втікає і спроваджує на них Ляхів, що їх ловлять і везуть разом з Гонтою скованих ланцями до Кодні, а Тетяню топлять. Для характеристики тону, в яким удержано ціле те оповіданє, винймаю з нього таку проповідь: „Ej Lachu, Lachu! myleś się w płaczu, kapaleś we krwi, piekleś na węglach, a jeszcze grzechu nie odwyk! miarka nie domierzyła się... Ale dojdą karby... odpłata krzywdę wymierzy!“ В оповіданю з життя опришків п. з. *Zameczysko*, автор підписаний буквами А. К., подає ніби „zdarzenie prawdziwe z podań ludu“. Парібок Дмитро Голобой любить дочку старости і похваляєть ся, що викраде єї. Та заки се наступає, він зі страху перед старостою втікає з села і стає на чолі ватаги опришків. З ними нападає на старостинський замок і пориває з нього панву Ванду. Єї наречений, ротмістр Вацлав, даром намавляє людей іти против опришків. Що-йно тоді, коли прилюдно видито і освячено кулю на Голобоя, дають ся відважнійші намовити. На опришків іде облава. Опришки гніздять ся серед руїн старого замчища. Туди перший звертаєть ся до них Вацлав, пристає до гурту їх, силє грішми на п'ятику, а коли всі випивають ся, дає знати своїм, щоб напали. Підчас бійки селян з опришками Вацлав з Вандою ховають ся в старім льоху, де в крайній небезпеці запалюють стрільний порох і висаджують себе у воздуху. Після всего тільки пісня остала ся:

Kudy żeś ty lubo moja?

Użeś w rukach Hołoboja...

Дальшого тексту пісні автор оповідання не подав. Автором був Август Кретович, той сам, що для Rozmaitości написав згадану вже статтю про Василіяньський монастир у Крехові, а окремою книжкою видав 1830 р. Wycieczki w okolice Galicyi (анонсовані в Rozmaitości-ях).

Між поетичними творами Rozmaitości можуть бути інтересні уривки з Оброну Trembowli Ал. Дуніна Борковського (1833, ч. 52) і Wilkołak, поетична повість Т. А. Олізаровського, заснована на фантастичних оповіданнях люду (1835, ч. 15—16). Але визначають ся найбільше Zamek Kordyszowski, poemat tragiczny we trzech częściach (1833, ч. 21). На жаль, є се лиш фрагмент з повної рукописи невіданого автора, поданий до друку Матієм Сободем з Черновець. Поема починаєть ся в хвили перед облогою Немірова, в котрій беруть участь Сава, що давнійше звав ся Владиславом Киреем, і Богун. Сава палає жадобю мести за свою погорджену любов. Він, виховуваний разом з воеводським сином Здіславом, полюбив дочку воеводи Анну і в неї знайшов любов. Одначе воевода Кордиш готов був радше зготовити йому смерть ніж весіле з дочкою. Ображений коханець првстає до Богунових козаків. Тій ночі, що панує в його души, відповідає ніч над козацьким табором :

Od zachodu chmury sine
Zawisają na dębinie.
Noc czernieje od Braclawia,
Nad Medweżą,
Mroki leżą
I dziki wiatr północny z grobami rozmawia.

В такій ночі стрічає Богун Саву і починає з ним розмову, котрою й починаєть ся перша ява трагічної поеми :

Bohun: Zdrów był!

Sawa: Daj Bóg zdrowie wam!

Bohun: Już pod północ, obóz spi,
A ty wiecznie sam i sam.
Oj coś bracie, nudno ci!
Zakochany bez kochanki,
Schniesz w tęsknocie, wstydz się, wstydz!
Czarnookie lackie branki
Wszystkie piękne, do nich idź!
Łagodniutkie jak baranki!
Jakie oczy! jakie brwi!
Czegoż jeszcze pragniesz?

Sawa: Krwi!
Krwi mnie trzeba! Piers kozacka
Nie zna dzisiaj innych czuć,
Innych myśli, jak krew lacka.
A te branki,
Te kochanki
Raz na zawsze w piekło rzuć!
My tu gnuśnie noc i dzień
Strzeżem branek, strzeżem czas,

Wytnij brańców, branki w pień,
Całą Polskę w branke zmień,
To dopiero będziesz nasz!

Bohun: Czekaj! jeszcze pohulamy
W lackiej juchy rzeczce,
Na torbanach pobrzękamy
Młodziutkiej Poleczce.
Niemirowskie kruche bramy —
Hukniem: Ura! i już nasz!

Sawa: Daj Bóg! Ty wiesz, czego chcemy,
Ty ataman, ojciec nasz,
A my po twojej dudeczce
Bez oporu tańczujemy
W ład, posłusznie, jak ty grasz!

На оборону Немирова поспішає Чарнецький. На його зазив воєвода Кордиш висилає в міста против Богуня свого сына Здієлава. Тоді Богун шле до міста Саву. Коли Здієлав побачив пожар Немирова, він завернув ся з дороги. Батька застав уже неживого. Вихопив з його грудви смертоносний меч і прошив ним Саву. Матій Соболь — то псевдонім Михайла Сухоровського.

З лірики в Rozmaitość-ях два твори для мене замітні: Агнішки з Подлевських Порадовскої Duma nad losem (1831, ч. 11) і Болоза Nad brzegiem Bystrzycy (1835 ч. 6).

Duma nad losem така споріднена настроєм і гадками з двома поезіями Шашкевича, що годить ся вї навести в цілости. Поетка жалуєть ся:

Los niezblagany, ten tyran świata,
Tak rzekł przy mojem powiciu:
„Śród cierpień twoje przepędzisz lata,
Nie doznasz szczęścia w twem życiu“.

Wyrzekł okrutnik! jego wyroki
W przeznaczeń księgę wpisane.
Gdzie tylko błędne poniosę kroki,
Przejdzie me cierniem usłane.

Wystawił przykład w mojej osobie
Najdotkliwszego cierpienia:
A że ma ulga nastąpić w grobie,
Przewleka chwilę zniszczenia.

Tyranie! Dość już cierpię z twej woli.
Pozwól, niech zamknę powieki;
Uczyn już koniec srogiej niedoli,
Zrób mię nieczułą na wieki.

Lecz może jeszcze pod śmierci cieniem
Zechcesz mię dręczyć bezkarnie?
Może nieszczęsnym jest przeznaczeniem
I potem znośić męczarnie?

Се та сама поезія фаталізму, що і в Шашкевичевім „Нещаснім“. А коли читаєть ся останну строфу польської поетки, де виражена обава, що

може ще й по смерті лиха доля буде її мучити, то мимохіть пригадують ся слова Шашкевичевої „Лихої долі“, котра каже:

Вкривалам тя чорнов мраков
І тепер вкриваю.
І над гробом твоїм мраки
Ще мої повіснут!

А тепер прочитаймо з коротенького стиха Болоса такі строфи:

Toczysz Bystrzyco, jakby Iza olbrzyma,
Którą Karpatów płacze okolica.
Księżyc tęsknoty spogląda oczyma
I w nurtach twoich smutne kapie lica.
I ta sere czułych skrawa powiernica,
Gwiazda wieczorna, zakryła obłoki,
Tleje nad ziemią, smutna jak gromnica
Nad trumną drogie chowającą zwłoki.
Taka natura zgodna z mą istotą,
Żalom mym ona niesie ulgę błogą,
Ona mą duszę trawioną tęsknotą
Wznosi nad poziom słodkich marzeń droga.

Настроєва картина вечера над рікою. Настроєє невідомою тугою за чьмось, що на віки пропало; навіває тяжкий сум. А против того всего — признанє поета:

Taka natura zgodna z mą istotą,
Żalom mym ona niesie ulgę błogą.

Чи не те саме дає Шашкевичів „Сумрак вечерній“? І там така сумна картина вечера, що настроєє тугою і швирить сум. І там таке-ж признанє поета:

Весело ми з тов гудьбов тай з тими лісами,
Мило ми з буйним вітром, з блудними марами,
Студена тая доля к серденьку припала.

Вкінці з огляду на вказувані від давна схожості Шашкевичевої „Погоні“ з Міцкевичевим *Farys*-ом варто занотувати, що і Міцкевичів *Farys* був передрукований в *Rozmaitości*-ях з нотаткою, в котрій звернено увагу на случайну схожість його з „Мазепою“ В. Гюґо (1829 ч. 25).

Rozmaitości читав Шашкевич; без сумніву можна се приймати вже на основі слідів їх у кількох його писанях. Коли-б се не переконувало, то мусять переконати факт, що з них він лишив між своїми рукописями переклади. З них переклав статейку п. з. *Miłośnicy Sławiańszczyzny u narodów obcych*, написану S. L. J. т. 6 Ст. Любичем Яшовеким (1831, ч. 39), оповіданє п. з. *Zemsta i wspaniałomyślność* (1831, ч. 8) і инше. Наві вже знаєть ся й дорогу, котрою *Rozmaitości* приходили до рук Шашкевича. Пренумеровано їх у львівській гр. к. духовній семинарії, поки 9. марта 1837 не одержав ректорат наказу від митрополита Михайла Левницького: „Den Zöglingen das Lesen der Allgemeinen Zeitung und des an die Lemberger pohlische Zeitung geknüpften Anhangs *Rozmaitości* gänzlich zu verbiethen“ (Юрій Кміт: Причинки до історії руського духовного семінарія у Львові від 1837—1851 р. в Зап. Наук. Тов. ім. Шевч. т. ХСІ.).

Вже й короткий огляд львівських періодичних видавництв дає не лиш якесь понятє тої літературно-наукової атмосфери, що єї застав Шашкевич у Львові, але і виразні вказівки на тісний звязок єї і з літературно-науковими інтересами Варшави та Вильна і з такими-ж інтересами Шашкевича. У львівських періодичних видавництвах не лиш писало ся в новім дусі Варшави та Вильна, але реферувало ся і перепечатувало ся публікації варшавських та виленьських учених, реферувало ся і повтаряло ся за приміром їх публікацій з дальшої Славянщини, ба й західної Європи з під знаку романтизму. Часті вирази якоїсь спеціальної предилекції для всего, що українське, в статях наукового характеру, в белетристиці і в поезії тільки збуджували в галицьких Українців чувство національної гордості, тільки з більшою силою привертали їх до читаня польських писань, а читанє — відкривало нові горизонти, запліднювало новими ідеями, будило охоту до праці, даючи готові взірці в різних літературних і наукових формах, або й формальну ініціативу. В світлі читаних польських писань набирали більшої ваги і ті писаня Українців, котрі виходили з того самого круга інтересів, що й польські, або й оставали в генетичній залежности від них. Їх читано з красшим зрозумінєм. І тому я, не заперечуючи впливу граматичних, історичних та етнографічних праць попередників і сучасників Шашкевича, праць Лаврівського, Могильницького, Ловинського, Левицького, Гарасевича, Зубрицького і інших, все таки більший вплив признаю польським публікаціям — в часах, коли в галицькій Україні з малими винятками жило ся, думало ся і говорило ся по польськи. В тих часах навіть впливови закордонної України дорогу до Галичини промощувало польське письменство. І коли приміром, в „Русалці Дністровій“ (в „Передслівю“) між закордонними українськими писателями фігурує Гуляка (sic!) Артемовський, то і се є для мене лиш доказом, що редактори альманаха мали інформацію про нього з польської руки, котра таки справді переробила Гулака на Hulakę.

В реляції ректорату львівської гр. кат. духовної семинарії з 1837 р. котра була писана на жаданє митропол. ординариату а потягла за собою згадану вже заборону читаня *Rozmaitości*, у списі лектури семинаристів згадано не лиш „*novalia polonica cum appendice Rozmaitości*“ але й виші книжки доставляні через книгарню. Се буде дуже важне признанє, коли пригадаєть ся, що, приміром, книгарня Вільда у Львові спродавала побіч таких львівських публікацій, як *Okolica zadniestrzka* Червіньського, також такі публікації, як *Rys Ukrainy zachodniej* Гіжицького і *Dziennik Wileński*. Варшавські та виленьські виданя з певністю спроваджувала до Львова і книгарня Мілковського та Куна. Ранша-ж від обох названих книгарень, книгарня Пфаффа була таки філією варшавської. Відтам спроваджувала передовсім новалії і каталоги (*Wl. Zawadzki: Literatura w Galicyi, Lwów, 1878, ст. 13*).

Коли би припустити, що на полицях львівських книгарень знаходили ся таксамо і краківські публікації, то між ними заслуговув би на спеціальну увагу *Powszechny Pamiętnik Nauk i Umiejętności* з 1835 р. з артикулами про нову епоху польської поезії, про національну поезію, про польське письменство від 1832 р., про Славянщину, про переклади Бельовського і Семіньського, про подорож в Татри, та про подорож по Україні, де стрічаємо ся не лиш з давними переказами (приміром про Змию), але і з новітніми історичними традиціями, приміром, про коліщщину. Якийсь анонім пише: „*Rzeź humanśka nie wygasła z pamięci już drugiego pokolenia. Opowiadano mi*

zdarzenia zgrozy i trwogi jakby niedawno odbyte; pokazywano studnię zatarasowaną dziećmi różnej płci i wieku — dotąd jeszcze sący się z niej woda, a ludzie starzy długo po tej okropności jęki współumarłych dzieci słyszeli. Spotykałem starców w okolicy, którzy, jak mówią, towarzyszyli Goncie. Rozgrzani trunkiem opowiadają okropne swoich wypraw zdarzenia“. З поетичного матеріалу звертає на себе увагу Wesele kn. Włodzimierza z Данилова, в перекладі Семіньського. Згадане вже краківське видане „Короледворської Рукописи“ в перекладі Семіньського без всякого сумніву дістаєть ся не лиш до Львова, але й до рук Шашкевича. Годі навіть припускати, щоб не роздобув молодий писатель тої книжки, в котрій і його імя фігурувало в ряді визначних перекладчиків чеської поезії. Інструктивні могли бути для нього в тій книжці особливо багаті примітки з численними вказівками на українську народну поезію і на „Слово о полку Ігоревім“.

З інших книжок, що їх з певністю доставила гр. кат. духовній семінарії львівська книгарня, я назву передовеім велику антологію п. з. Polihymnia czyli piękności poezyi autorów tegoczesnych dla miłośników literatury polskiej, wyd. przez J. J. Szczepańskiego t. I—VI. (Львів, 1827).

Polihymnia — то велика антологія польської поезії в шести томах, котра здобула собі таку популярність, що знаходила ся майже в кожній хаті. Побіч поезії романтиків містять у собі й давніші продукти клясиків. Цілий IV. том виповнений творами Міцкевича, між котрими читаєть ся такі характеристичні як: Oda do młodości, Dziady, Romantyczność, Dudarz і ин. Томи V. і VI. посвячені перекладам. В перших трех томах знайдеть ся і Карпінського і Заборовського і Залеского і Вітвіцького і Ковальського і I. Маке. гр. Фредра і Одицьця і Бродзінського. Можливе, що Шашкевичеві і його ровесникам знаві були ті автори і з інших окремих видань. З Polihymni-ї знаві були без сумніву і не могли остатись без впливу, коли зважить ся, що репрезентовано їх там найкрасшим вибором. А давав той вибір і неодно близьке для українського серця — в поемах на теми з української історії княжої і козацької доби, в піснях на мотиви з української людової поезії. З княжої доби брав теми залюбки Заборовський; з козацької — Залеский. Читаючи поемку Залеского п. з. Dumka Mazepy, вже не хочеть ся вірити в те, що за жерелом Шашкевичевого революційного тону в відношеню до Поляків („Болеслав Кривоустий під Галичем“ і „Олена“) треба глядати, як недавно сказано (Тершаковець), аж в пізнійших революційних піснях, складаних по українськи польськими агітаторами в роді Каспра Цвиглевича. Бо чи треба було галицьким Українцям ще острійшого тону для зазначеня своїх відносин до Поляків, ніж той тон, в яким списані такі стрічки Залеского:

Zagram Lachom i potańczę,
Daj no Boże wyniść w pole,
Iak powietrze, iak szarańcza
Zbiegniem Litwę, Ruś, Podole,
Po staremu ogniem, mieczem
Wytniem, spalim i ucieczem.

Або дальше:

Myśmy Lachom byli wierni
Przeciw hordom w każdej chwili,
Nim husarze, nim pancerni

Nadciągęli, my już zbili.
I cóż za to mamy w zysku
Oprócz więzów i ucisku?

З поезвй того-ж Залеского знаходять ся дальше в Polihymni-i: Duma z pieśni ludu ukraińskiego, до котрої, як зазначають ся там, гадку взяв поет із української пісні „Повій вітре, буйний, милий“; Wzgórek pożegnania z tym Ruсланом, що найімовірніше дав своє імя й Шашкевичеві; Wyjątek z rycerskiego rapsodu, до котрого гадка взята „z dawnych dum ukraińskich“ про козацько-татарські бої, а де мотив споріднений з мотивом Шашкевичевої „Погоні“. На Шашкевичевих поезвях і інші поеми з Polihymni-i полишали дрібні сліди. Walka I. Maks. гр. Фредра тм борцем, для котрого „nieztem umrzeć, byle wroga krew wytoczyć, przedrzeć serce“ пригадує того козака з „Погоні“, що кинув ся на врага і „грудь розколов, щоб добути серце диве Татара“. Фр. Ковальського Oda do Karola Lipińskiego характеризує його пісні подібно, як Шашкевич пісні українських поетів у поемі „Побратимови“. Карпінського Duma o Luidgardzie звертаєть ся з апострофою до вітрів:

Powiecie wiatry od wschodu,
Z wami do moiego rodu
Poślę skargę obciążoną
Miłością moją skrzywdzoną.

Пригадує се початковий мотив „Підляся“:

Шуми вітре, шуми буйний
На ліси, на гори,
Мою журну неси думку
На Підляські двори.

Вітвіцького Нос починаєть ся картиною, що настроєм і рефлексиями поета дуже споріднюєть ся з „Сумраком вечерним“, а в дальшій, антитезами представляє різницю між щасним і нещасним чоловіком, як Шашкевич у поемці „Нещасний“. В баладі Одвильца п. з. Matylda подибуєть ся дещо таке, як в „Олені“ бард в роли Данвлка і напад на замок.

Хоч писаня польських поетів, як я вже се зазначив, могли бути знані Шашкевичеві і з інших видань, Polihymnia, будучи в своїм часі найпопулярнішою в Галичині поетичною антологією, дає найбільшу спромогу справдити впливи польської поезвй на Шашкевича. Бо не встане вказати дрібні схожости Шашкевичевих писань з писаннями Бродзінського, Міцкевича, Гошчинського, Залеского, Падури, але треба доказати й фактичну залежність Шашкевича від названих поетів, або хочби лиш показати можливість такої залежности. А чи доказуєть ся або чи показуєть ся можливість такої залежности годї, коли з Шашкевичевими писаннями зближуєть ся польські, цитуючи їх з пізнійших видань, приміром Бродзінського з 1872 р., Міцкевича з 1853 р., Залеского з 1877 р., Падури з 1874 р., навіть не спробувавши наперед доказати, чи були вони всі за життя Шашкевича оголошені, а коли були — то чи в доступних для Шашкевича виданнях? Таке питанє булоб і зайве, колиб не спонукував ставити його автор наукової студії про Шашкевича (Студинський).

Як львівські періодичні видавництва, як много-томова Polihymnia, видана в цілі спопуляризована польських поетів, так і драматичні твори, грані на польській сцені в часах знаменитої дирекції Яна Непомука Камінського

(1810—1833) мусіли мати безпосередній вплив на духову атмосферу Львова. Вже від 1795 р., коли то до Львова загостив на довший час з Варшави Богуславський і вивів на сцену своїх Krakowiak-ів і Góral-ів, той вплив не міг бути пивший, як вплив обновленої польської літератури взагалі. Зразу слабкий, як і вона, він з року на рік скріплювався, зазначаючись явищами, спеціально-інтересними і для Українців — такими, як згадана вже драма Камінського Hefena czyli Hajdamacy na Ukrainie z 1820 р., де героєм є Гонта, і рівнож згадана мелодрама Мх. Сухоровского Wanda Potocka czyli schronienie w lasku św. Zofii z 1832 р., де головну ролю грає Швачка.

В передмові до мельодрами, Сухоровський (д-р прав і філос. родом з Мостів В.), поклавлючись на Тадея Тульє, Ілярія Сіньо і інших, як на живих ще свідків львівської події, що лягла в основу його сценічного твору, в примітці подає літературні жерела, котрими покористувався: I. Chr. v. Engel: Geschichte der Ukraine, Halicz u. Wladimir, Halle 1769; I. Hoppe: Geschichte v. Galizien, Wien 1792; Fr. Makulski: Bunt ukraine, Warszawa 1790; Ks. Chodyncki: Historia miasta Lwowa 1829; Rękopismo oo. Bazylianów we Lwowie; A. Mickiewicz: przypisek do sonetu „Grób Potockiej“; S. Goszczyński: Zamek kamiński. Львівська подія — то ніби епілоґ колішчини. Схарактеризувавши її загально так, як характеризували сучасні польські реляції, автор мелодрами пише: „Trzydzieści tysięcy uzbrojonych hajdamaków krwią i spustoszeniem grożących przechodziło z Ukrainy na Wołyń i Podole. Książę Czartoryski, hetman Branicki, a na ostatek regimentarz Józef Stępkowski rzadką zręcznością i śmiałością bunt te rozproszyli i zupełnie poskromili. Kary nie ustępowały bynajmniej okrucieństwu tych barbarzyńców, naczelników: Harko, Gonta, Szydło, Tymieńko, Pasienko, Żurba (wyjawszy Żeleźniaka i Melchisedecha) po różnych Ukrainy, województw ruskiego, wołyńskiego i podolskiego miastach, wsiach i gościńcach wbijano na pale żywcem palono, ćwiertowano i wieszano. Do Lwowa przysłano jich czterysta do stracenia, którzy tymczasowo w zbrojowni miejskiej na końcu nowej ulicy, naprzeciw mieszkania teraz gubernatorskiego umieszczeni byli. Rossypana reszta hajdamaków zbliżyła się milczkiem pod Lwów, chcąc wylamawszy wprzód bramy zbrojowni połączyć się z uwiezionymi, a sprzątnawszy zręcznie załogę miasta z dnia 10. na 11. Czerwca r. 1769. całe miasto spalić, złupić, a mieszkańców zniszczyć, zniweczyć, i, ile możności, wymordować. Lecz układ ten niegodziwy przez bohaterskie poświęcenie się ślachtetnej dziewczicy szczęśliwie odkryty został, przez co okropne nieszczęście wiszące nad naszym miastem ręką boską zasłonięte zostało. Hajdamacy pod imieniem powstańców barskich (konfederatów) najechali miasto*), po cztery kroć przypuszczony najazd w nocy dzielnie odparty został od broniącej miasta załogi, chociaż obydwie walczące strony znaczną poniosły klęskę. Hajdamacy na ostatek zbici i pojmani razem z czterysta uwiezionych po wszystkich częściach miasta w jednej godzinie traceni byli. Najbardziej podczas tego napadu ucierpiało przedmieście halickje, którego domy spalono również jak i zabudowania znajdującego się tam klasztoru karmalitów, którego wieża kościelna z dzwonami i z zegarem całkowicie splouęła“. Закінчуючи ту передмову, Сухоровський стверджує історичність головних осіб у мелодрамі: Вандя Потоцкої, котра серед метушні у Львові пропала без сліду, Яна Яблоновского, котрий будучи вояводою і генералом руських земель, мешкав у Низьким Замку (де описали ста-

*) В дійсности тих гайдамаків зроблено у Львові таки з конфедератів.

нув дім Фр. Томанка) і Канівського міщанина Швачки, що 1768 р. викликав ворохобню. Крім Яблоновського і його дочки Бронислави, крім Шачки, що, скривши своїх товаришів у ліску сьв. Зофії, являєть ся у воеводеськім замку в характері сина Потоцького і провідника конфедератів, котрі віби-то прибули відперти плянованій гайдамаками напад на Львів та крім Ванди Потоцької, що, удаючи глухоніму, хоче пімстити смерть свого брата і тому йде слідом за Швачкою аж до Львова та в критичній хвили обличає його, виступають у мелодрамі ще з гайдамаків Микола, Гаврилко і Собко. Комічний елемент вносить молода молочарка з ліска сьв. Зофії, Ягуса, що залицяєть ся до конфедератів і єї наївний муж, Яцко Гапелло, в котрого чувство заздрости бореть ся з чувством страху перед гайдамаками. Кульмінаційним пунктом акції є хвиля, коли Швачка до тої міри позискує довіре Львовян, що найвизначайші з поміж них рішають ся укрити на непевну годину не лиш свої скарби але й дочки свої в каплиці сьв. Зофії — як-раз в захвєті гайдамаків.

Хоч у передмові автор схарактеризував гайдамаків згідно з тодішніми польськими поглядами на них, в самій мелодрамі він дає їм нагоду представитись від себе самих.

Коли Швачка, вихопивши ся крадькома з воеводського замку до своїх товаришів, застає між ними новиків — Мазурів, Краковяків, Русинів (т. є галицьких Українців) і Верховиців, Микола пояснює йому, що се єввійний набуток. А на питанє, чи вже присягли на гайдамаків, каже: „А jużci! całkjem już są nasi. Każdego z nich rozpacz tu przywiodła. Temu tu (na mazura wskazując) wydarł dziedzic najpiękniejszą część ziemi, którą jego ojciec, dziad i pradziad uprawiał; oskarżył on wprawdzie swego pana w sądzie grodzkim, lecz rozumie się! przegrał sprawę, siedział w kozie, mało co z głodu nie umarł, podpalił dwór i przystał do nas. — Ten drugi (na rusina wskazując) wcale zuch; ataman pędził go co dzień na pańszczyznę, a pan podstarości tłukł harapem, że aż skóra pękala. Poczciwy rusin domyślił się dobrego; gdy go podstarości jednego razu zaczął kijem tego okładać, porwał kostur w rękę, trzasnął w łeb i kwita. — Tego tu (na górala wskazując) podobny los spotkał, jak i ciebie setniku: chciał się ożenić, lecz dziedzic czyli raczej zastępca jego nie zezwolił na prosby górala. Nie koniec na tem, wydarło mu i zhańbiono niegodziwie narzeczoną, która go nad życie kochala. Biedne dziewczę rzuca się z rozpacz w rzekę, a on przybywa do nas, i woła o zemstę“. — „Będzie ją miał“, — задецидує Швачка.

Даючи товаришам остаточний розпорядок, Швачка так промавляє: „Słuchajcie mnie bracia! Oto zbliża się nareszcie chwila tak długo oczekiwana, wkrótce przesłaniemy być wyrzutkami tego świata i lepsza nam przyszłość zaświta; lecz korzystać musimy s pory jedynej i użyć wszelkiej siły i odwagi. Kogo zbawiono lubej narzeczonej, wydarło wolność, znaczenie, jestestwo, kto tylko mołojca ma duszę, ten idzie za mną! Dziś będziemy płukać noże i piki w jusze polskiej, dziś zawitamy na pańskich komnatach, dziś zaśpiewamy sobie przy pełnym puharze. Droę do zamku ja wam przetoruję; tam nasza uczta, tam nasza gospoda! Mamy długo jeszcze w ciemnej pogrązeni doli o głodzie i o chłodzie pracować jak niewolnicy i krwią rozplywać się nad nieswojim snopem, a potym płakać i narzekać pod skopconą strzechą, że się ciało nędzne od skwaru lub mrozu do krwi popadało? Nie! przenigdy! dosyć tej niewoli! dla tego weźcie wasze noże do rąk, niech dłużej we rdzy nie leżą; dzisiejszą sprawą zemścimy się krzywdy naszej; pokażemy tym okrutnym i niegodziwym dziedzicom, że i chłop potrafi być panem; pokażemy światu, że wolność i równość wszędzie panować powinny!

Wierność i posłuszeństwo ku waszemu atamanowi miejcie zawsze na względzie! Nie dać się uwięzić; gdyż mieliście świeży przykład po wojewodzie Stępkowskim, jak okropnie kończą Lachy swoje dzieła. My jich w okrucieństwie przecie przewyższyc potrafimy. Dla tego nic nie szczędzić: zgubić, zniszczyć, wymordować, co tylko jest na przeszkodzie! — Hawrylko! ty wkroczysz s twojim oddziałem najprzód do miasta, teraz właśnie trwa jeszcze jarmarek; niech się podzielią hajdamacy i wejdą różnemi bramami, aby nie wzbudzić podejrzenia. — O północy gdy wszystkie ucichną hasła i mieszkańców głęboki sen otoczy, zgromadzisz twojich, w miejscu, gdzie czterysta naszych siedzą w kajdanach, wyrzniecie całą straż, ani jednego nie zostawić przy życiu. Uwolnionych hajdamaków podzielisz na dwadzieścia części. Godzina po północy wszystko to musi być załatwione. O tej porze zostawieni hajdamacy na czatach pod św. Jurem zapalą namioty i domy na dwudziestu naznaczonych miejscach. A gdy całe miasto będzie w płomienistym wianku, gdy powstanie największe zamieszanie: wtedy hajdamacy rzućcie się do waszej roboty! Krew płynąca potokami po ulicach będzie tryumfem naszej swobody!“

Се ніби́ такий універсал, який з часу колі́вщини читаєть ся в Матеріялах до Конфедерації Барської виданих Моравским у Львові 1851. р. (т. I, стор. 212).

Як бачимо, причини гайдамаччини в мелодрамі чисто соціальні. Гайдамаки являють ся местниками покривджених без огляду на те, чи вони Українці чи Поляки. Поляки й пристають до них. Збратані спільними кривдами з Українцями, вони й співають разом:

Wiwat nasza przyjaźń stara:
polak, rusin jedna wiara!

Співають польські пісні в суміш з українськими, між котрими як уже знаємо, є три пісні Падурі (Гей козаче в імя Бога; — Слава наша козацкая; — Закотив ся місяць в хмари.), з котрих одну (Гей козаче в імя Бога) у Львові зараз-же й травестують, заміняючи всюди слово „враг“ на „Лях“ (рукопись в мене). В суміш з піснями йдуть і танці: полонез, мазур, краковяк, коломийка. Ба і в діялогах стрічаєть ся такуж мішанину. Микола і Ягуса деколи розмавляють по українськи. Словом замітна мелодрама*). Коли зважить ся, що вона виринула у Львові в тім часі, коли Пашкевич жив поза мурами гр. кат. духовної семінарії, то годі припустити, щоб він не знав її.

Куди не звернув ся-б Пашкевич в перших роках свого побуту у Львові, всюди вже панувала духовна атмосфера, в якій легко бучо проклянути ся тим ідеям, що виразили ся в його писанях.

*) Більше про неї, про літературний ґрунт, на котрім вона виросла, як і про автора, гл. в мойй студії „Колі́вщина“ в польській літературі до 1841. р. (Записки Наук. Товариства м. Шевченка т. ХСVII. і окрема відбитка).

До української пісні про Жидів.

(Слівце Фр. Равіті Гавронському).

Piszą Historykowie: za czasu rzymskiego
Panowania w wszem świecie Żyda niektórego,
Który im był na zdradzie jawnej, poimano
I zamknąć do więzienia ciasnego kazano,
Bo go miano różnemi mękami próbować,
Przeto że śmiał sekreta rzymskie profanować.
Nazajutrz przyjdą, alić Kruk w postaci jego
Czarny siedzi, ucieką z przestradchu srogiego,
Bo patrzeć nań nie mogli, jak Lucyper jaki
Zdał się im na łańcuchu on ptak ladajaki.

Так починаєть ся поема п. з. „Kruk w złotej klatce abo żydzi w swieobodnej wolności Korony Polskiej“ — польська поема з першого року Хмельниччини, видана брошурою формату 4-ки, о 12 сторонах готичького друку, Roku Pańskiego MDCXLVIII.¹⁾

З тої поеми довідуємо ся дальше, що Римляни свого Жида спалили, як плід тої Кірки, що вже й Одисеевих товаришів перемінювала у ріжні зввірята.

Co się Ulissessowi od Cyrces przydało,
Pamiętajcież Polacy, by się to nie stało
Z waszą miłą Ojczyzną przez te brzydkie Kruki,
Jeśli w ich nie wejrzycie fortele i sztuki.
Chytry Żyd jest jak Lis, jak pies zdradą kąsa,
Rane, którać zadawa, pochlebstwem zatrząsa.
Oraz goli i strzyże, siatki stawia na cie,
Szatanem jest nie czlekiem, choć w człowieczej szacie,
Coć mówię szatanem, gorszy nad szatana,
Chowasz w zanadrzu na się, chowasz tyrana.

Боячи ся, щоб у погляді Поляків на Жида не панувала ще довша злуда, поет ще виразнійше малює портрет Крука-Жида.

W oczach strach ma okropny, bo aż włosy wstają
Tym, którzy w oczy jego samocheąc patrząją.

¹⁾ Цитати подаю у змодернізованій правописи.

Chód ma właśnie złodziejski, rad każdą rzecz kradnie
Czego ci, co go mają, doznawają snadnie.
Nieszczęście kruczeniem swym przyszłe znamionuje,
Z którego swym zwyczajem wielce się raduje.
I jest obżarta bestya, ścierwami się pasie,
Bez wszego nasyceni w każdym prawie czasie.
Kruk postaćą swą Czarta wyraża chytrego,
Bowiem ma attributa niemal wszystkie jego.
Ztądże się czarownice w kruki przemieniają,
Bo zrozumienie z Czartem, Panem swoim mają.

Чи-ж заслуге — питає — той Жид на те, щоб його терпіти в Польщи?

Godzien że (pytam) ten ptak z takimi przymioty
Klatki ślicznie zrobionej, kosztownej i złotej?
I owszem odżegnywać się złego potrzeba,
Nie tylko miejsce w domu dawać abo chleba.

**Золотою кліткою — каже дальше поет — в Польща, бо вона й бо-
гата і лицарська і богочестива.**

Przebóg, czemuż mieszkaniem Krukowi się staje,
I przecz mu w sobie mieszkać i przebywać daje?
Krukiem jest Żyd przeklętym nieprzyjaciel tego,
Który na odkup zstąpił z nas każdego.
Obżarta ta, zdradliwa i chytra bestya,
O jako się w tej klatce przesłicznej uwija!
Brody swej pogłaskuje, wąsami potrzasa,
Imię bluźni Jezusa, z krzyża się natrzasa.
Na postaci jest człowiek, lecz ma w sercu Dyabła,
Ta nieszczęsna potrawa, bodaj czarta zjadła.
Uważ jeśli nie wszystkie przymioty Krukowe
Ma w sobie to przeklęte plemię Kaimowe

Лашім зоольотичні екскурси, а перейдїм від-разу на реальнійшій ґрунт.

Chytrze jak lis ślad swój ogonem zamiata,
Trudno uznać złodziejską gdzie swą myślą lata.
Dać on tobie na zastaw, lecz wprzód te pieniądze
Da kłać w Bożnicy starszym dla twej przyszłej nędzy,
Żebyć się to, co on dał, w niwec obróciło,
To zaś, coś mu zastawił, przy nim się zostało.
Jakoż na oko widziem, co raz w garść mu wnidzie,
Albo nigdy, albo też z trudnością wynidzie.
A choć ci się i zastaw od niego nawróci,
Przecież się wkrótce wierz mi już w niwecz obróci.
Masz w swym węża srogiego zanadru Polaku,
Wypijać krew z własnego serca nieboraku.
Dziateki twe są twym sercem, któreć Żyd morduje,
I niewinną krwią onych smrody swe zmazuje.
Czy nie wiesz, przecz w Bożnice Żydzi się schadzają,
Rano, w południe i wieczór swe schadzki miewają.
Na to, by Jezusowe imię wprzód bluźnili
I garki tłukąc, tobie przeklęctwo czynili,

Mówiąc: jak te skoropy w niwecz są skruszone,
Tak niechaj Chrześcijaństwo będzie rozproszone,
I ci, którzy Jezusa za Boga być znają,
Niechaj szczęścia i zdrowia wiecznie nie uznają.
Służy mu Chrześciana, Chrześciana mamie,
Wychowuje Żydzięta swojemi piersiami.
A co większa, do czegoć częstokroć przychodzi,
Czego się dla onych uszu wyjawić nie godzi:
Żyd miód warzy, Żyd piwo, Żyd gorzałkę pali,
Żyd kramarzem, towarem, tak jako chce szali,
Żyd na mycie, Żyd na cle, Żyd i na arendzie,
Żyd bezpiecznie tuż obok przy Panięciu siedzie,
Ba jużci i Pacierze, metale przedają,
I też obrazy, w których Chrystusa urągają.
Hej dla Boga, którym to wiedzieć przynależy,
Zakaście tego, a Żyda wsadźcie do wieży.
Przed Żydem Chrzescianin, zdjąwszy czapkę, stoi,
Mościwa mu kłania sie, kortezye stroi.
Dać z chęcią na arendę Żyd Panu pieniądze,
A jego poddanych przywiedzie do nędzy.

Обжаловуючи дальше Жидів, поет каже, що вони спродують затроене
мясо, затроені напитки, затроені ліки, щоб труїти навіть своїх добродіїв-панів,
котрих наперед обшахровують. Вони не платять податків, як належить, не
дають кватир війську, не йдуть боронити вітчизни. На війну йде лиш пан,
пускаючи свої маєтки на той час Жидови в аренду.

Тymczasem Pan Żyd włości jego popustoszy,
Młyny, karczmy wyniszczy, poddanych rosproszy.

Пан вернувши, мало-що застає.

Rad nie rad udać w kupę swawolnych się musi,
Albo chleba ze wstydem zebrać u inszego.

.....
Nie ma w Polsce nad Żyda nikt większej roskoszy,
Ma Żyd w obiad gęs tłustą, ma tłuste kokoszy.
A ubogi katolik sztuczkę chleba zmoczy,
Chcąc jej pożyć, w tej wodzie, którą z oczu toczy.
Bo nie tylko nad jego Pan karkiem przewodzi,
Lecz też i Żyd z kijem nań przychodzi,
Więc po żydowskiej nędznik musi skakać woli,
Wiedząc, że go Żyd, gdy chce, do Pana osoli.

Жид винен не лиш панській але й загальній руїні. Жид руїнує на-
віть державний скарб, пускаючи в курс фальшиву монету. Жид є шпіон
і зрадник. Та найбільшим обжалованем Жида перед християнською суспіль-
ністю є те, що він убиває склонних до християнства Жидів.

Żyd swoim ślepym płodem jako kruk się brzydzi,
Gdy go skłonny do wiary chrześcijańskiej widzi.
Przeto wnet między sobą Żyda kamieniuja,
O którym, że krztu pragnie, psim węchem poczuja,

Albo prędko gusłami zczarują chrzącego,
Tak że musi odchodzić od rozumu swego.

Не брак і другого подібного, може ще тяжшого обжалованя. Се повторене ще одної старої сплетні, що Жиди проколюють св. Евхаристию, — сплетні, популяризованої навіть у драматичній формі в середньовічній Франції.¹⁾

В сьвятім обуреню, поет виражає своє *pium desiderium*:

Ja tych chlebodarmojadów nagnałbym gdzie stali,
Albo też w pług zaprzągi, by na chleb orali.

То знову бажає собі „by hycel pałką wybił wszystkich do jednego“.

Маючи все на тямці, що всіх виказаних злочинів допускають ся Жиди в тій Польщі, яка є для них золотою кліткою, поет із порівняння Жида з круком робить новий ужиток. Як не ялось крукови сидіти в золотій клітці, так ще менше ялось йому сидіти в тій Польщі, що має за герб орла. — Отже в конклюдії зазив до Поляка:

Zakazać im szalbierstwa i handłów potrzeba.
Niech rydlem i siekierą nabywają chleba.
Przykaż żeby abo się wszyscy Żydzi chrcili,
Abo jak niewolnicy w twoim Państwie żyli.
Pospolite ruszenie — niech na nie wynidzie,
Musić się bić, choć tchórz jest, gdy o garło idzie,
A żony ich z kądziałą niech w twych dworach siedzą,
Groch, kapustę z słoniną jako nasi jedzą.
I dusze ich pozyskasz Bogu wszechmocnemu,
I nędze ulżysz wielkiej poddanemu swemu.
Kruk ten w tej złotej Klatce słowikiem się stanie!
Spraw że to co najprędzej, Jesu Chryste Panie,
By abo tych śmierdziuchów precz z Polski wygnano,
Abo kędy na wojnę do szturm nagnano,
Żeby chwast ten z przernice był Pańskiej wyrwany,
A na opał do piekła Czartowi oddany.

В певности, що Бог вислухає тої просьби, поет кінчить поему двома епітафіями — одною для крука, другою для Жида — в яких жєлає вічного пекла обом.

„Kruk w złotej klatce“ є нині справді білим круком. Навіть з погляду на зміст міг би видавтитись чимось незвичайним. Нині, але не в Польщі XVII. в. Вже Рей знав Жида, що „parchem śmierdzi“; вже й він з огірченням бачив, що Жида хіба архангел з огненным мечем вигнав би з Польщі. А в XVII. в. антисемітські писаня появляють ся в Польщі, як гриби по дощі. Ксьондз Себастьян Мічинський фабрикує 1618 р. „Zwierciadło korony polskiej, urazy ciężkie i utrapienia wielkie, które ponosi od Żydów, wyrażające“. Ян Ахаці Кміта, як з рукава сипле антисемітськими писанями.²⁾ Всі подібні до „Kruka w złotej klatce“, що теж з під його пера вийшов з иншими антисемітськими пьсьмами, знаннями добре вже нашому Галятовському. А кілько инших анонімів у курсі іде! А всі одну пісоньку співають: проч із Жидами! Всі однаково

¹⁾ Histoire du theatre francois depuis son origine jusqu' a present. Amsterdam, 1736 (t. II. p. 331).

²⁾ Brückner: Dzieje Literatury Pol. I. Warsz. 1903 стор. 253.

Жидів портретують, подібно, як і автор „Kruka w złotej klatce“. І коли ми вичеркнемо з тих жидівських портретів усе апокрифічне, все брехливе, а оставимо на них лиш те, що могло бути зняте з натури, то нам може представити ся Жид так, як він представляєть і в тій українській поезії з часу Хмельниччини, яку називаємо думою.

Дума знає „жидів-рандарів“ що заарендовали всі козацькі шляхи з шлнками, всі козацькі торги, всі козацькі церкви, всі козацькі ріки. Всі вони в думі визискувачі; всі вони в думі розпаношують ся над козаком. А хіба-ж що више говорить автор „Kruka w złotej klatce“?

Żyd miód warzy, Żyd piwo, Żyd gorzałkę pali,
Żyd kramarzem, tak jako chce szali,
Żyd na mycie, Żyd na cle, Żyd i na arendzie,
Żyd bezpiecznie tuż obok przy Panięciu siędzie,
Ba jużci i pacierze, metale przedają
I też obrazy, w których Chrystusa urągają.

Дві останні стрічки виражають ту саму гадку, яку дума виражає словами про арендоване церков. З тих двох останніх стрічок родить ся та сама рефлексія, якій дума дала вираз словами зазиву Хмельницького: віри свої християнської у поругу не подайте! Дума описує сцени, в яких козак упокорюєть ся перед Жидом, як перед паном, так і називаючи його „моствим“ та „вельможним“.

Польський поет те саме знає розказати:

Przed żydem Chrześcijanin, zdjąwszy czapkę stoi, —
Mościwa mu kłania się, kortezye stroi.

Що більше, він натякає виразно і на жидівське коверзоване козаком:

Bo nie tylko nad jego Pan karkiem przewodzi,
Lecz też i Żyd z kijem nań przychodzi.
Więc po żydowskiej nędznik musi skakać woli,
Wiedząc, że go Żyd, gdy chce, do Pana osoli.

Дума даше ненавистю до Жидів. То правда. Але та ненависть не є така сліпа, як в польського поета. В думі основа її передовсім соціальна, реальними відносинами оправдана. Релігійна ненависть не знаходить собі в ній таких драстичних виразів, як в польській поемі, що використовує всякі середньовічні забобони і сплетні про ритуальне убійство християнських дітей, про осквернюване св. Евхаристії і т. п., будячи нині несмак у читача.

Дума з любовістю змальовує, як на зазив Хмельницького козаки зганяють Жидів з України. Таке зганяње, як *pium desiderium*, ми бачимо вже і в Рея. Автор польської поєми, як би міг, зробив би таксамо. Не дурно каже: *Ja tych chlebodarmojadów nagnalbym, gdzie stali.*

Не дурно дальше й Бога молять, щоб справив, аби „*tych śmierdziuchów precz z Polski nagnano*“. І коли й він вже виражав ся, що Жидів рад би „*w pług zaprzągl, by na chleb orali*“ то не подивує нас те, що в думі (але не в дійсности) Хмельницький неначе сповняє поєтове бажанє і оре жидами.

Обсервацією житєвих моментів, мотивами і настроями „*Kruk w złotej klatce*“ сильно підходить до українських дум про погроми жидів. Тим я не хочу сказати, що поміж польською поємою а українськими думами відкриваєть ся генетичний звязок. Хочу лиш зазначити, що зміст названих

дум з їх антисемітизмом не є виключно українською агітаційною видумкою, не є плодом виключно української нетерпимости. Про те, що оповідаєть ся в наззаних українських думах, оповідало ся і писало ся значно ранше і в Польщі. І коли не сам „Kruk w złotej klatce“, то інші польські твори в його дусі списані з всякою певністю вплинули на зміст і тон українських дум про Жидів так, як впливали безперечно на поняття про Жидів у цілій польській державі.¹⁾ Коли-ж я для зближення з українськими думами вибрав „Kruka w złotej klatce“, то зробив се з двох причин: передовсім тому, що нині той твір дуже мало кому знаний, а дальше тому, що його зміст і тон найкрасше ілюструють цілу польську антисемітську літературу в XVII. в. перед Хмельниччиною. Струни єї звенять і в польських віршах з часу після Хмельниччини. „Satyr Podgórski w roku 1654 zjawiony“ вже не взиває Поляків до прогнання Жидів, але тяжко докоряє їм, що їх не гонять:

A wy, co Żydy za faktory macie
A przez nie wierne Boże uciążacie —
Już Żyd arendarz, sekretarz, dworzanin,
Milszy bluźnierca wam niż chrześcianin.

Не зважаючи на те все, п. Фр. Равіта Гавронський вибрав цілу низку цитатів з кількох українських дум про Жидів²⁾ лиш на те, щоб доказати, яка низька душа є в того народа, котрий вдаряє в струни сліпої нетерпимости в цілі викликаня погрому Жидів. А що сказав би він на те, коли-б так хто-не-будь захотів сказати те саме про душу польського народа на основі цитатів з польської антисемітської літератури XVII. в.?

Сказав би, що для характеристики народної душі не можна послугувати ся книжною літературою в тій мірі, що народною піснею? Але-ж коли-б і згодитись на те, то таки в сїм случаю воно було-б не стійне. Українських, *par excellence* народних пісень, що давали-б вираз сліпій нетерпимости для Жидів, з винятком дрібних жартівливих сатир³⁾, нема. І сам п. Равіта Га-

¹⁾ Виразні сліди їх бачу і в драмі „Милость Божія“ з 1728 р. Деякі місця драми являють ся немаче парафразою відповідних місць з „Kruka w złotej klatce“. В другій дії, в першій сцені Хмельницький каже так само як автор польської поеми, що пани:

Козака и за жида не важать: милѣйшій
Имъ жидъ нежели русинъ, и весьма чествѣйшій;
Съ жидомъ они ѣдятъ, пьютъ, банкеты справляютъ,
А козака бѣднаго за нѣзачо мають.
И что горше: котрымъ поклонъ отдавали
Турки и татаре, а многи не востали
Никогдаже, егда разъ наклонили вы,
Нынѣ, срамно и казать, нынѣ сами сіи
Жидамъ кланяются, и шапку въ рукахъ носятъ.
Передъ ними и ихъ якъ пановъ якихъ просятъ.

Підчеркнені стихи порівнай з польськими:

Milszy bluźnierca wam niż chrześcianin...
Żyd bezpiecznie tuż obok przy panięciu siędzie.
Przed Żydem chrześcianin, zdjawszy czapkę stoi,
Mościwa mu się kłania, kortezye stroi.

²⁾ Żydzi w poezji ludowej i w historyi ruskiej (Rzeczpospolita, 1909 ч. 19).

³⁾ Навіть між коломийцями нема на Жидів таких, що ширили-б саїлу ненависть. В багатій збірці В. Гнатюка (Коломийки т. I.) подібую кілька нумерів, на які міг би поглядатись п. Равіта Гавронський. Та в порівнаню з тим, що співаєть ся про інші нациї, деякі пока-

вронський не знайшов їх, бо цитує лиш козацькі думи. А думи — прочитайте хоч би лиш студію Житецького¹⁾ — то спеціальний рід поезії книжницького походження, що у своїм спеціальнім часі мала своїх спеціальних творців і спеціальних співців та слухачів. Виміраючи нині на козацьких теренах, вони в многі сторони України, приміром, в Галичину ніколи не заходили. Значить ся, виходячи з таких інтелігентних і пів-інтелігентних сфер, як і польська антисемітська література, українські думи не здобули навіть такої широкої сфери впливів, яку польська антисемітська література, ширена в формі брошур, все таки могла здобути. Як же-ж тут можна на основі думи робити яку-небудь характеристику цілого народу так, як робить се п. Равіта Гавронський? Для такої характеристики дума надасть ся ще менше, ніж польська антисемітська література.

Можна-б за антисемітизм дум обжаловувати суспільність, серед якої він виростав і ширив ся, з огляду на його наслідки — погроми Жидів. Але-ж бо і польська антисемітська література потягала за собою численні переслідуваня і погроми Жидів. В найновішій часі цілий ряд таких переслідувань і погромів Жидів зі сторони Поляків виказує д-р М. Балябан в одному тільки Львові.²⁾ Часті погроми устроювала собі авангурна шляхта: ще частійше ученики катедральної і єзуїтської школи. Підчас одного такого погрому єзуїтські ученики счинили формальну різню Жидів, котрих згнуло тоді 129. Було то в 1664. р., в мирнім часі. Було подібне в роках 1572, 1592, 1613, 1618, а від 1638 р. рік-річно. Найогиднійший факт походить з 1728 р. Обжаловано тоді кількох Жидів за те, що зловивши неофіта, змивали з нього слід сьвятого елея та потоптали знайдений при нім хрест. І видано на двох такий засуд: „ut linguae a tergo evellerentur, manus infero exurerentur sub patibulo tamen vivi in partes secti, ut cremarentur“. З засуджених один згнув від ранших мук; другому так таки й виривано з горла язик, палено руки, живцем тіло четвертовано і нищено огнем. Чи не стоїть сей огидний факт у звязку з поглядом автора „Kruka w złotej klatce“ на відношенє Жидів до неофітів:

Żyd swoim ślepym płodem jako kruk się brzydzi,
Gdy go skłonnym do wiary chrześcijańskiej widzi,
Przeto wnet między sobą Żyda kamieniują,
O którym, że krztu pragnie, psim węchem poczują.

Отже є й за польською антисемітською літературою наслідки не красші, ніж за українською думою про Жидів. Вачерпувати фактів не хочемо. Скажемо тільки, що факти подібні до львівських і ще страшнійші зовсім не затамували антисемітської літературної струї. Анонімні, але звісною духовною властю апробовані „Myśli... na zawstydzienie żydowskiego urągania“, видані в Замості 1761. р. або Пікульського „Złość żydowska“, видана у Львові 1768. р. можнаб уважати класичними примірами антисемітизму в польській літературі XVIII. в.

Чи погляди на Жидів, виражені в польських писанях XVII. в., були виключним продуктом польського народу? Коли-б я послугував ся льоگیкою

жуть ся варіантами; інші знані мені з польських інтермедій. Всі на купу не дають тільки драстичного матеріалу, що мазурські.

¹⁾ Мысли о народных малорусских думяхъ. Киевъ 1893.

²⁾ Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki (Biblioteka Lwowska V—VI), Львів 1909.

п. Равіти Гавронського, то сказав би хиба, що так. Але яка фальшива та льотіка, се я вже вказав, показуючи споріднене антисемітизму українських дум з антисемітизмом польської літератури. Зовсім таксамо дальше можна показати споріднене антисемітизму польської літератури XVII. в. з антисемітськими писаннями західної Європи, тим багатшими на всякі сплетні про Жидів, чим глибше середньовіччя їх сплодило. Один примір середньовічного оброблення такої сплетні для сцени у Франції я вже вказав. Дальші приміри мігби дуже легко віднайти собі п. Равіта Гавронський при помочи першої-ліпшої бібліографії, коли-б йому чомусь не залежало як-раз на тім, щоб український антисемітизм XVII. в. вивести просто з душі українського народа, згідно з його пісні. Чому залежить йому на тім, се вже мене не обходить.

Найстарша лірика в українській літературі.

Хвиля між смертю Христа а Його воскресенєм — то хвиля Богородиці, яка двоакцій вираз має в християнській шпуді вже з найдавніших часів. Або подиктований буває той вираз високим значінєм божественного діла спасеня, в виду якого чисто людське чувство Марії після страти Сина грає мінімальну ролю, — або диктує його ідеальне понятанє Божої Матери згідне з народними поглядами, по яким оплаканє небіщика є релігійним обовязком найблизших кривних, а оплаканє сина — не лиш обовязком матери, але й мірою материнської любви. Перший вираз має за собою авторитет евангелія, на котрий вже сьв. Амврозій звернув увагу словами: *stantem lego, flentem non lego*. Другий вираз, не маючи за собою поваги Сьв. Письма, здобув собі апробату зі сторони Церкви пізнійше, на скільки з наукою єї давав ся погодити, а поза тим остав ся виразом т. зв. апокрифів — творів, з якими християнин перед оком церковної власти крив ся. Розуміть ся, що як часто-людський вираз він був завсїгда й популярнійший.

Найранші християнські з'ображеня Розпята представляють Богородицю як незломну женщину, що в сьвідомости високого значіня Христової смерти дивить ся на неї без найменшого слїду патетичних зворушень. На внутрішнє зворушенє вказує хіба глибока повага, яка малюєть ся на леци, а зверхним знаком смутку є хіба шата, що накриває голову разом з підняттям в гору руками. Зовсім подібну ролю приписує Богородиці й римська Церква в межах найстаршої пасійної драми, в тій римській літургії, що розвиває образ кривавої драми нашого спасеня в антифонах і респонзориях, серед котрих матуґіни трєх останних днїв страстного тижня являють ся кульмінаційним пунктом. Скали розпадають ся, гроби отвиряють ся — перед оком духа. З хреста чути голос розбійника. Сам розпятий Спаситель голосєть словами пророка і псалміста, дає вираз своїм болям в хвили затьміня сонця. До голосїня над помершим призиваєть ся дочку Сїона, а запори і замки Ада крушать ся за приходом Христової душі до царства смерти. Але мати, що страдає зі своїм єдиним сином, не бере участи в акції великої драми. Римський дух зайнятий вповні тим, що в ділі спасеня має божественне значінє. Чисто людський маєстат материнного стражданя усуваєть ся в глибину сцени, мало-що не переочуєть ся!

Одно-однїське картинне з'ображенє з найдавнішого часу відступає замітно від показаного понятя ролі Богородиці при смерти сина. Є то з'ображенє Розпята в сирійськїм Рабуласовім Евангелїонї з 586 р., що знаходить ся в лаврентіанській бібліотеці у Флоренції. Там Богородицю потрясає пристрастно-глибокий біль. Мало бракує, щоб можна те з'ображенє поставити побіч реалістичних картин найтяжшого болю матери, в яким вона зломана

приймає підпору чужої руки. Незвичайність того зображення для VI. в. в Європі є така велика, що в виду неї виринула була навіть гадка, чи не є воно результатом пізнішого перемальованя старої картини. Але не даром Євангеліон Рабуласа є сирійського походження. За поясненнями його незвичайностей належить звернути ся до Сирії. Образ по людськи понятих страждань Богородиці під хрестом — то (як виказує основно занавець старо-християнської штуки і літератури д-р Антін Бавмштарк) оригінальна прикмета творчости Сирійців, що в їх поезії дасть ся прослідити аж до IV. в. в зад. Вже свв. Ефрем Сирін († 373) являєть ся автором поетичного плачу Богородиці. Та хоч як автор плачу він є першим, то струна, в яку він ударив мусіла бути й давніше струною народних почувань, скоро голос єї знайшов сильний відгомін у пізнійшій поезії Сирійців. З клясичної доби тої поезії (IV—VI. в.) походять і фрагменти поеми про Марію на Голгофті, що вийшли з під пера Якова Саругського (451—521), найбільшого сирійського поета по свв. Ефремі. Ті фрагменти зберегли ся і спопуляризовали ся на довго лиш завдяки тому, що, подібно як і твори інших сирійських поетів, вийшли в склад західно-сирійської літургії — літургії монофізитів і маронітів.

З західної Сирії помисли літургійної пісні ширли ся дальше й на ґрунті грецького богослуженя особливо в Палестині. Незрівняний автор візантійських гимнів, Романо́с, був не лиш дитиною західної Сирії, але зразу й дияконом при церкві воскресеня в Бейрутї. Тоді в лаврах Палестини релігійна поезія процвила так сильно, що воно не могло остати ся без впливу на остаточний скарб пісень грецької Церкви, котрому тривку основу дали в монастири свв. Сави свв. Іван Дамаскин і його товариш Косма піснями, призначеними до звеличання Єрусалимських богослужень. Передовсім були то пісні страстних богослужень, яких жерело в льокальнім культї Єрусалима. Рукописний типик тамошної патріархальної бібліотеки познакомлює нас ближше, які пісні в части й нижшого ще богослужебного тексту були вже в VIII—X. в. співані на страстнім тижни в Єрусалимі Сирійській плач Богородиці в перерібках Косми між нами займає найвиднійше місце.

В горю зітхаючи та ридаючи, побиваєть ся Богородиця за Сином: „Горе мені божеський сину! горе мені, свїте тварі!“ Видячи його на дереві розпязого без правди, каже, що дивити ся не може на його муку. Пригадуєть ся їй пророчтво Симеона. З докорами говорить про утечу апостолів. Вона голосить: „Як же розпязий єси на дереві ти, що все в руках держиш, а небо розпзнаєш як кожу? Пробито тобі руки і ноги, дитино, божеський бік проколото! Сповнило ся мені слово старця: серце мені прошиб острый меч. Не стерплю дивити ся на тебе нагого на дереві. Анї Тома, анї Петро не хоче умерти з тобою. Покинули тебе, отчев слово, тебе, мій сину“. В иншій пісні Богородиця в своїм горюю пригадує собі благовіщене архангела і каже: „Не зазнала я колнсь болю, родячи тебе без сімени в найвисшім щастю, мій вічний сину! А тепер бачу тебе бездушного мій Боже, мертвого; острый меч горя ранить страшно мою душу“. Плач Богородиці тихне що-їно при голосних радощах воскресеня.

Я лиш пригадав ті головні пункти єрусалимського плачу Богородиці, в котрих він згоджуєть ся і з старосирійським. Яка була дальша доля того плачу в церковній поезії на Сходї, а потім на Заходї, як він проник у народню поезию і релігійну драму всіх європейських народів, того я тут показувати не думаю. Скажу лиш, що і на Україні плач Богородиці належить

до найпопулярніших тем релігійної поезії від найдавніших часів. А перша, найранша запись його походить з XII. в. В одній проповіді нашого єпископа, Кирила Турівського, читаємо його в такій перерібці:

„Тварь съболѣзнуеть ми сыну, твоего зрящи бееъ правды умръщвенія. Увы мнѣ, чядо мое, свѣте и творче твари. Что ти нынѣ въсплачу, заушеніе ли, или за ланиту удареніе, и по плещема биенія, узы же и заплеванія святаго ти лица, яже отъ беззаконникъ за благая пріягъ? Увы мнѣ, не повиненъ сы, поруганъ бысть, на крестѣ смерти вкуси. Како ты терніемъ вѣнчаша, и желчи съ оцтомъ напоиша, и еще пречистая ти ребра копіемъ прободоша. Ужасну ся небо и земля трепещеть иудейска не терпяши дрѣзновенія: солнце померче и каменіе распаде ся, жидовское окаменевіе являючи. Вижу тя, милое чядо, на крестѣ висяща, бездушна, безрачна, не имуща видѣнія, ниже доброты, и горко уязвляю ся душею: хотѣла быхъ съ тобою умрети. Не терплю бо бездушна тебе зрѣти; радость мнѣ отселе никакоже прикоснется! свѣтъ бо мой и надежа и животь, Сынъ и Богъ, на древѣ угасе. Где ми, чядо, благовѣстованіе, еже ми древле Гавріилъ глаголаше: радуй ся, обрадованная, Господь съ тобою, царя тя и сына вышняго нарицаая, Спаса миру и животворца всѣмъ и грѣхомъ потребителю. Нынѣ же зрю тебе яко злодѣя между двема разбойникомъ и копіемъ прободена въ ребра мертвеца, и сего ради горко изнемагаю, не хочу бо жити, но предварити тя въ адъ. Нынѣ мое чааніе, радости же и веселія, Сына и Бога, лишена быхъ. Увы мнѣ, о страннѣмъ ти рожествѣ тако не поболѣхъ, акоже нынѣ растерзаю ся утробю, твое видящи тѣло пригвождено къ древу. Твое бысть преславно рожество, Іисусе, и нынѣ страшно умръщвеніе; единъ отъ ненасѣянныхъ утробы, цѣлы печати моего съблюде дѣвства, и матеръ мя своего въплоченія показавъ и пакы дѣвою сохрани. Знаю твое за Адама постраданіе, но душевною рыдаючи объята горестію, дивящи твоего таинства глубинѣ. Слышите небеса и море съ землею, внушайте моихъ слезъ рыданіе: се бо Творецъ вашъ отъ священникъ смерть пріемлетъ, единъ праведникъ за грѣшники и беззаконники убиенъ бысть. Днесъ, Симеоне, постыже мя прореченіе: копіе мою душу провде нынѣ, твоего отъ воинъ зряще поруганія. Увы мнѣ, кого къ рыданію призову вли съ кымъ моихъ слезъ излію потоки? вси бо ты оставиша, ужики же и друзи, твоихъ, Христе, насладивши ся чюдесъ. Где нынѣ лыкъ седьмидесятныхъ ученикъ, где ли верховніи апостоли? Овъ бо ты лестію фарисеомъ предасть, другій же, страха ради предъ архиереи, отверже ся, не зная тебе чловѣка. Єдина, Боже мой, раба твоя рыдаючи предстою съ хранителемъ твоихъ словесъ и възлюбленнымъ ти наперникомъ. Увы мнѣ, Іисусе, драгое имя! како стоить земля, зрящи тя на себѣ на крестѣ висяща, иже на водахъ ту вначятцѣ основаль еси; иже многыа слѣнца просвѣтвѣвъ, и жертвна словомъ въскресивша, твоего Божества мановеніемъ. Пріидите, видите Божія смотренія таинства: како оживляя вся проклятою умръщвенъ бысть смертію“.

Поезія чисто-людськихъ чувствъ так і бе ключемъ з того плачу Богородиці. Пригадуючи поезію народнихъ голосінь, він рівночасно пригадує й артистичний плач Ярославни у Слові о полку Ігоревім. Як Слово о п. І. є найстаршою оригінальною поемою України, так записаний Кирилом Турівськимъ плач Богородиці повинен уважати ся найстаршою лірично піснею, присвоєною Україні з чужини, найстаршимъ звеномъ, що вяже поезію України з поезією далекого Сходу.

З „Гуцульщини“ до „Слова о полку Ігореві“.

Виданий недавно п'ятий том „Гуцульщина“ проф. Володимира Шухевича завершує поважне етнографічне діло. І як не випав би осуд фахових етнографів, вартості він йому не відбере; в неоднім напрямі можна буде ним користувати ся, як перворядним і єдиним жерелом.

Вже в замітках до свого перекладу „Слова о полку Ігореві“ вказав я на старинні галицькі діалекти Лемків, Бойків і Гуцулів як на ту скарбону, в якій повинно знайти ще неодно потрібне до повного розуміння тексту нашої поеми з XII. в. Професор Шухевич своєю „Гуцульщиною“ позваляє мені кинути світло не лиш на лексіку поеми, але й на деякі поетичні образи її.

Передовсім — найважніше з гуцульської лексіки в поазбучнім порядку.

Аркучи. Трича повторене те слово в гарнім плачі Ярославни замість рькучи, рекучи. В звучнім гуцульським говорі то дуже звичайна поява, така сама, як: з прта (зам. з рота), ирвати (зам. рвати).¹⁾ В колядці-ж²⁾ є й наше аркучи:

Та що-ж ми парчеш, яснее сонце?

Ой що-ж ми парчеш, ясний місяцю?

Що же нам парчеш, ти дробен дощик?

Початкове п є пізнішою прибудовою.

Форма arzkaçu znana і в старопольщині.

Вережени. Так названі мечі Всеславових внуків; значить — ушкоджені, пощерблені. В гуцульським: повредило би маржині.³⁾

В'їщій. Був ним Боян, як давніше Олег. У Гуцула кождий чоловік, що посідає надприродне знанє, зветь ся віщю н.⁴⁾

Година. Невесела вона встала, коли Половці побили Русичів. В такім значіню година є і в гуцульським: такі плови були, година бє, та бє, а то відьма вмерла.⁵⁾

Давечя. В значіню досвіта, дідня Гуцул уживає найчастійше слова даві, в'розговорі і в пісню:

Змагаю си на любчнка,

на любкові очі;

не виділа я лубчика

ні даві ні сночи.⁶⁾

¹⁾ Гуцульщина, V, 116, 180.

²⁾ Id. IV, 154.

³⁾ Id. IV, 214.

⁴⁾ Id. V, 43, 47.

⁵⁾ Id. V, 205.

⁶⁾ Id. III, 19; V, 40, 49, 58, 131.

Але вже й Желехівський у своєму Словари записав гуцульське да-віда і давіки, а я вказав на румунцьке *daveşia*, що безсумнівно пішло з Гуцульщини.

Друаѣ тѣлѣ. Так читаєть ся в поемі замість: въ дрѣзѣ тѣлѣ (w dziarskiem ciele). Гуцул знає доси те слово в дієсловній формі: дерзай си и не бій си.¹⁾ Прикметник дерзкий та іменник дерзость знає Желехівському вже з писань Федьковича. А я в звязок з давним прикметником увів би й гуцульський новотвір: друкас, дручок, друкарник (якому проф. Шухевич підібрав значіне: гуляка).²⁾ Про Довбуша оповідаючи, Гуцул каже: Довбуш проживав у лісі, бо в селі не хотіли его приймати, бо він був друкас. Або таке: Гев, несу лагодити стрівби у Бережниці, бо чую, що що йквє дручок Довбуш ходит... Самозвук у в формі друзѣ зам. дрѣзѣ мав би тут диялектичне вясненє. Не завадить тут пригадати українське: коза дереза (дрѣза).

Заря. Появою ранної зорі залюбки означаєть ся в поемі ранішню пору; заря свѣтъ занала; кровавья зори свѣтъ повѣдають; давечя рано предѣ зорями. Таксамо і в Гуцульщині: абєс на зорах тут був; бо я ни хочу си з зорьми здібати, але з Богом ще до днини си переймати.³⁾ І як поема виказує форми заря і зоря, так і Гуцульщина знає старшу форму: вздріли полумінь таку як зарі.⁴⁾

Жестоцѣмъ тѣлѣ. На жестоцѣмъ, т. є. спаленім сонцем і вітром тілі князя хотіла-б Ярославна бобровим рукавом омоченим в каялі втерти криваві рани. Жегти в значіню палити в гуцульськім звичайне: зажыг свѣтло; зажоги свѣчку.⁵⁾ Врешті Словар Желехівського виказує ширше розповсюдненє того слова в Галичині.

Жемчюжну душу. Хоч слово жемчуг в Галичині ширше знає, в Гуцульщині прикметник жемчужний появляєть ся в піснях, як ерitheton ornans:

У мого коня жемчужні вушка,
жемчужні вушка, мнї послужка.⁶⁾

Колоколы. Та стара назва звонів задержала ся не лиш в назві місцевости Колоколны і на Лемківщині, але і в Гуцульщині сильнійше ніж деінде, в ріжних формах. Приміри з пісень⁷⁾:

Ой на чистім поли
запрошывли колоколи...

Або:

А наймив ся Николайко
за тры сороківці;
купив, купив Іленочці
дзвінці-колокільці.
Іленочка буде іти
корови доіти,
а дзвіночки-колокільці
муг колоколїти.

¹⁾ Id. V, 104.

²⁾ Id. V, 174, 176.

³⁾ Id. V, 69, 111.

⁴⁾ Id. V, 70.

⁵⁾ Id. V, 76, 135.

⁶⁾ Id. IV, 103.

⁷⁾ Id. III, 26, 125, 130.

Або:

Заспіваю співаночки
та заколоколю:
віди, віди, дівчинонько,
з нового покою!

Паполома, якою вкривали Святослава на тисовім ложі, знане в Гуцулів накривало домовини — дереваца.

Папорзи подъ шеломи. Ріжно то пояснювано, а все зле. Не є то ніщо вніше, тільки попруги (Sturmband), які і доси видко при всяких чаках. Попруг — у Галичині загально звісне в значіню ременя чи паса до кріпкого стягання чого-не будь, щоб сильно держало ся, н. пр. сідла на коні. Такі попруги знає й Гуцул: Бог усїдлав конь у золоте сідло (в поемі: изъ сїдла злата!) у золоті попруги.¹⁾

Поганий в значіню невірний, в Гуцульщині дуже звичайне: поганий цар — невірний цар.²⁾

Растькашеться. Себ-то: Боян — по мисленному дереву. І Гуцул в значіню розбігати ся, розщібати ся має те саме слово. В оповіданю про опришка Марусяка сказано: Тай дійшли за границу венгерску, тай там їх розігнали. Так си розстекли, що ні одному нічо си не стало.³⁾

Сїдина. Святослав, жалуючи ся на нерозвагу Ігоря і його товаришів каже: Се ли створите моеї сребреної сїдинї! Гуцул пояснює: Старий чоловік, се сїдий, його присїла сїдина, він єв сїгити.⁴⁾

Смага. Кидали єї Половці з пламенного рога. В замітках до перекладу поеми я пояснив уже, що воно значить: жар, огонь — і знане также в Гуцульськім. Гуцул і лен не сушить, а смажить.

Стрикусъ. Брак значіня для того слова затемнював значіне реченя: утръ же возни стрикусы, отвори врата Новуграду... Переклад легкий: рано-ж позвонив стрикусами і отворив ворота Новгородови... Тільки — що значать стрикуси? По мойому, се коникуваті тарани, подібні до тих коникуватих калатал, якими в нас єще й доси калатають перед Великоднем. На Сході такі калатала при брамах заступають і нині наші дзвоники. Коникувата форма робила тарани похжимими на дзвоники і позваляла на евфемістичне вираженє: позвонив стрикусами, т. є. ударив таранами. А відки походить слово стрикус? Гуцульська мова дає відповідь, хочби й надавала єї російська назва коняка: стрекеза. Скочити, вскочити, відскочити, перескочити, — то по гуцульськи: штрикнути, віштрикнути, перештрикнути, заштрикнути — в розговорній мові і в пісні. Примірів, особливо в V. т. „Гуцульщини“ так много, що цитувати їх нема потреби. А і в усї звичайно — стрикає!

Сулици євоя поврѣгоша — спіси свої покидали. В звязку з тим словом остає уживанє в Гуцульщині: сула — рожен.⁵⁾

Трудний. Як я се вже в замітках до перекладу поем пояснив, слово трудний (трудныхъ повѣстій, нетрудною крылцю) мало давїйше трохи инше значіне, ніж нині; значило: воєнний, утомний. В давнїйшій значіню (утомний) уживанє воно й нині у Гуцулів: був

¹⁾ Id. V, 69.

²⁾ Id. V, 47.

³⁾ Id. V, 192.

⁴⁾ Id. I, 33.

⁵⁾ Id. V, 62.

трудний и заснув; трудні повльгали спати.¹⁾ Часто уживає його так само й Федькович.

Черленъ. Форма старша ніж червеній, червоній, в поемі доволі часта. В Галичині задержала ся в назвах місцевостей Черлениця (нині: Чернелиця), Черляни, а серед Гуцулів у живій мові та передовсім в піснях і заклинаннях.²⁾

В пісні співають:

А сестриці Катерині
Черлені коралі.

Колядники кінчать:

Як гроші білі,
ждем до неділі,
а як черлені,
мечи дві жмені!

Уроки заговорюють:

З черленого потока вийшов черлений чоловік у черленій шпипці, у черленім сердаку, у черлених гачах, у черлених постолах і т. д.

Чолка. Слово знане і в галицьких і угро-руських діялектах. В Гуцульщині воно (в значіно волося на чолі, чубка) попало і в пісню:

Не я тебе волочіла,
тай не моя венька,
а чорні мої очі,
чівочка гладенька.³⁾

Лексикального матеріялу з Гуцульщини для „Слова о полку Ігореві“, як бачимо, доволі. Далось би його набрати й більше. Я обмежив ся на найважнійше, щоб звернути ще увагу на схожість поетичного вислову і світогляду поеми з гуцульським.

Загально відомо, яку перворядну ролю грає в обрядових наших піснях тис, тисове дерево, тисові столи, тисові двері, тисове трумно і т. д. Коли-ж пригадаємо собі, що в Гуцулів трумно-деревнище накривають наполомою, то значіне сну князя Святослава стане зовсім ясне: въ Києвъ на горахъ си ночь съ вечера одѣвахъте мя, рече, чръною наполомою, на кровати тисовѣ...

Про відьму Гуцул оповідає: Її душы з неї виходят, а тіло лишьнет си у хаті у сні, йнк без душі завмерне. Коли має ити з хати за маннов, то мусить бути або вкно, або двері, або кагла у єї хаті витворені. Жинка послонит си (ляже спати), а душа виходит йнк капшук, йнк пихур круглий, сьвітит йисно йнк зирница и кочьийит си загородами, польвми, так що від неї видко н і уздрівби... Тот капшук-відьма кочьийит си до загороди під корову лежънчу и ссет манну а молоко нї. Нассет си повно в себе в капшук, и несет цу манну, кочьийит си до хати. Манну з себе вісипаєт, а сама, цес пихур-капшук, заходит ротом у і тіло...⁴⁾

Чи не нагадує та мандрівка ясносьвітлої душі ротом кляенчного місця з поеми, в яким кажесть ся про одного князя, що він „изрони жемчюжну душу изъ храбра тѣла чрезъ злато ожереліе“ (г. є. через горло)?

¹⁾ Id. V, 70, 52. ²⁾ Id. II, 197, III, 254, IV, 182. ³⁾ Id. II, 198. ⁴⁾ Id. V, 204.

А не завадить знати, що таке саме понятє про жемчужну душу і єї вандрівку стрічаєть ся і в творах давного насѣменства. Під рукою в мене „Слово о нѣкоемъ воинѣ именовемъ Таксіотѣ воскресшемъ измертвыхъ“ [в рукописи львівського св.-онуфрейського архіва ч. XL] Ангели кажуть до душі, привівши єї до мертвого тіла: „вниди отнюдуже ся єси отлучилъ, и видѣхъ азъ душевное свое естество акы бисеръ (!) свѣтящєся, тѣло же мертво акы тина смердящо й черно, и гнушахєя внити в не, и рѣста ми ангела: немощно ти єсть покаяти ся аще не тѣломъ имже согрѣши, мнѣже молящєся, дабыхъ не вшелъ въ тѣло. Тогда глаголаста ми, вниди. Аще ли ни, то ведєма тя тамо, отнюдуже в'язхома, тогда внидохъ убо азъ, и усты моими начахъ вопити: помилуєте мя...“

Або те незабутнє порівнанє туги Ярославни з тугою зазулі: Ярославнинѣ гласъ слышится: зєгзєцею незнаємъ рано кычєть. Зближенє того порівнаня до таких же порівнань у нашій народній поезії пояснює його лиш формально. Зовсїм инше свѣтло кыне на него гуцульська повірка про зазулю:

Був такий гєзда, що мав дѣвку, и був в одного пана паньч, що з неє си кохав. Тот паньч був з фостом (вовкулак) и прийшов тот паньч до тої дѣвки в свати. И питала си дѣвка єго, йнк єму ча мнѣи, а він казав, що кукул єму на мнѣи И вони пїбрали ся; він вдає си дѣвцї, бо був хорощий. Разу одного він пішов з другими стрільцями на стрѣлецтво; він пішов собі за смеріку, а вони придввили си, що він мєє фїєт, тай застрѣлили єго. Жінка дуже голосила за ним й вїйшла й єїла на поріг и в одно голосила: кукул та кукул; а отецъ взьив та вдарив ї замїтавков, та відав у таку годину закльив: шобис кукала, доки свѣта та сонцьєи! И вона в тот чєис дістала крылцї и полетїла и з неї стала зазульи и тимой вона кукає, а того стало си на веснї, тимой зазульонка на веснї кукає.¹⁾

Відкинувши з тої повірки все другоряднє, куканє зазулі останєть ся вєє вєразом туги за милим, як і плач Ярославни. Ось і свѣтогляд, з якого впливає порівнанє плачу Ярославни з куканєм зазулі.

Про чародїя Вєєслава в поємі сказано, що він був вовкулакою: „Княземъ ряды рядяше, а самъ въ ночь влѣкомъ рыскаше; изъ Кыева дорыскаше до куръ Тмутороканя, великому Хрѣсови влѣкомъ путь прерыскаше. Вже в замїтках до свого перекладу звернув я увагу на те, що, по народному вірованю, всяка сила чарівника триває лиш до піяня когутів (до кур). Тому і Вєєслав, бїжучи вовком до Тмутороканя, випереджував схід сонця (хорса), шоб стати на місци „до куръ“. Той сам свѣтогляд панує і на Гуцульщинї. Ганцин на зачарованїй сопівцї граючи до піяня когутів, оборонюєть ся перед чортами: играв цїлу нїч, аж когути пїйнилв. А в иншїй казцї Божий Фїн вибравши ся в дорогу до Бога, глядає собі не аби якого коня, але такого коня-чародїя, що вмиєть занїє би його, куди треба: „Бо я не хочу си з зорьими здибати, але з Богом ще до днини си переймати“.²⁾ Зовсїм, як Вєєслав, що старав ся до кур, перед зорями бути у цїлі і випереджував схід сонця. І як лицарською чертою у Вєєслава є його скорїєсть, скоре шибанє з одного кінця землї на другий, з Бїлгорода через нїч до Новгорода, а відтам на Немигу, так гуцульський

¹⁾ Id. V, 265.

²⁾ Id. V, 97, 69.

лицар Довбуш: „у Пістини снідав, а в Космачи у Дзвінки обід мав“.¹⁾ Справний був!

На кінець ще два поетичні вислови.

В поемі наглу утечу Ігоря з неволі провозає ненадійне явище в природі: „кликну, стукну земля“, зовсім як в старій польській колядї, де за уродженєм Христа: *zagrzmiąła, runęła w Betleem ziemia*. Але і в гуцульських колядках воно не чуже. Коли Жиди пускають ся шукати малого Іеуса, тоді: „луснуло, тріснуло з вишнього неба...“²⁾ А коли Іеус воскрес, то „земля си встрісла, варга упала, тогди на сьвітї весело стало“.³⁾

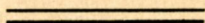
Дальше та сама колядка опише веселість так само, як автор давньої поеми:

весело стало, сонце загріло,
сонце загріло, місяць засьвітив,
місяць засьвітив, сьвіт си веселив.

Так і пригадуєть ся тут з поеми: Сонце сьвітитя на небесь, Ігорь князь въ руской земли. Дьвици поють на Дунаи. Вьютя голоси чрезь море до Кіева... Так і підходить до того инша гуцульська колядка:

Велика радість по всему сьвітї,
по всему сьвітї і в рускі вірі.
І ввеселив ся місяць у крузї,
ввеселило си сонце в полудне,
ввеселили си зьвізди на небї.⁴⁾

Аби лиш тільки скористати з материялів проф. Шухевича для зрозуміння „Слова о полку Ігореві“ — не більше, то й того вже досить. Кілько з них можна скористати для історії давньої літератури, чи фольклору, чи взагалі культури нашого народа, сего я не брав ся рішати.

¹⁾ Id. V, 182.

²⁾ Id. IV, 146.

³⁾ Id. IV, 28.

⁴⁾ Id. IV, 145.

Шевченко=Желіговский=Чечот.

Під днем 13. мая 1858 р. Шевченко в своїм „Журналі“ записав такий польський стих:

Do brata Tarasa Szewczenki.

1. Wieszczu ludu, ludu synu,
Tyś tem dumny, boś szlachetny,
Bo u skroń twych liść wawrzynu
Jak ton pień twych smutny, świetny.
5. Dwa masz wieńce, męczenniku!
Oba piękne, chociaż krwawe,
Boś pracował nie na sławę,
Lecz serc braci słuchał krzyku.

Im zamknięto w ustach jęki —
10. Ach! i jęk im liczon grzechem!
Tyś powtórzył głośnem echem
Zabronionych jęków dźwięki.

I nad każdym tyś przebolał
I przepłakał nim urodził,
15. Lecz duch z wyżyn cię okolał,
I duch pierś twą oswobodził.

Smutny wieszczu! patrz cud słowa!
Jako słońca nikt nie schowa,
Gdy dzień wszędzie — tak nie może
20. Schować słowa nikt z tyranów,
Bo i słowo jest też Boże
I ma wieszczów za kapłanów.

Jak przed grotem słońca pryska
Ciemnej nocy mrok i chłód,
25. Tak zbawienia chwila bliska,
Kiedy wieszczów rodzi lud.

Ant. Sowa.

Тут і дописка: „У вечері був у поета А. Сови і він записав мені отці свої прекрасні вірші...“

Зі всего виходило-б, що польський поет з Литви, Едвард Желіговський (ур. 1820 р., † 1864), знаний в польській літературі під псевдонімом Антонія Сови, зазнавши тої самої долі заслання, що й Шевченко, отже і збагнувши його лїпше ніж хто-небудь вищий, при одній стрічї з ним на воли в Петербурзі написав спеціяльно для нього наведену посьвяту. Так і думали всі доси.

А тут — мале розчарованє. Бо взявши в руки Poezye Antoniego Sowy, видані в Петербурзі 1857 р., як зазначено під заголовком, а властиво вже під кінець 1857 р., на що вказувала-б дата цензурного дозволу (16. серпня, 1857), знайдець ся на ст. 165 той сам стих, що його Желіговський 13. мая 1858 присьвятив Шевченкови. Тут він має заголовок „Do poety ludu“ з додатком в скобках [z Bułgarskiego], а в тексті: в 5-тім рядї замість męszenniku — mój lirniku; в 12-тім рядї зам. zabronionych — zakazanych; в 20-тім рядї зам. z tyranów z Sultanów. Кінчило ся на 22-тім рядї, бо останних 4 ряди останної строфи, написаної для Шевченка нема тут.

Справа ясна. Желіговський сфабрикував посьвяту Шевченкови з виготовленого ранше перекладу з болгарського, змінивши в нїм заголовок і додавши одну строфу. Озиваючись до Шевченка, міг сказати męszenniku замість mój lirniku. Пишучи приватно, міг замість виставлених для цензури sultanów поставити з більшою відвагою tyranów.

Хоч такий факт будить деякі рефлексї на тему вартости відзиву Желіговського про Шевченка, я лишаю читачам свободу розважати по своїому, а від-разу зазначу, що й одна Шевченкова посьвята з того самого часу має подібну економічну історію.

„З осени, як обробив ся з полем і обкопавш наше будуче кішло, вибери на тому кішлі найкрасше місце і посади яблоню і грушу на память року 1860 липня 28“.

Так писав з Петербурга Варфоломєєви Шевченкови наш поет Тарас, готуючись осїсти на Україні, над Дніпром, в парі зі своєю Ликеряєю, з тою крїпачкою, що він її засватав 28. липня 1860 р.

Варфоломей Шевченко, а за ним і біограф нашого поета, Чалий, кажуть, що з тим уже листом Тарас прислав і поему „Посажу коло хатини“ з приміткою: „Тільки-що спечене, ще й не прохололо“.

Поемка невеличка. Пригадаєть ся вона всякому зараз, як добре знайома:

1. Посажу коло хатини,
На спомин дружинї,
І яблуньку, і грушеньку
На спомин єдинїй!

5. Бог дасть, виростуть. Дружина
Під древами тми
Сяде собі в холодочку
З дїтками малими.

- А я буду груші рвати,
10. Дїткам подавати,
З дружиною єдиною
Тихо розмовляти.

Тоді, серце, як брали ся,
Сі дерева садив я...
15. Щасливий я! — „І я, друже,
З тобою щаслива!“

Зазначивши, що та поемка справді відповідає своїм змістом бажанню поета, висловленому в листі до Варфоломея, Кониський зазначає: „Одначе викликані вони (ті стихь) сподіванням шлюбом не з Ликервєю, а хіба вже з Харитиною (давнійшою милою).¹⁾ Під ними стоїть дата 19. листопада р. 1859, а 6-го грудня того-ж року ті самі вірші Шевченко записав у альбом Катерині Толстівній. Значить, вірші написані трохи-що не рік ще попереду до того часу, коли поет спізнав ся з Ликервєю.“²⁾

Аргумент Кониського сильний. Та я навіть не припускаю, щоб поет аж так покривив душею. Про поемку написану трохи не перед роком, він ледви чи сказав би: „Тільки-що спечена ще й не прохолодо“. Скорше він міг сказати таке про поемку, надписану буквою Л. (Ликерві), що має дату 27. вересня, 1860, а починаєть ся подібно:

Поставлю хату і кімнату,
Садок-райочок насажу...

Та поки вяснить ся помилка, фактом все буде, що Шевченко своє „Посажу коло хатини“, записане 6. грудня 1859 р. в альбом Катерині Толстівній, написав уже 10. падолиста 1859 р. Доказом автограф, де під тими стихами є така дата, а в заголовку „Подражаніє Едварду Сові“, як читаєть ся нині в виданнях Доманицького і Франка. Лиш у виданнях Огоновського і Романчука замість Едварду читаєть ся Антонію так, як і в перводруку „Основи“, котрої редакція воліла побіч псевдонімного прізвища (Сові) бачити і псевдонімне імя (Антонію).

Огоновський і Романчук прийняли ще й другу зміну в заголовку, бо в них він виходить: „Антонію Сові. Подражанє польському поетові“. А се значить зовсім що инше, ніж попереднє „Подражаніє Едварду (чи Антонію) Сові“. Коли перше означувало б, що поемка є перерібікою якоїсь поезії, Желітовського (як се й пояснює виразно в своїм виданю Франко), то друге означувало би вже, що Шевченко присвячує свою поемку Желітовському, переробивши її з поезії якогось невідомого польського поета. Припускаючи друге, припускалось би, що й Шевченко читав свій заголовок так: „Подражаніє. — Едварду Сові“. І за такими припущеннями є рачія, коли між иншими вже й Романчук, хоча чи переконались, чи справді Шевченкова поемка є подражанієм (послідованєм) Сові, переглянув його поезії, але між ними „не знайшов нічого подібного“.

Не знайдено нічого подібного і в инших польських поетів, котрих зредовано доси. Що-йно тепер вдалось мені знайти польський взір Шевченкового „Посажу коло хатини“ у виленського філомата і Міцкевичевого товариша, одного з найранших збірців людвої пісні серед Білорусців і справного перекладчика людвих пісень білоруських і українських, засланоного 1824 року в Оренбурзі, Яна Чечота († 1847).³⁾

¹⁾ В скобках мої поясненя.

²⁾ Кониський: Т. Шевченко в останні часи свого життя (Зап. Н. Т. ім. Ш. т. XVI, ст. 43).

³⁾ Його публікації вичислені у Естрайхера: 1) *Pieśni wieśniacze z nad Niemna* (I, Вильно, 1837; II *idem: z nad Niemna i Dzwiny*, Вильно, 1839); — 2) *Pieśni wieśniacze z nad*

З Чечотових публікацій для нас найінтересніша: Piosnki wieśniacze z nad Niemna, Dniepra i Dniestra, вид. в Вильні 1845 р. Подавши на вступі короткий реєстр поважніших пісенних збірок у Польщі (Вацлава з Олеська, Войціцького, Жеготи Павли і С. К.), та виложивши за Кролїковским (Prozodia polska, czyli o spiewności i miarach języka polskiego etc., Poznań 1821) основи співности, котрою повинні визначати ся передовсім переклади співних людських пісень, Чечот дає цілий довжезний ряд пісень з над Німану, з над Дніпра і з над Дністра, отже білоруських і українських у власних гарних перекладах. З якої збірки взяв для перекладу 16 пісень з над Дніпра, не зазначено. Наддністрянських пісень переклав 35 зі збірки Вацлава з Олеська, а 9 пісень і кількадесятя коломийок із двотомової збірки Жеготи Павли. Замікають книжечку пісні власного складання (Piosnki wieśniacze własne) в числі 24, написані популярно для простонародя в цілях моралізаційних і просвітних.

В просвітній цілі, для збудження в народі охоти до плекання овочевої деревини, Чечот — у тім случаю польський предтеча Рескіна — зложив таку пісню (№ LXXIV):

1. Ej posadzę ja przy chatce
Gruszę i jablonkę,
Na pamiątkę, żem w tym roku
Pojął miłą żonkę.

5. Gdyby wszyscy tak mężowie
Drzewka posadzili,
Toby w milej naszej wiosce
Jako w raję żyli.

- Gdy się dziątek dohoduje,
10. Jablek i gruszcetek ;
To za rękę tu przywiode
Żonkę śród dziateczek.

- Poczęstuję jabłuszkami,
Powiem lubej żonce :
15. Ilem z tobą lat szczęśliwy,
Tyle tej jablonce.

- Poczęstuję gruszcetkami,
Powiem mej duszeczce :
Ilem z tobą lat szczęśliwy,
20. Tyle tej gruszcetce.

- A do dzieci tak się ozwę :
Miłe me dziateczki,
Sadźcie również na pamiątkę
Jabłoń i gruszcetki.

Dzwiny (Вильно 1846); — 3) Пісні wieśniacze z nad Niemna i Dzwiny z доłączeniem pierwotnych w mowie słowiano-krewickiej (Вильно 1844); — 4) Пісні wieśniacze z nad Niemna i Dzwiny, niektóre przysłowia i idyotyzmy w mowie słowiano-krewickiej z spostrzeżeniami nad nią uczynionemi (Вильно 1846); — 5) Piosnki wieśniacze z nad Niemna, Dniepra i Dniestra (Вильно 1845); — 6) Пісні ziemianina (власні, Вильно 1846).

Сю, а не иншу пісню переробив Шевченко, і — на се треба звернути спеціальну увагу — переробив артистично, бо дав їй ту артистичну вартість, котрої позбавила єї була агітаторська тенденція. Пропускаючи другу і останну строфу, Шевченко затер тенденцію оригіналу (агітацію за садівництвом), а перероблюючи дві передостанні строфи, не лиш ухилив ся від неартистичного розмазування концепту, але й підніс вартість іділічного міражу признанєм дружини: „І я, друже, з тобою щаслива!“ — без чого той іділічний міраж семейного життя міг би бути квестіований, як усяка одно-сторонність.

Отже подражаючи Чечотови, Шевченко не міг написати нароком у заголовку: Подражаніє Едварду Сові. І тому слово „Подражаніє“ належить відділити (хочби лиш точкою) від слів „Едварду Сові“, котрі означають присвяту Желітовському.

Чи Шевченко присвятив своє „подражаніє“ Желітовському, ранше, ніж вписав його в альбом Толстівній? Деякі позначки казали б відповісти: так. Той Желітовский, котрий сам апострофував себе словами:

Grobowa pieśni Sowy —
kiedyż czas nastanie,
W którym ty z grobu wyjdiesz
i w którym zaśpiewasz
To, w co wierzysz, co kochasz,
czego się spodziewasz,
Kiedyż wstąpisz do życia,
a rzucisz otchłanie?

той Сова, котрий ледви десь-колись зраджував свою задушевну мрію:

Czyż nie zobaczę już więcej mej ziemi,
Ani drzew tamtych, śród których się wzrosło,
Ani podzielę z memi kochanemi
Myśli i uczuć, co życie naniósło?

Той приятель Шевченка — той контраст до того Шевченка, що на серйозно збирав ся і осідати на Україні і брати собі подругу, він міг і в розмові з Шевченком вдарити в свою струну. Тоді чимось в роді приятельської пересвазії, дружної розради була-б Шевченкова присвята. Говорячи в ній про себе, Шевченко неначе піднімав із глибини душі Желітовского те, що в ній таїло ся. В альбом Толстівній міг вписати поемку лиш тому, що поемка їй сподобалась. Пишучи-ж до Варфоломея: „посади яблоню і грушу“ etc., поет послугував ся вже старим поетичним концептом Чечота.

Вкінці — ще доказ, що Шевченко Чечотову поемку знав з названої публікації, а не відки виде. В ній під № LXII. читаємо:

1. O dąbrowo dąbroweczko
Masz dobrego pana;
Trzema barwy w jednym roku
Bywasz przyodziana.
5. Jedna barwa zieleniutka,
Wszemu światu luba;
Druga żółta, smutna światu,
Jak żaloba gruba.

Trzecia barwa bialusieńka,
10. Chłodem światu znana;
Oj dąbrowo, dąbroweczko,
Masz dobrego pana.

Є се не переклад, але вже артистична перерібка нашої людвої пісні зі збірки Жечоти Павлі (I, ст. 44), де вона так виглядає:

1. Ой дуброво та дубровонько!
Тя доброго pana маєш,
Що ся в однім року
Трома барви приодіваєш.
5. Одна барва зелененька —
Всему сьвіту миленька;
Друга барва жовтенька —
Всему сьвіту сумненька;
Третя барва біленька —
10. Всему сьвіту студененька.

І в Шевченка є пісня на ту саму тему — чудова пісня:

1. Ой діброво, темний гаю,
Тебе одягає
Тричі на рік.. Багатого
Собі батька маєш.
5. Раз укрия тебе ряснѣ
Зеленим покровом,
Аж сам собі дивуєть ся
На свою діброву.
Надивившись на доненьку
10. Любу, молодую,
Візьме її та й огорне
В ризу золотую,
І сновне дорогою
Білою габою, —
15. Та й спать ляже втомивши ся
Журбою такою.

Вірно замітив Романчук, що „се перерібка народної пісні“. Однак від народного пупляшка до Шевченкового цвѣту за далека дорога розвитку і я волю скоротити єї, ставлячи вихідним пунктом перерібку Чечота — тим більше, що промавляють за тим ідентичність пісенних форм в Чечота і в Шевченка таї дата під Шевченковою піснею: 15. сїчня 1860, отже час повстаня безпосередній після написаня „подражанія“ присьвяченого Желїтовскому. При залежности від польської перерібки Шевченкова пісня таксамо, як і попередне „подражаніє“, без порівняня артистичнійша від свого зврця. Шевченко, замість малювати метаморфози в природі з поглядом на вражїня видцїв, малює їх з поглядом на інтенції режїсера (батька). Такою обективізацію предмету осягаєть ся незвичайний чар якоїсь недосяжної краси і величі.

Шевченків „Буквар“.

Вже на прикінці свого життя, вже в тих днях, коли найкрасші мрії артиста й поета були погублені по довгих шляхах заслання, а остання мрія чоловіка про тихий захист для недобитих літ у подружньому життю, ледви блиснувши, згасла, Шевченко взяв ся реалізувати ту мрію, що з нею двадцять років носив ся, ніколи не позбуваючись її. Мало вийти з тої мрії невелике діло. Але — так писав Шевченко до Чалого 4. січня, 1861 — „як би Бог поміг отсе мале діло зробити, то велике і само зробилось би“. Тим ділом мало бути вистачанє цілої серії учебників для початкової народної науки: букваря, арифметики, етнографії й географії, історії України.

Виникла Шевченкова гадка зі зрозуміння ваги національної освіти, котрої він сам замолоду нігде не знаходив і старіючись також не бачив. Конечна потреба національної освіти на Україні' бувши спільною гадкою членів київського Кирило Методієвського Братства, мала бути тим порогом, котрий українському народови належало переступити, щоб вийти на шлях, що мав повести до красшої будучини — моральної, материяльної, політичної. В спадщині по ідейнім Братстві взяли ту гадку під кінець 50-тих рр. м. ст. числені подвижники недільних шкіл на Україні. Їм до помочи стати забажали автори українських букварів: П. Куліш, О. Стровійн, М. Гаццук. До них не останній прилучивсь і Шевченко.

Маючи в пляні виданє кількох учебників, Шевченко почав з букваря, котрий назвав „Букварем южноруским“. Появив ся він в Петербурзі 1861 р., як читаєть ся під заголовком. Але печатавсь при кінці 1860 р., в грудни, бо апробату цензорів одержав 21. падолиста 1860 р. А на приспішеню тої апробати — значить ся, на прискореню друку букваря — залежало Шевченкови так дуже, що він, хорий вже, надягав фрак і їздив до петербурського митрополита благати її.

Конець-кінцем, з початком 1861 р. „Букварь Южнорусскій“ появил ся. Митрополит Ізидор своєї апробати не міг відмовити, коли згоджував ся дати її сьвітський цензор В. Бекетов.

Через недуг не виходячи з хати, Шевченко сам взяв ся розслати книжечку по Україні. Тисяч примірників післав у Полтаву, других тисяч у Київ, просячи адресатів розділити їх на недільні школи і розкинути по селах. Та на тім конець. Замовлень не було. Надії на поміч у ширеню „Букваря“ духовними властями також показалсь марні. Митрополит Арсеній,

що вже по смерті Шевченка циркулярно наказував своїй духовенству поборювати світські школи парафіяльними, тільки глянув на заголовок і промовив: „А! Южно-русскій“... Чернігівський єпископ Філарет не хотів задоволити ся апробатою з Петербурга. Жадав ще апробати від своєї консисторії, котра їй, розуміть ся, не дала. Замість принести відряду, останнє діло для народу привнесло поетови тільки розчароване. Ще в останніх днях життя приходилось йому з прикостою дивити ся на те, як його „Буквар“ купами заповнював хату.

Чи був би він осяг ціль намічену автором, коли б розходив ся? Се kwestія. До початкового навчання в Шевченка було хіба тільки хисту, кілько він сам міг набрати ся його в своїй сільській початковій науці. А як вела ся та наука, звісно. Метод заступала тростинка.

Замість дивити ся на метод у зложеню Шевченкового „Букваря“, краще буде подивити ся на иншу прикмету його. Тою прикметою є ідейність у симпатичнім доборі матеріялу, релігійного і світського.

В невеличкій книжечці на 24 сторінок формату 32-ке несповна три сторінки відведено ріжним гатункам азбуки, ледви одну сторінку „лічбі“. Цілих 18 сторінок виповнив матеріял для читання.

Отже наперед для читання по складам виривочки з перевіршованих Шевченкових псалмів (132, 53, 12, 93, 99) — виривочки в роді сентенцій про братолюбів і Божу справедливість, що добрих нагородить а злих покарає. В цілости поданий псалом 132 — знову-ж на тему: „чи є що краще, лучче в світі, як у купі жити з братом добрим, добро певне пожить, не ділити?“

Потім ідуть „Молитви“ — зглядно дві молитви і символ віри, попереджені з окрема Шевченковими коментарчиками.

От першій коментарчик:

„Ісусе Христос, син Божий святим духом воплощений од пречистої і пренепорочної Діви Марії, научав людей беззаконних слову правди і любови, єдиному святиму закону. Люди беззаконні не няли віри его искренному святиму слову і роспяли его на Хресті межє разбійниками, яко усобника і Богохула. Апостоли, святії ученики его рознесли по всій землі слово правди і любови і его святую Молитву“.

І зараз же й подаєть ся сю молитву „Отчеш“ в церковнім текстї

І знову другий коментарчик:

„Ширилось і ширилось святе слово Христове на опоганеній землі. Огнем і кровію людською очистилося, яко злато в горнилі теє святеє Божее слово, але своїм святим, тихим, яеним світлом тойдіж осліпило очі людей поганих; найшлись лже-учителі і лже-пророки. Тойді, в 315 року, по воплощенїї Сина Божія, в городі Нікеї зібрались присвітери і єпископи, ревнителі святої Христової заповіді, і одностаїне, однодушне написали Християнам символ віри“.

Подаєть ся в церковнім текстї символ віри.

Вкінці коментарчик третій:

„Беззаконія і неправда вкралась знову в душу людскую, і Правдо-учителі сховали ся в дебри і вертепи; побудовали собі скити, келії і святії монастері; і в своїйому святийому пристанщиі молили ся Богу; і іноді подавали святеє правди слово беззаконним темним людям. Тойді, коло 372 року, в тихій своїй келії, озвав ся за слово Христове Едесский діякон Ефрем Сірін,

і поучая людей і в Церкві і на улиці, яко заповідь Христову передав нам свою сьвятую молитву“.

Подаєть ся в трьох реченях молитва о віддалене духа „праздности, унинія, любоначалія і празнословія“, о дароване духа „цїломудрія, смиренномудрія, терпінія, любве“, о змогу видїти власні гріхи й не осуджувати брата свогого.

Як у сій молитві, так і в коментарчиках і в виривках із псалмів — скрізь акцентуєть ся принцип релїгії — любов з її консеквенціями в практиці життя.

Такій практичній консеквенції любови даєть ся вираз і цитованем еванг. Івана (XXIV, 20) і віршованою сенгенцією :

Де єсть добрі люди,
Там і правда буде,
А де кривда буде,
Там добра не буде.

Розумієть ся, добрі люди єсть там, де панує любов; між ними всі відносини регулюють ся правдою. Кривда як антитеза виключає разом з добрими людьми й само добро.

З релїгійним материялом „Букваря“ вповні гармонїзує й сьвітський: дві найкрасші з погляду на загальний характер ідеї українські думи: одна „про пирятинського поповича Олексія“, друга „про Марусю поповну Богуславку“.

Попович Олексій стягає на себе й на своє товариство кару Божу — бурю на Чорному Мори. Чим? Своїм фарисейським лицемірством. Бо хоч Сьвятеє Письмо він читає, простих людей на все добре навчає, а все сам недобре починає. Батьків не пошанував; на старшого брата великий гнів покладав; сусідів хліба й соли безневинно збавляв; діти малі, вдови старі розбивав; — словом він, визнавець християнської релїгії, визнавець релїгії любови саму любов ногами вічно топтав. Віддалене від принципу любови повело його до загуби. Спасли ж його розкаяне й постанова вернути до принципу любови. Розкаяний дух — жертва Богу; розкаяним, смиренным серцем віколи не погордить Бог. Так можна сказати словами псалма.

Така є ідея думи про поповича Олексія. І тою ідеєю вона висока.

Віддалене від принципу любови в думі про поповича Олексія самовільне, від самого Олексія залежне; самовільний і від нього-ж залежний поворот до неї. Не так у думі про Марусю Богуславку. Маруся Богуславка „потурчилась, побусурменилась „для роскоші турецької, для лакомства нещасного“. Потоптала принцип любови, знайшовши ся в неволі. Результатом неволі, наслідком її — деморалїзація. І хоч у здеморалїзованій одиниці відзиваєть ся хвилево прежня краса вдача (співчуте для бідних невольників), хоч вона піднімаєть ся до зрозуміння свого гідкого становища, завернутись до давнього не може. За сильно віла ся в душу її ржа неволі.

І коли чудова дума кіачить ся молитвою невольників, щоб визволив їх усіх Бог з тяжкої неволі, з віри бусурменської „на ясні зорі, на тихі води, у край веселій, у мір хрещений“, то ми можемо розуміти їх молитву в двох красше, бо як молитву о визволене не тільки з неволі тіла, але із тяжшої ще, в якій змарнувала ся Маруся Богуславка — з неволі духа.

Як на часі була Шевченкова пропаганда так високої, так далекосяжно понятої ідеї любови в практичній житю! Як пожадана була вона в часі, коли

політично поневолена Україна, здавалось, не відчувала грози духової неволі й сама лізла в неї, нехтуючи животворний принцип любови, цураючи ся своїх рідних, що — з поглядом на інтелігентні сфери — так сильно патнував Шевченко в своїх численних поемах!

Вибором народних пословиць Шевченко замкнув свій „Буквар“. І ми могли-б його замкнути вже зацитованем одної з характеристичнійших: „Застав дурного Богу молити ся, то він і лоб пробє“, — себто в приложеню до ширшого: послідованє формам релігії без послідованя духови єї (найвисшій заповіді любови) потягає за собою лиш погубні наслідки.

Та відкладаючи книжечку на бік, годі не звернути уваги на той одяг єї, що ним є мова. Вона сильно звязана зі змістом, як в перекладах псалмів, так і в коментарях до молитов. Небуденности змісту відповідає й небуденність мови, повної поваги, закрашеної архаїстично. Шевченко піймив психологічний секрет великого впливу такої мови про високі речі. Тому й не вагаєть ся він послуговувать ся такими словами, як: воспою, блага, пристанище, воздасть, лукаві, тварям, воцарить ся (в псалмах); воплощенній, іскренньому, усобника, злато, ревнителі, поучая (в коментарях). Послугуючись ними, відсуває Шевченко всяку вульгарність, у яку так легко впадають наші автори і перекладчики писань того рода. Не любував ся-ж наш Шевченко у церковщині так, як противники народної мови. Народну мову він найкрасше розвивав у своїх писанях; красше, ніж хотіли-б розвинути нинішні пуристи українського слова. Але й знав, що в деяких случаях лучше для намірених ефектів послугувать ся тим, що випробоване, ніж матеріалом непевним.

Варшавський учитель Шевченка.

З біографій нашого поета звісно, що на сімнадцятому року життя Павло Енгельгардт віддав його для пізнішої власної користі в науку варшавському маляреви, зразу якомусь малозвісному, потім визначнішому портретистови. Той не згодився брати Шевченка до свого дому, а пристав на те тільки, щоб він ходив учити ся в майстерню його. Та не довго довелося Шевченкови учити ся в нього. Польське повстання синукало Енгельгардта опустити Варшаву, а з паном мусіла і його служба переїхати в Петербург. З панською службою попрощав Варшаву й Шевченко. Що він міг винести з короткої науки у варшавського портретиста, нігде не в'яснено. В'яснити се може й було-б трудно. Але проба дати бодай для здогадів основу не завадить.

Портретистом, у якого Шевченко вчив ся, був Франц Лямпі. Уроджений 1783 р. в Боцен, в Тиролі, він був сином Івана з Триденту, также маляря, що з Відня, покликаний Станіславом Августом, переніс ся 1787 р. до Варшави, прожив там чотири роки, побував трохи в Росії, а помер у Відні 1830 р.

Франц Лямпі вчив ся малювати зразу в батька, потім у віденській Академії під рукою Казанови. Оженивши ся по волі батька нещасливо, покинув жінку, за що батько вирік ся його.

В 1816 р. Франц Лямпі оселив ся в Варшаві, де й прожив вік, виїздячи з Варшави хіба на коротко до Кракова, Львова, Вільна й до німецьких міст. У Варшаві мешкав то в ринку Старого Міста, то в палаті Лубеньских при ул. Королівській, то вкінці при ул. Півній, в домі Августянів. Помер на холеру 1852 р. і похоронено його на варшавським протестантським цвинтарі.

З під пензля Франца Лямпі-ого виходило найбільше граціозних портретів у стилу батька, краєвидів у манері Вернета і Казанови, історичні картини і слабші релігійні композиції“.

Артист Лессер так характеризує того чоловіка і маляря:

„Сердечність Лямпі-ого зднала йому много приятелів; був він вдачі веселої, палкої, часом легкодушної, але серце мав добре, був милосердним для бідних, котрим підмоги уділяв щедрою рукою. Пристрастно любив штуку і одушевляв ся, дене-будь би її зустрів; без огляду на личність маляря, оцінював праці його безсторонно, бо Лямпі мав душу справді артистичну, таку

рідку у звичайних малярів, для того й праці його не так скоро забудуть ся. Праці Лямпі-ого були взагалі люблені. Портрети його були ідеального укладу, виконані в манері батька, одначе часом ідеалізовані з порушенням правди і подібності; краєвиди-ж його були повні поетичної творчости, але недоставало в них студії природи і Лямпі радше належить до давної ніж до новітньої школи, бо не йшов наперед з поняттями штуки...“

Інший знавець малярства вважає Лямпі-ого за майстра в рисунку, кольориті і карнації, справного в укладі і техніці, творчого. Замічаючи в нього ідеалізацію природи, каже, що більше разить вона в краєвидах і в історичних картинах. Між його краєвидами найчисленніші є надморські, фантастичні, в червонім освітленю, нарочком зловіщим, удержані в драматичній манері Казанови.¹⁾

Так представляєть ся чоловік і артист — Франц Лямпі в характеристиках знавців.

Що і в якій мірі присвоїв собі від нього Шевченко в обсягу малярської штуки, се я лишаю розважаням спеціалістів. Завважу тільки, що присвоївти собі й задержати на ціле життя щось мусів, бо після всяких стрічаних богомазів у першого Лямпі-ого було що й присвоївти собі Шевченкови, а присвоєне задержати так сильно, як сильно завжди задержуєть ся набуток ранньої молодости. Може тим присвоєним від Лямпі-ого покажеть ся в Шевченка предилекція для деяких тем, може в нього зрадить учителя характеристичне освітленє, може й те-ж нахил до ідеалізації в портретованю. Бачивши лиш кілька малюнків Лямпі-ого, а Шевченкові тільки в репродукціях, я не важуь всловити навіть своїх вражінь.

Більш наглядним видаєть ся мені вплив деяких малюнків Лямпі-ого на поетичну творчість Шевченка. Особливо картини розбурханого Чорного Моря, котрих Лямпі малював дуже багато, картини моря з розгуканими флями, порозбиваними суднами, потапаючими людьми, на котрі сонце сьвітить ізза хмари, певно давали Шевченкови якусь основу для поетичного малювання подібних образів тоді, коли він виводив на море свого Івана Підкову чи Гамалію — на море з „рожевими горами“. А не завадить з погляду на Шевченкову поезію згадати, що між малюнками Лямпі-ого були і сцени з лісними та водними русалками, були й побоевниці, і Мадонни, і виразні апофеози материнської любови, все — пожива молодой уяви нашого поета.

Та з певністю найбільш благотворним для сироти-кріпака було зіткненє з чоловіком, в котрого зачалі для штуки він у перве в житю побачив свій власний запал, а в добрім і милосерднім серці — такий скарб, якого шукав перше даром. І коли чясто людські прикмети Лямпі-ого роблять його вумковим поміж артистами, то таким-же незвичайно гуманним являєть ся нам до кінця свого життя й Шевченко.

¹⁾ Edw. Rastawiecki: Słownik malarzy polskich (Warszawa 1850—1857) т. III. ст. 284—294; Dr. Jerzy Mycielski: Sto lat dziejów malarstwa w Polsce (Kраків, 1897), ст. 46—47.

Д-Р ВАСИЛЬ ЩУРАТ.

З ЖИТЯ І ТВОРЧОСТИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

ПЕРШІ ПОЛЬСЬКІ ГОЛОСИ ПРО ШЕВЧЕНКА. — ШЕВЧЕНКО ПРО ГАЛИЧИНУ В 1846. Р. — ПЕРША ОЦІНКА ШЕВЧЕНКА В ГАЛИЧИНІ. — З КРУГА ЗНАЙОМИХ ШЕВЧЕНКА. — ТОАСТ ЗА УКРАЇНСЬКУ РЕСПУБЛІКУ. — ШЕВЧЕНКО В МАЛЯРСЬКИМ АНЕКДОТІ. — ШЕВЧЕНКО В ПОЛЬСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЙНІЙ ПРИТЧІ.

У ЛЬВОВІ, 1914.

НАКЛАДОМ АВТОРА.

2р.

Д-Р. НАУК. ТОВАРИСТВО

З ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И. 36781

з друкарні наукового товариства ім. Шевченка.

Львівська бібліотека

И. 28861

Перші польські голоси про Шевченка.

(1842—1844.)

I.

Перші польські голоси про Шевченка? А де-ж би вони повинні озватись, як не там, де являються перші публичні виступи його? І не помилилось, коли візьмемо в руки сучасні тим першим виступам Шевченка річники офіційної газети Польського Королівства, *Tygodnik-a Petersbursk-ого*.

Виявляючи в роках 1840—1845 спеціальну предилекцію для всего, що українське, оголошуванем статей з української етнографії, археології і історії¹⁾, *Tyg. Psb.* не міг не завадити і о українську літературу, а тим самим і о Шевченка.

Незвичайно інтересна дискусія вивела ся на шпальтах *Tyg. Psb.* про українську літературу

¹⁾ Нотуємо статі: підписану буквою F. „Czumacy“ (1840 ч. 35), де розказано про занятя їх, організацію, дороги й подано кілька пісень; А. К. Полуянського „Wilkołak“ (1841 ч. 69), А. М. Жолкевича „Badania historyczne Wołynia“ (1840 ч. 85, 92; 1841 ч. 5); Іпол. Вол—ича „Wiadomość historyczna o pomniku nadgrobnym Adama z Brusłowa Kisiela“ (1843 ч. 39); Йос. Юрецького „Uwagi nad dziełem „Наѣзды“ (розуміть ся Скалковського, 1845 ч. 45); Сам. Новошицького „Starożytnośni Krzemienieckiego zamku na Wołyniu“ (1845 ч. 58).

в 1843 р. Притоку до неї дала критика Евецького на Ріенія Падури, поміщена в варшавській *Денніцї* (Jutrzenka).

„Зовсім годимо ся з гадкою п. Евецького“ — пише в 52 числі *Tyg. Psb.* звісний польський критик, Михайло Грабовський. Годї заперечити, що ті поезії мали свою популярність не між людом, як писано по книжках і дневниках; зовсім ні, але в сфері польських Україноманів. Се звело літератів інших провінцій, котрі не знають ані малоросійського люду ані языка і відси пішли ті балаканя, що Падура то поет із серця люду, співець по правді козацький, який співає щирою руською мовою, і тисячні варіанти з тої основи. Ті голоси все мені видавали ся опінією сліпого про краски, а їх ширене в добрій вірі — правдивою парафіянщиною, якої прийдець ся встидати, коли вийде на яву. От і вийшла тепер!“ Так і тільки всего Грабовський. Відмовляючи з Евецьким Падури титулу українського поета, він тим самим разом з Евецьким в принципі узнав ествоване української літератури. І се обурило Фелікса Віхерського з Немирова на Поділї. В 74 числі *Tyg. Psb.* він озвав ся: „Пісні п. Падури вважаємо за домашню іграшку, що не займає ніякої позиції в ніякій літературі длятого власне, що вони писані на мові, яка, сама собою убога, мусить бути з конечности мішаниною і ріжнородним зліпком. Прикладаємо се і до згаданих п. Евецьким славних віршів п. Артемовського-Гулака: „Солопій та Хивря або Горох при дорозі“ — гарна література! Такі річи зовсім в склад її не входять і не повинні оголошуватись...“ В дальшій Віхерський подає причини невироблености української мови, між иншим і ту, що вона не була органом публичного життя.

„Отже народ, що не мав політичного бити, не може мати літератури... Малоросійські елементи мусять перелити ся конечно в природу великоруського письменства, як елементи українські й литовські перелили ся в польську літературу і безсумнівно становлять у нинішній добі найкрасшу часть її“. На відповідь Віхерському не довго треба було ждати. Появилась вона в 89. числі *Tygod. Psa.* в формі „List-y do Benedykta Dołęgi z powodu artykułu w Tygodniku o Literaturze wszechsłowiańskiej“. Автором List-y був Київлянин, Альберт Гриф, ученик і конкурент проф. Максимовича, як довідуємо ся з дописки адресата, себ то Вол. Доленги.¹⁾ Згодившись від-разу з Евецьким, Грабовським і Віхерським в оцінці Падури, назвавши мову його пісень „пародиєю польської мови“. Гриф виказує безосновність тверджень Віхерського про українську мову в короткім огляді історичного розвитку її. Каже, що появляється вона по части в перших літописях, в завіщані Мономаха, в Слові о полку Ігоря, о скільки не придавлюють її „старі словеса“. Приймаючи вже з кінцем XII. ст. назву „України“ для означеня своєї національної окремішности, народ сьвідомий був певно і окремішности своєї мови, котру під чужими впливами, що лишають тільки поверховні сліди, культивує до кінця XVIII. ст. Отже не брак українській мові

¹⁾ Венедикт Доленга в пару літ пізнійше (1846) почав видавати у Києві складкові книжки літературного змісту п. з. *Gwiazda* і заповнював їх між іншими зновуж листами Грифа і поезіями Віхерського. Пізнійше був кореспондентом „*Gazet-i Codzienn-oj*“ (з девізом: *Quidquid venerit, obvium loquamur*). Знав ся з Кулішем. Від нього, видко, Куліш дістав інформацію про того Юркевича, що бувши офіціалом ц. к. Дирекції Скарбу у Львові, дав йому в себе в 1881 р. помешканє.

історичного розвитку; не брак їй таке уживання в публичнім життю, як і українському народови не брак історії політичного битю. „Той народ — пише Гриф — котрого істория занимає тепер так много мислячих земляків, не мав політичного битю? не жив?! Той народ, котрому Провидіне поручило велику місію, захоронювати Славянщину від вічних напастий бісурман, той народ, після автора, не жив? Яке розуміти таке сказанє Віхерського? Хиба під словом „політичний бит“ він розуміє управу королів? Але і в такім разі буде тут лиш якась льогомахія, суперечка о слова, а не о саму річ, бо на ділі многі з гетьманів були правдивими потентатами. Бо що сказати, приміром, про Хмельницького, що приймав посольство від чотирох держав? про войовника, котрому після слів хроніста (Грабянки) не доставало тільки берла і корони, щоб бути монархом?!“ Врешті вміє Гриф звести твердження противника ad absurdum. „Ціле розумованє його — каже — редукуєть ся до такого реченя: аби могла бути література, треба, щоб уже перше була література??? Я кажу инакше. Після мене, українська мова, маючи вже за порукою своєї ріжносторонної справности невичерпане богатство народних пісень, надаєть ся знаменито до белетристики в найповажнійших формах; скажу навіть, що не лиш поети переняті духом народа і духом, що животворить його думи, можуть утворити літературу, але що та література є вже тепер, та що писателі повинні лиш посувати її дальше. Коли той труд буде початий щиро і умієтно, можна бути аж надто певним, що українська поезія не обмежить ся на такі утвори, як вірші Падури або Гулака. Дивно-ж бо мені, що в звіті про початки української літератури зга-

дано тих власне псевдо-поетів, а не сказано нічого про Шевченка, Тополю, Куліша, Основяненка, Гребінку і многих інших, котрих твори моглиб займати почесне місце в кожній літературі! Тепер хотів я кинути лиш кілька гадок в тім предметі, бо невдовзі вийде тут (в Києві) з університетської типографії діло, що *ipso facto* викаже хибність проголошеної опінії. Тим ділом „Україна“, поема уложена п. Кулішем, автором історичного романа „Михайло Чарнишенко“ і свіжо перекладених з *Athenaeum* „Opowiadani Małorossyjanina“¹⁾, котрі перед напастями ігнорантів — се ми вже додамо від себе — ранше оборонював якийсь Домінік Тірбушон (псевдонім) в 42. числі *Tygod. Psb.*

II.

Серед тої преінтересної дискусії про українську літературу, що — як сказано вже — вивелася в 1843 р., висунуло ся вперве на чільне місце імя нашого генія. Мусіло се наступити там, де запанував тверезий погляд на єство української справи, на історію, мову й літературу українського народа. Мусів бути авансований Шевченко там, де zdegradовано Падуру. Після напастий зі сторони

¹⁾ В дописці Доленги читаємо: „Відомо нам, в яку стислу літературну дружбу з тим молодим і вельми уталантованим писателем ввійшов наш естетик п. Грабовський. Довідаєть ся певно читач з II. тому його *Literack-oї Korespondencyi*, що поема, про яку тут мова (NB. написана чистою українською мовою) зістала uznана за єдину можливу епопею в нашім віці. Тим, що хотілиб у Петербурзі мати ту поему зараз після виходу з друку, що наступить в останних днях падолиста с. р., радо жертвуємо наше посередництво. Ціна примірника 1 р. 50 коп. сріблом. Наша адреса відома п. видавцеві *Tygodnika*“.

великоруської критики на Шевченка й на цілу українську літературу, після секундованя тим напастям Віхерського, апольогія Грифа тим більш знаменна, що появляється в тім самім *Tyg. Psb.*, офіційнім органі для Польського Королівства.

Для самого Шевченка було воно певно теж чималою несподіванкою вичитати своє ім'я в *Tyg. Psb.* на начальнім місци, в ряді признаних українських писателів. Роком ранше в тім же *Tyg. Psb.* згадано про нього не зовсім підхлібно. Згадано, правда, не з нагоди появи його поезий, а в звіті з річної вистави в петербурській Академії красних штук в осени 1841 р., оцінюючи картини Шевченкового пензля.

„п. Шевченко: Циганка, що ворожить в руській дівчині. Циганка зовсім добра, але дівчина, то — як кажуть — вимальована; я гадав би, що та недостача походить відси, що фігура не виступає з площі, що мало виокруглюється, що є плоска. Про „Гермафродита“ нема що й казати, більше похибок ніж прикмет; сам маляр певно вже пізнав їх.“

Так написав Ромуальд Подбереський в статі „*Kilka słów o pracach malarskich w Petersburskiej Akademii Sztuk, oraz o polskich artystach tamże pracujących, w szczególności z powodu rocznej wystawy w tejże Akademii*“ (*Tyg. Psb.*, 1842, ч. 36, 51, 53, 59). Чи оцінка Шевченкових мальовил була справедлива? Можнаб сумнівати ся, коли Шевченко одержав за них академічну нагороду, подібно як уже в 1840 і 1839 р. „Циганки“ його не знаємо, а про „Гермафродита“ міг би висказатись знавець.¹⁾ Одначе як не випала би справа, факт

¹⁾ Правда, Академія Художеств, наділюючи Шевченка срібною медалю 2-ої кляси, відзначувала його за

буде фактом: Подбереський був знавцем малярської штуки — бодай для *Tygg. Psb.*, бо в нім поміщував ся ряд його артикулів про малярські праці в петербурській Академії красних штук. Інтересні ті артикули для нас ще й тим, що в них обговорюєть ся й праці многих товаришів Шевченка, котрих імена в його біографіях навіть не згадують ся, хоч може не одно моглоб навести Шевченкового біографа на нові відкриття. Побіч Подбереського референтом малярських справ у *Tygg. Psb.* був Стан. Авг. Ляхович, що писав про образи Ксав. Каневського (1843, ч. 37), і звісний писатель української школи, автор „Nosy Tarasowej“ Зенон Фіш, котрий писав про виставу в петербурській Академії красних штук в 1844 р., але про Шевченка не згадав.

В 1844 р. новим „собитієм“ для Шевченка була стаття Подбереського п. з. *Ukraina malownicza*, поміщена в *Tygg. Psb.* ч. 95. Коли автор статі заподіяв Шевченкови яку кривду, відзиваючись про нього неприхильно ранше, то нагороджене тої кривди вийшло повне. Ось та стаття в дословнім перекладі:

„Знаний в руській і малоруській літературі п. Тарас Шевченко, а на Україні під іменем Кобзаря, тоб то народного поета, автор поеми „Гайдамаки“, „Тризна“ і народної історичної пісні про „Циганку“, не згадуючи за „Гермафродита“, як се видко з документів Шевченка, оголошених в „Зап. Наук. Тов. ім. Ш.“ В альбомі Шевченкових малюнків, виданім Товариством ім. Шевченка в Петербурзі, на IV-ій карті той „Гермафродит“ підписаний „Натурщик“. При нагоді замічу, що поданий в тім же альбомі на V-ій карті „портрет невідомої особи“ з 1837 р., отже ніби-то одна з найранших робіт Шевченка, є портретом Евг. Гребінки. Вистане його порівнати зі знаним портретом Гребінки.

лицаря Гамалію, що рівночасно як маляр образується в тутешній Академії красних штук, визначаючись творчим талантом у зображеню сцен малоруського люду, взяв ся оголосити цілу збірку ритовин, які відносились би до історії, обичаїв і живописних картин природи краю, знаного в історії під загальною назвою Малоросії. А що Україна з Києвом була завсїгди головним полем подвигів Малоросії, запорожського козацтва і гайдамацьких розрухів, тому п. Шевченко, сам найкрасше знаючи ту сторону, передовсїм хоче представити живописний образ України. Та сторона займаючи таку важну карту в історії Польщі, не може бути байдужна для нашої суспільности. Подвоюєть ся той інтерес під сю хвилю, коли один з найбільш пожаданих наших писателїв, п. Михайло Грабовський займаєть ся уложенем на учену скалю обширного і незмірно важного діла (міркуючи по призбираних материялах, що їх мали ми нагоду оглядати перед кількома літами в Александрівці) п. з. *Ukraina dawna i terazniejsza*. Та спільність помислу в геніяльного писателя і в уталантованого маляря-поета¹⁾ заповідає цілість в результатах своїх незмірно важну для історії і обичаїв країни, котрої минувшина доси не прояснена достаточно ані в польській ані в російській історії.

„Обширна праця п. Шевченка буде ділити ся на такі три категорії: I. Види Малоросії взагалї, а специяльно України, гідні уваги задля краси положень або історичних подій. Тут знайдесть ся все, що рука часу зберегла перед знищенем до наших днів, а іменно: руїни замків, церкви, могили, оборонні місця, вали і т. ин.; II. Сучасний побут на-

¹⁾ З біографії Шевченка знаєть ся, що з Грабовським він оставав таки в контактї.

рода: обряди, обичаї, зміст людових традицій, казок і людових пісень в картинах; III. Важніші факти з малоросійської минувшини, а спеціально з української, починаючи від заснованя Києва і часів Вел. Княжества Литовського Гедимина аж до остаточного знищення Гетьманщини. В історичних сценах представляєть ся події, що мали найважнійший вплив на судьбу тої країни. В тім напрямі п. Шевченко користав з учених праць своїх земляків Будкова, Стороженка, Бодяньського, Панталеймона Куліша і інших.

„Живописная Украина“ буде виходити зошитами, в кождім зошиті по три рисунки великого формату“.

„Доси вийшов перший зошит і він містить:

„I. Дари. Три посольства з трех ріжних сторін прибувають до Богдана Хмельницького в 1649 р. і приносять дари від московського царя, польського короля і турецького султана. В величезній старинній комнаті чигиринського замку три послы розташували ся з дарами, ожидаючи прибутя гетьмана. В кождого фізіономія, постава і костюм представляють тип свого народа. Достойна повага розлита по лици і цілій поставі московського боярина, мужність і замашистість в рисах польського посла. Між тими двома, що сидять, стоїть східня фігура Турка, в завою, з великим кинжалом за поясом. Московський боярин спер ся о стіл, де на богатих коверцях лежать дари: горностаєвий княжий плащ, шабля і гетьманська булава. Через відчинені двері бічної комнати, стереженої двома рослими запорожцями, видко особу самого гетьмана, котрий на повній радї вільного люду однодушно ухвалює приняте пропозиції московського царя. Тільки один лицар-козак Богун, стоячи

перед гетьманом, неначе противить ся загальній раді. Картина гідна похвал з огляду на композицію і рисунок.

„II-га картина представляє Раду запорожської старшини (мірскую сходку). На обширнім майдані, або площі перед малоросійською орандою, по нашому коршмою, зібрала ся старшина довкола сидячого отамана т. є. місцевого начальника. Бо був звичай в наглих случаях ураджувати війну або мир в віддільних куренях аж до загальної постанови на Січи. Нема нічого натуральнішого, як віддане замислення на лицах старшини, що радить. Остеронь, за вуглом, опозиційні партії запивають чаркою згоду. Довкола вусаті і гайдамацькі фігури запорожців, у найвисшій степені народні, правдиві типи малорійського козацтва. Треба бути філософом, поетом і малярем, аби вміти так схопити, так добірно (wybornie) віддати типи національності. П. Тарас Шевченко, малоросійський кобзар т. є. поет, в подібних сценах є незрівняний. Хто подорожував по Україні і в малих коршминах на степу стрічав українських хлопів, тому ті сцени живо унаглядняють спомини подорожи. Та картина визначає ся композицією, угрупованем і знанем рисунку, що ми не всюди в однаковій мірі зауважили.

„III-тя картина представляє живописну групу дерев по узгір'ю під Києвом: в низу Дніпро, в віддаленю острови, парохід у диму, на березі Київлянки і т. д. У тім пейзажи умітне заховане перспективи є доказом поетичного і артистичного почутя краси природи.

„Другий зошит, котрого дві картини вже готові, буде містити: 1) Сватане. Пан молодий зі сватами на зальотах у багатого українського хлопа.

Сцена в хаті. Найбесідливійший і найстаточнійший сват (тут його називають старостою) вже скінчив свою орацію, вже другий зачав, уже їх обох панна молода, на знак згоди, рушниками, ніби лентами, через праве плече перевязала. Пан молодий у скромній поставі підходить до нареченої, котра соромливо підносить йому на тарілці хустину власноручно суто мережану. Хто-ж не признасть, що то типи малоросійських сватів! Який натуральний вираз лица в батька або простенька фігура матери. 2-ге пейзаж. Вид Видубицького монастиря під Києвом над Дніпром, що славить ся красою положеня. Тут знову теж саме поетичне почутє природи і теж саме умітне відданє, яке ми зауважили й перше. Третя картина того зошита буде представляти ілюстрацію народної малоросійської казки: Жовнір і Смерть.

„Що-до виконаня, уважаємо добрим ужите ннслушно занедбаного в нас способу на міді à l' eau forte (aqua tinta). Той спосіб не представляє таких трудностей, як штих на стали, а є виразнійший, т. є має більше relief-у ніж літографія на камени. Тільки раді-б ми бачити більше виразности в контурах, особливо в осіб на другім пляні, котрі часом виходять ледви замітні. Вимагає того поправність і чистість рисунку. Усунувши ті недостачі виконаня, п. Тарас Шевченко поставить історичний, поетичний і живописний памятник своєму народови. Помисл і виконанє гідні з кожного погляду найбільших похвал і наслідования зі сторони наших артистів“.

В дописці до артикулу читаємо ще:

„Єдино в щирім бажаню послужити обивателям полудневих провінцій, що визначають ся в нас замилованєм в літературі і штуці, редакция

Rocznik-a Literackiego приймає на себе обов'язок доставляти, на жаданє, колекції картин „Живописної України“, в міру того, як вони будуть виходити на світ. Чотири зошити, т. є 12 картин, будуть складати колекцію річну, котрої ціна в пренумераті з пересилкою виносить 6 рублів сріблом. Два зошити, що до Нового Року мають бути докомплетовані ще одною картиною, коштують з пересилкою 3 і пів рубля сріблом. Адреса: Вь С. Петербургъ, на Невскомъ Проспектѣ, вь домѣ Лютеранской церкви, вь Магазинѣ классическихъ книгъ Т. Ейнерлинга, для передачі редактору *Rocznika Literackiego* Р. А. Подберескому“.

Отже не лиш *superlativ*-и в похвалах для малярського таланту п. Шевченка, але й готовість посередничити в продажі публікації — значить, прихильність більша, ніж можна-б сподіватись від критика. Зближене його до нашого артиста — незвичайне! Не вповні далось би воно зрозуміти без — ну, скажу по просту — без якогось зближення й Шевченка до Подбереського. Можу так виразитись, бо малий случай позваляє мені на се. Маю в руках книжку, поважний альманах, *Rocznik Literacki*, що його видав Ромуальд Подбереський на 1843 рік в Петербурзі. На чотирох кінцевих сторінках фігурують „*prenumeratorem*“. Кого там не стрічаєть ся! Яких там нема титулів! Є графи, є ксьондзи, і „*Benedyktów, Poeta*“, і вкінці „*Szewczenko Taras, Kobzar*“. Так дослівнісенько! Тут не знати, чому більше дивуватись: чи титулови „*Kobzar*“, чи фактови, що Шевченко знайшовсь на лісті пренумераторів польського альманаха — навіть досить коштовного, бо в ціні 3 рублів сріблом! Розважаючи обі незвичайности, мало-по-малу можна собі їх пояснити. Титул Кобзаря здобув

собі Шевченко в часі своєї подорожи по Україні 1843 р., що зазначено вже і в статі Подбереського „Ukraina malownicza“. Видко, той титул зробив ся в 1844 р. його власністю і в Петербурзі. А пре-
нумератором польського альманаха став 1842 р. наш поет може й не тому, щоб піддобритись острому критикови „Циганки“ і „Гермафродита“, а скорше для того, що ілюстраторами альманаха були його товариші з Академії, Рудольф Жуковський і Альберт Жамет. Вони імовірно були й посередниками між нашим артистом і польським критиком.¹⁾

III.

Після незвичайно прихильного прийняття малярського таланту Шевченка можна було сподіватись, що таксамо прихильно буде оцінений в *Tyg. Psb.* і поетичний талант його. Були вже й задатки на те: крім голосу Грифа ще й заява редакції в дописці до статі *Ukraina malownicza* при згадці про Шевченкових „Гайдамаків“. Дописка вийшла така: „Про ту поему, як і про „Україну“, поему Панталеймона Куліша згадаємо обширнійше в „Листах про Україну“. Помимо такої заповіді, „Листи про Україну“ з обширній-

¹⁾ Жамет між иншим займав ся ілюстрованем веселих українських пісень. В мене є його ілюстрація (тушею) з 1842 р. до пісні:

Танцювала риба з раком
А петрушка з пастернаком,
Цибуля ся дивувала,
Що петрушка танцювала.

Була та ілюстрація в *Rozznik-u* Подбереського з 1842 р. Жамет вивів дієві особи у фраках і кринолінах на петербурський сальон. Цибулю посадив на кріслі, щоб дивувалась.

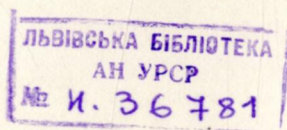
шими згадками про поеми найбільших українських поетів ані в 1844 ані в 1845 р. не появили ся. В 1846 р. редакція *Tyg. Psb.* вважала може не-тактовним говорити про Шевченкових „Гайдамаків“, коли в Галичині так сумно записались на картах польської історії мазурські горлорізи. Арештоване Шевченка і членів Кирило-Методіївського Братства в 1847 році зробило вже зовсім неможливим яке-не-будь писане про Шевченка і його товаришів у російській пресі.

Замість заповіджених „Листів про Україну“ появили ся в *Tyg. Psb.* у формі листів статі Йос. Юрецького (псевдоніма) з Цебулева на Україні п. з. „Kilka słów o ukraińskiej poezyi z powodu Ukrainek Pana Padury wydanych u Gustawa Glücksberga 1844 roku“. Перший лист п. з. *Literatura ukraińska w ogólności* в 97 числі *Tyg. Psb.* з 1844 року. Лист починаєть ся словами:

„Коли в літературно-ученім світі дійшла справа до України, люди від пера кинули ся на мій народ із запалом і жадобою, тай нуже смарувати чорнилом тую terram ignotam. Вийшли з того історії, системи, виводи — і Бог зна' що за вчені дивогляди. Писарі забули, що Україна була частиною, була тільки одною з провінцій руських земель, що козацтво було її військом, її народною гвардією, що її мешканці були Славяни з племені Полян, котрі займали рівнини — а шукали десь в Індиях і в Африці початків і жерела того. Виводили козаків від Скитів, Татарів, Моголів і Бог зна' від кого ще, а тим робом наплели небилиць (*smalonych dubów*) чимало“.

Так розпочавши свій артикул, Юрецький, немов для доповнення Грифа, стараєть ся дати

огляд праць по українознавству і українській літературі. Пише про Зоряна Ходаковського і його етнографічні роботи. „Другий, — каже — що виступив на Україні, як репрезентант її мови і духа, був то помазанець старих лїрників, бандуристів своєї землі, поет з натхнїня, мистець, що володїв своєю мовою, як старі батьки — був то Котляревський. Родом Українець, учений, жовнїр, не забув своєї мови серед чужого свїта і зберїг її чисту, ядерну під пером писателя. Але Котляревський не є то лїричний поет, споріднений з Бояном: Котляревський не сягає зовсїм по думу. Є то по просту сїльський оповїдач. У нього з повною свїжостю переховав ся язик казок, повїстий, байок, котрого першою цїхою, генеричним знаменем — сатиричний дотеп і той природний розум (*le gros bon sens*), що Українця на край свїта заведе“. (Тут розказаний анекдот про Олексу Свистуна, котрого Потоцький з Тульчина посилав з листом до Парижа). „Таким то поетом показав ся Котляревський в своїй травестованій „Енеїді“, комедію-опері „Наталці-Полтавці“ і в кількох дрібнїйших писаннях, котрі знаю з рукописи (!) І хоч плоди свого українського пера друкував російськими звуками, що з природи річи получене з великими трудностями, прецїнь і тут старий оповїдач вийшов з гонором, бо його російсько-українська ортографія лїпша від усїх пізнїйших, лучша від ортографії Максимовича, запутаної і зовсїм невластивої...“ Згадавши ще коротко видавця українських пісень, кн. Цертелева, Юрецький бїльше слїв посвѣчає Максимовичеви. Закидає йому виразно присвоєне собі працї Ходаковського, цїлої збїрки пісень,

котрою Максимович покори́стував ся для своїх видань.¹⁾ Закидає Юрецький Максимовичеві й незнанє історії, беручи докази з його пояснень доданих до історичних пісень. Та найбільше атакує Максимовичеву етимольогічну правопись. Помимо всего підносить вартість його пісенних збірок. Коротко вже згадає інших писателів: „Гоголь, повістеписатель, що в рідній мові (?) захоплює читача, хоч поза тим парціальний історик. Срезневський, Шпигоцький і інші сильно причинили ся до здвигнення будови рідної мови. А що-до чистоти її, то треба повісти правду, що вони остали ся без заміту. Гулак-Артемівський, що так щасливо травестував деякі оди Горация і баляду „Твардовський“, як жартівливий поет, станув найблизше а може і на рівні з патріярхом Котляревським“. Не брак Юрецькому відомостей і про галицькі публікації з україністики — Вацлава з Олеська, Жеготи Павлі, Йос. Лозинського. „Але в Польщі — кінчить Юрецький свій перший лист — ще дивнійше стало ся, в Польщі замиловане в Україні і в дусі її поезії виродило ся в щось майже нечуване (винявши вплив, що його мав свого часу латинський язик на загальне образованє язиків і літератури в Европі). Ото література, котрої плоди обмежують ся ледви на кілька белетристичних книжок, мова, котрої цілим скарбом є кількасот пісень, перехованих в традиції люду, так могутчо впливають на літературу, котра десять століть поступової формации пережила, що нараз творить ся в ній школа, не без причини названа „українською“, школа, ко-

¹⁾ Помимо зазиву редакції Туг. Psb. Максимович не відповів на тяжкий закид.

тра виказує кількох найзнаменитших польських поетів і в котрій перед веде мистець, найзнаменитша лірична українська сила і один з перших поетів свого народа. Бракувало польській літературі тільки одного, т. є., щоб самі ми зачали ще по українськи писати. І то одначе знайшлося...“ Почав писати по українськи Падура. Але як по українськи? Так, що та його перша проба мусить бути названа вповні невдатною“.

В дальших двох листах, помічених в 3—4 ч. *Tygod. Psa.* 1845 р., Юрецький піддає вірші Падури безпощадній критиці, відмовляючи йому зовсім знання української мови і поетичного таланту.

Листи Юрецького, особливо перший — то неначе завершене тої дискусії про українську літературу, серед котрої появляють ся перші польські голоси про Шевченка. Завершене — доволі інтересне. Можна би вказати ще на статю тогож Юрецького з приводу „Наѣздовъ“ Скалковського, де автор, назвавши книжку мізерною компіляцією, характеризує польську і українську літературу, обсервуючи обі в їх відношеннях до минувшости. Констатує роздвоєне. „Відки-ж то роздвоєне взяло ся? і хто має правду за собою. Правду за собою мають обі сторони, а роздвоєне знайшло ся в двох ріжних епохах, котрих духа вичерпати постановили ті дві ріжні школи. Ціла козака минувшість до гайдамачини стала сферою польських писателів, підчас як Українці кинули ся єдино на останні часи, на вік XVIII. Поети мали замерклі традиції, затерті хроніки, фрагменти людових пісень; реалісти — сьвіжі і читкі архиви, устні, майже наочні сьвідоцтва“.

Факти заобсервовані вірно; мотивів, що ними ті факти зістали викликані, Юрецький не бачив. І не міг добачити. Не мав ще відповідної перспективи. Факти були за сьвіжі.

Шевченко про Галичину в 1846. р.

В 1843 р. при київським генерал-губернаторі Бібікові засновано в Києві „Коммисію для разбора древныхъ актовъ“. В два роки пізнійше, коли та комісія мала вже взятись за досліджуване археологічних та історичних пам'яток України, їй між иншим треба було добрих, осьвічених малярів. Тоді добре було вже відоме на Україні імя Шевченка, не тільки як автора „Кобзаря“ і „Гайдамаків“, але также як артиста-маляря, видавця „Живописної України“ і співробітника Полевого в його ілюстрованім виданню „Русские Полководцы“. От і позаходились Шевченкові приятелі в Києві, щоб його примістити в характері маляря і рисівника при київській комісії. Діло повелось.

Дня 21. вересня 1846 р. Шевченкови іменем генерал-губернатора Бібікова було наказано їхати по Київщині на Волинь і на Поділе з такою програмою: 1) зібрати народні оповідання, перекази, казки, пісні і т. ин.; 2) розвідати, які є в краю прикметні урочища і могили, які про них є відомости історичні й народні перекази, а розвідавши зробити з них малюнки; 3) огледіти, описати і змалювати монументальні пам'ятки історичних і стародавніх будов, а коли трапить ся де придбати які стародавні грамоти або акти, то пере-

дати їх Бібікову; 4) поїхати до Почаєва і там описати та змалювати: а) загальний вид почаївської Лаври; б) храм в середині; в) вид з лаврської тераси на околицю. На подорож одержав Шевченко 150 карбованців з листами Бібікова до губернаторів і до архиєреїв на Волині і Поділї, щоб вони давали Шевченкови від себе потрібну поміч. Шевченко наперед виїхав на Поділе до Каменця, а вже з Каменця поїхав на Волинь до Почаєва і там намалював акварелью дуже вдатно види з Лаври — один з південної, другий з західної сторони її. На тих акварелях, крім монастирських будов, видніли й убогі хатки селян, криті соломною. На іншій акварелі був вид головної лаврської церкви в середині,¹⁾ крім іконостасу намальовані були дві особи, що молять ся Богу: Українець в довгій свитці з відлогою і молодиця на вколїшках. Ще інша аквареля давала вид з лаврської тераси на околицю, де ген-ген в далечині манячїв у Галичині над річкою Іквою стародавний Підкамінь. Всі ті малюнки з іншими були подані київській комісії. Член комісії Судієнко показував їх Бібікову, а Бібіков звелїв літографувати. Одначе до літографованя мабуть не прийшло, бо тільки один малюнок церкви в Вербах знайшов ся при книзі, виданій 1849 р. п. з. „Жизнь князя Андрея Михайловича Курбскаго въ Литвѣ и на Волыни“, де й не зазначено імени маляря, бо після арештованя Шевченка в 1847 р. вже Комісія не зважилась назвати його¹⁾.

Тільки й знало ся з того епізоду в житю Шевченка, в яким він зближив ся до границь Австрії, до Галичини. Оком артиста-маляря за-

¹⁾ Ол. Кониський: Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя, Львів 1898, т. I, стор. 154, 206—207.

хопив тоді околицю Підкаменя над тою Іквою, що згадана і в його поемі „Варнак“. Міг добачити й околицю Бродів, бо з Почаївської Лаври в ясний день видко її таксамо добре, як з під Бродів, з дороги на Лешнів добре видко золоті бані Лаври. Та чи знав Шевченко що-не-будь про Галичину? І які думки будили ся в нього, коли намічував її у далекій перспективі свого малюнка? На ті питання на разі не знаходимо відповіди ні в Шевченка ні в його сучасників.

В кождім разі щось Шевченко про Галичину чував ранше своєї поїздки на Поділе і Волинь. Вже в 1843 р. є слабкі сліди якихсь відомостей Шевченка про австрійських Українців в переписці Пл. Лукашевича з Ів. Головацьким. Лукашевич обіцявав львівську літопись передати через Шевченка в цензуру¹⁾. В київськiм отруженнi Шевченка був Максимович, що листував ся з Галичиною, інтересуючись її історією, її новою українською літературою²⁾. Як не просто від нього, то з його „Кієвлянина“ міг Шевченко дізнатись дещо й про галицько-українську літературу; в „Кієвлянинѣ“-ж (т. II, 1841 р.) видрукував Максимович свою статю „О стихотвореніяхъ червонорусскихъ“. Не могло бути, щоб і між київськими Поляками до 1846 р. не знайшлись такі, що оставали в тісних звязках з польською революційною конспірацією в Галичині. Польські мемуари з того часу вказують дуже виразно на такі звязки, спонукуючи навіть дошукуватись не лиш генези Кирило-Методієвського Братства по части в історії тих звязків, але й доріг, якими

¹⁾ К. Студинський: Кореспонденція Я. Головацького 1835—1848, Львів, 1909, ст. 94

²⁾ К. Студинський: З кореспонденції Дениса Зубрицького, в Зап. Н. Тов ім. Шевч. т. XLIII.

політичні поеми Шевченка в відписах мандрували з України до галицьких Поляків перед 1848 р., доходячи й до відома Вагилевича що дружив з Поляками¹⁾). А вже зовсім трудно припустити, щоб Шевченко до осені 1846 р. нічого сенько не почув про Галичину з нагоди катастрофальної мазурської різні з самого початку того року. Мав же-ж найбільшу нагоду почути про неї в осені 1846 р., перебуваючи на самих границях Галичини — в Каменці і в Почаєві.

В 1905 р. двома наворотами, в маї і в серпні, довелось мені довше побувати на Волині з поручення мадярського правительства, що бажало в 200-ті роковини повстання Франца II. Раковця віддати честь і тлінним останкам його товаришів, між іншими гр. Сим. Форгача, котрий помер 1730 р. в Вишневи на Волині. Маючи всякі рекомендації австро-угорського правительства, легко прийшлося добути і в київського генерал-губернатора письмо до губернатора Волині й до обох житомирських єпископів, православного і католицького. Виконуючи як найвірнійше розказ ген.-губ. Клейгельса: „оказать всевозможное содѣйствіе и вообще отнестись къ его желаніямъ съ полнымъ вниманіемъ и предупредительностью“, вони і всі підчинені їм влади пійшли мені на руку. От і в Вишневи пристав Дм. А. Бутенко дня 25. мая розіслав по цілім містечку жандармів, щоб на моє бажанє скликати в канцелярию всіх найстарших мешканців. Найстарший знайшовсь в самім замку давних князів Вишневецьких, що від

¹⁾ На основі тих рукописних поем Шевченка й мільвівській „Postęp“ в 1848 дати Галичанам першу кращу оцінку Шевченка в статі К. Падуха.

1740 р. мав уже цілий ряд нових властителів, поки не опинив ся в посіданю пп. Берана і Владими́рова. Вони й удержували на ласкавім хлібі старого звиш 80-літнього лакея Федора Кружилку¹⁾, що явив ся переді мною в товаристві двох інших, Максима Барабаша і Василя Лукащука. З уст їх я довідав ся, що імя пошукуваного мною гр. Форгача їм добре відоме, бо іменем його була охрещена й одна комната Вишневецького замку. На другий день мали мені її показати.

Після познакомленя з пп. Беранами, що potwierдили інформації слуг, я з Кружилкою і Барабашем оглядав Форгачеву салю і всі кутки величезного замку. Переходячи до старої театральної салі Кружилко нараз обертаючись до мене, спитав:

„А за Шевченка чували?“

— Або що?

„Бо тут він був. Кілька днів був. То сая, де він було як не малює, то щось пише. За щось таке його арештували. Повідали, сам цар його бояв ся — його пісні.

— Коли-ж то було?

„Того вже не згадаю. Але я ще молодий був. Та нераз і балакав з ним. А ви з Австрії. То тут зараз за границею Підкамінь; знаєте. Отож він раз мені каже: як би так у Підкамені побути часок. А я гадаю, що на відпуст захотілось пійти, питаю: чи ви чували, чого то назвали Підкамінь? І кажу йому, як нечистий взяв каменюку та ніс на кляштор, щоб його придушити, але когут запіяв і не вдалось. А він засьміявсь і каже: то не так було, Дмитре; то

¹⁾ Про нього мав я вже відомість з Бродів від давнього Вишневецького офіціаліста, п. Екгардта.

чортяка нашого брата мав тим каменем там придушити — і придушив. От і Підкамінь!

Більше не міг я видобути з Кружилки про Шевченка. Описував його — не знаю, чи вірно, але так, що між його описом а знаними мені описами мемуаристів я не помічав великої різниці. Повтаряв, що „поцтивий“ був пан, добрий.

Оповідане Кружилки списав я зараз-же таки в Вишневці, списуючи все потрібне для рапорту в Буда-Пешт. Потім, в Бродах, все брався списати вражнія зі своїх доріг в Київ, Житомир, Кременець, Вишневець. Та з огляду на живих, про котрих прийшлося би писати, відкладав. Відкладало ся з тим і оголошене епізоду з життя Шевченка, що вимагав провірення. Коли-ж і доси годі мені було його провірити, хоч і як я в останніх кількох роках вчитував усе, що вяжеть ся як-не-будь з Шевченком, то подаю цікавий епізод з таким коментарем, на який мене стати.

Що уявляв собі Шевченко, коли говорив про придушене чортячим каменем нашого брата в Галичині, годі напевно сказати. Міг мати на мисли наслідки польського панованя і унії. Та коли зважить ся, що до Поляків він в цілім своїм житю не відносив ся ворожо, а з покараними за політичні переступства пізнійше навіть дружив (з Желіговським, Залеським, Вернером, Сераковським і ин.), то можнаб думати, що був під прикритим вражінем галицької різні і тих польських обжаловувань, що звертали ся против галицьких Українців за їх політичне становище в 1846 р.

Питане, чи був Шевченко в осени 1846 р. в Вишневці, (бо лиш тоді був на Волині), менше важне. Як з Каменця, так і з Почаєва він певно робив менші екскурзії. А з Почаєва до Вишневеця

недалечко. Роком ранше, 1845 р. був там Костомарів; розмови з ним могли й Шевченка захопити оглянути Вишневець при нагоді, де міг малювати й писати, але хиба не вірші, бо їх нема з того часу в „Кобзари“.

За приміром Костоіарова він міг з Почаєва поглянути на поля Берестечка. Коли в 1848 р. знайшов ся в степах над Аралом, непривітність тих степів добуває в його душі сумне вражінє Берестецького поля, що виражаєть ся в гарній поезії:

Ой чого ти почорніло
Зеленеє поле?

Образ того поля, даний Шевченком разом з тими круками, що сїдають на козачих костях, а пригадують поетови гайворона з Півночи, дише сильно безпосередністю обсервації. Ще Костомарова дуже розворушувала відомість, що під Берестечком в околици села Либачівки являють ся на полях густо розсїяні кости, про які народ говорив, що їх „земля не приймає“. (З. Недоборовський: Мои воспоминанія, Київ. Старина 1896, лютий). А безнадійність виражена при кінци словами:

Я ще буду зеленіти,
А ви вже ніколи
Не вернете ся на волю,
Будете орати,
Та орючи, у кайданах,
Долю проклинати —

така безнадійність малює особисте почуванє невольницької безнадійности поета, котрому підчас експедиції над Арал довелось зазнати трохи більше свободи, щоб відчути заразом, що повна свобода для нього страчена.

Перша оцінка Шевченка в Галичині.

Покликуємо ся на письмо Шашкевича до Козловського з 1842 р., коли виринає квестія першого пізнання поезій Шевченка в Галичині. В тім письмі говорить ся про Гребінчину „Ластівку“, де появили ся й деякі Шевченкові поезії: одна думка, одна баляда, елегія по Котляревським і перша глава з „Гайдамаків“.

Пригадуємо загалови писане Головацького з 1845 р., коли питають нас о найраншу оцінку Шовченка в Галичині. Головацький в приготовленій для „Вінка“ критиці на „Ластівку“ писав: „В стихах перед прочими виникає Т. Шевченко (знаний із Кобзаря). В єго „Вітре буйний“, „Причинна“ а особливо „На вічну память Котляревському“ показуються особливе глибоке чувство і дар прекрасного народного вислово і буйного ізображенія“.

Як пізнанє Шевченкової поезії в Шашкевича не можна вважати пізнанєм, так оцінка Шевченка в Головацького не є оцінкою, гідною нашого національного генія. Оцінка в Головацького гідна пізнання в Шашкевича.

Першим галицьким органом, що в особі Шевченка відкрив Галичанам національного поета-борця, був „Postęp“ з 1848 р., газета, котра виходила три рази на тиждень у Львові під редакцією Кар. Відмана і Івана Захарясеви́ча, польського повістеписателя, що був родом Українець¹⁾. В тій газеті, в ч. 8—9, в перших днях мая 1848 р., Кар. Падух помістив статтю під таким дещо дивоглядним заголовком: „Narodowość polska i ruska na Ukrainie — ich stosunek do rządu i narodowości moskiewskiej — wpływ fabrykacyi cukru na szlachtę i lud — inwentarze i pamiątki ludowe“. Український народ за Збручем — гадає Падух — є ворожо настроений і для Московщини і для московського уряду, а рівночасно не долюблює й Ляха. „Не з приказу правительства — каже — але з власної його ініціативи, скорше чи пізнійше сподіватись кривавого вибуху, а упаде там і Лях собака і червовий ковнір і все, що не є правдиво руське“. Чому? „Бо коли Польща на Заході працювала з напруженем над своєю інтелігенцією, над народною мовою, коли разом з цілою Європою йшла в поступі наук і ідеї свободи та доконувала великих змін, котрих ми нині дожили, польська Україна робила цукор. Фабрикації цукру, що витворила найтяжші услівя кріпацького життя для українського народу, знайшовши для себе в кріпацтві головну підставу, посв'ячує Падух дальші свої замітки, вельми важні для вияснення відносин польського пана до українського хлопа, а українського

¹⁾ „Postęp“ нині належить до бібліографічних рідкостей. В 1901 р. д-р І. Франко жалував ся, що не міг його у Львові знайти (гл. „Шевченко героєм польської революційної легенди“ Львів, 1901, стор. 39). Мені аж в 1911 р. вдалось купити ту газету у львівського антиквара Тулії.

люду до польської народности. Кінчить Падух статтю такими словами: „Підносити, спомагати малоруську народність є і повинно бути нашим інтересом. Даремне будемо трібувати спольщити її — тим усе попсуємо. Не нині вже час винародовлювати народи. Подаймо їм братню руку у всім, в цілім розвитку народного і суспільного життя, а збудимо симпатію і переконаємо їх, що думаємо щиро; тоді Польща не буде їм страшна і ненависна, а зрідши раз у силу, самі непохибно скажуть і оголосять сьвітови, що вони є тільки, хоч і великим, відломом польського племені“.

Найбільший радикалізм не в силі переробити польського ідеаліста котрий те, що шовініст хотівби осягнути зараз, обіщує собі від далекої будучини. Та вільно се Падухови. Нас не турбував би він ані трохи, колиб статя його не була рамкою, в якій появилась перша глибша оцінка Шевченка в Галичині.

Пригадуючи давніші історичні факти, що ізолювали Українців від Москви і Польщі для самостійного життя, Падух знає вже і новий чинник:

„Як мало зацепив ся на Малій Русі москвітизм, бачимо з широко розгалуженої, особливо за Дніпром, між козаками, ученими і чиновниками, останної конспірації. Шевченко, чоловік з люду, родом з польської України, увільнений з кріпачтва зістав покликаний на професора київського університету, тут у сьвятім городі Русі розпочав свою діяльність, відси розбігли ся пісні повні горячих відзивів у живописній народній мові до Українців. Русь вільна, незалежна була кличем Шевченка — і той клич знайшов відгомін у найвисших чиновників Петербурга — бо що нині править Росією, що в ній уміє льогічно мислити —

то Німець або Малорос. Колиб одначе годї було з таких давних зносин з Москвою і Польщею випутати ся від-разу, федерація з Польщею була улюбленою мрією Шевченка. Виразно до своїх промовляв: не дайте ся угнітати Ляхам, але не відкидайте їх братньої руки. Задніпрянщина нині в завзятій борбі з царем о зрабовані права, о литовський Статут, котрим управляла ся до 1838 р. Київлянам казав цар прислати гарні і дорогі їм права, надані польськими королями, до потвердження і вже й не віддав їх. Отже треває там вічно внутрішня борба московщини з рущиною, тим небезпечніша для Москви, що ціле її багатство збіжеве, ціла полуднева торгівля і всі зносини з полудневою Славянщиною, котрі є мрією Москви, непохибно будуть страчені. Відкрите намірів Шевченка і Куліша, відірвати Русь від Москви прошибло жахом царя; остиг для Славянщини, бо побачив ся нараз відтятим“.

Поминаючи дрібні фактичні помилки, оцінка національно-політичного значіння Шевченка виражена Падухом в 1848 р., є така глибока, що в порівнянню з нею дїтвацькою мусить видатись оцінка Шевченкової поезії в Головацького. До такого зрозуміння Шевченка, яке виявив Падух, галицькі Українці не доходили довго ще й по 1848 р. Може причиною тому було й незнане національно-політичної поезії Шевченка, що могла бути знана тоді лиш з рукописий. Не знаючи навіть друкованих поезий Шевченка; не видівши першого Кобзаря, як се видко, приміром, з того, що Вагилевич перше видане „Кобзаря“ називає „Чигринським Коазарем“, відки вони могли знати Шевченка? Більше могли знати його Поляки. Від виходців з Київщини їм у Львові діставались певно

й рукописні Шевченкові поеми. Коли Вагилевич в 1848 р. знав, що в рукописи знаходить ся „превосходная“ поема „Кавказ“, то міг се знати лиш від Поляків з України, яких по 1846 р. багато втекло до Галичини з під панованя Бібікова.

З круга знайомих Шевченка.

В 1855 р. „Biblioteka Warszawska“ [т. IV., ст. 290—301] помістила п. з. „Pieśni Ukrainskie“ два поетичні твори зложені по українськи з сильною архаїстичною закраскою в мові; з них один, посвячений пам'яті гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного, так і дістав заголовок „Duma o Pietrze Konaszewiczu Sahajdacznym“. Другий утвір — се штучна пісня: „Линув сокіл, линув в хмари“. В редакційній примітці до обох пісень зазначено: „Уділено кс. Еразмом Ізопольським з Білої Церкви“, а під самим заголовком пісні про Сагайдачного читається таке пояснене самого кс. Ізопольського: „Сю думу про славного на Україні гетьмана іменем Сагайдачного уділиз мені п. Шев. В попередній моїй збірці [в „Athenaeum“ Й. І. Крашевського] поклав я під Сагайдачним иншу думку, яка одначе з житем того провідника козацтва не мала звязку“.

Хто міг бути той п. Шев.? Як сама пісня, так популяризатор її кс. Ізопольський з Білої Церкви можуть указувати лиш на Шевченка. А потверджується воно й затаюванем його імени. Він же був ще на засланні. Згадувати імя його публично було тоді небезпечним. Тим ціннійша для нас кожда і найдрібнійша згадка про нього з тих ча

сів, хочби вона була й маскована. В двоє ціннійша коли з нею вяжуть ся якась нова, незнана нам доси подробиця з життя поета — в с'ім случаю знайомість його з кс. Ізопольським, а передовсім із самою-ж піснею про Сагайдачного, з піснею із старого репертуара, неповні нам знаного.

Пісню переписуєм, змінюючи лиш латинський альфавит на нашу азбуку.

Прощай батьку атамане!
Прощай милий пане!
Ой, ти Петре Сагайдачний,
Запорозький гетьмане!
На щож ти нас покидаєш?
Чим ся ти нуждаєш?
Умремо ми всі за тебе,
Сам то добре знаєш.
Чиж ти ще нас не зазнав,
Як гетьманство тричі брав,
Вів нас в море, в сухопуть,
Щоб по світу славу мав?
Споглянь, споглянь, Сагайдачний
На тамтой час необачний,
Кільки-сь то бід перебрив,
Якесь вивів диво з див.
Глянь на море, чорне море.
Чайка йому хребет поре,
В чайці козак піснь співає,
На гетьмана споглядає.
І весело козакові,
Глядить в очи гетьманові,
Що де своїх поведе,
Слава, добич там буде.
Нехай баша Ібрагім
Веде на нас всіх врагів,
Верне назад необачний,
Скоро з нами Сагайдачний.
Споглянь, пане, в край Молдави,
Аж по Дністер степ кровавий.
Там ти, пане Петрусеньку,
Кров турецьку румяненко

По всім степу поливав,
Шлях Турками застеляв,
Як до дому повертав.
Ой, споглянь-но Сагайдачний
На той-то час необачний,
Коли всюю-сь Україну
Вів за Ляхів в Туреччину
Понад Дністром під Хотин.
Та нех собі ляцькі пани,
Сенатори і король,
Начванять ся доволі¹⁾
Побідою бісурман.
У нас слава не така,
Запорозька, козацькая,
І ми з своїм гетьманом
Чванити ся не станем.
Турок о нас добре знав,
Червінцями надарав,
Смертею лякав,
До себе манив!
А на пісках Хотина
Списав наші імена
Кровю свою Каракаш,
Запорозький сувід наш!

Коли-б ся пісня не пахла трохи фальсифіка-
торством з поч. ХІХ. ст., то походження її хотілось
би шукати хиба в тих самих часах, коли повста-
вали нагробні вірші для Сагайдачного, коли К.
Сакович писав свої вірші на похорон його. Так
та пісня пригадує ті давні вірші. І видаєть ся вона
таким самим, як і ті вірші, новим тренем на смерть
українського гетьмана. Біографічний матеріал в пі-
сни виразистий, не потребує коментаря. Все, що
про Сагайдачного тут сказано, знане нам вже з тої
характеристики його, котру подав у своїм диярії
хотинської війни Яків Собіський.

Але відки видобув пісню про Сагайдачного
Шевченко? Певно з якогось давнього шитка пе-

¹⁾ В тім місци, здаєть ся, римоване попсоване.

реписав, як переписував змалку вже і Сковороду і коляди і всячину. А коли передав пісню кс. Ізопольському з Білої Церкви, то видно знав ся з ним, ще перед арештованем і засланем.

Кс. Ізопольського й можна було знати. Вже в 40-вих рр. XIX. ст. він мав славу голосного польського етнографа. В Athenaeum Крашевського друкували ся рядом його „Badania podań ludu“ — розумієть ся, українського. Там було і про Венигору і про Вертеп, були пісні історичні, обрядові і релігійні — в оригінальних текстах і перекладах на польське. Піснійше використав кс. Ізопольський свої власні материяли в новій формі, в формі поеми п. з. „Duma z dum ukraińskich“, котра являєть ся чимсь в роді „України“ Куліша. Коли Куліш з народних пісень трибував зложити повну історію України, то кс. Ізопольський обмежив ся на великий образ життя України в одній її добі, тому мав більше простору, міг переспівати не лиш історичні думи, але й коляди, не лиш поважні історичні пісні, але й чабарашки. Видрукував ту поему в Bibl. Warsz. з 1856—1857 р. На канву фантастичного оповідання про гетьмана Скалозуба (конець XVI. ст.) кинено в ній цілу величезну збірку продуктів української народної Музи. Дечого, що подає кс. Ізопольський в своїй польській перерібці, навіть не знаємо з наших пісенних збірок. Воно з того погляду може бути для нас цікаве.

Хотячи подати прибку пера кс. Ізопольського, наведем ту чабарашку, що її знаємо — з Шевченкових „Гайдамаків“. У Шевченка вона так виглядає:

От-так чини, як я чиню,
Люби дочку аби-чию.
Хоч попову, хоч дякову,
Хоч хорошу мужикову!

А в кс. Ізопольського так:

От czyni ty tak, jak ja czynię,
Kochaj żonę aby czyją;
Czy księżniczkę, czy szlachciankę,
Czy mieszczankę, czy włościankę...

І інші Шевченкові куплети стрічаємо між переспівами кс. Ізопольського. Та полишаючи їх спеціальному дослідю, звернемо увагу ще хіба на поемку, що змістом нагадує Шевченкову „Титарівну“, знану в двох редакціях, довшій і коротшій (для малюнка).

В кс. Ізопольського парубки співають дівчатам:

Slyszeliście dobrzy ludzie,
Co się w Lubnach stało?
Tam dziewczyna Marusieńka
Małe dziecię miała.
W płótno go spowila,
Na rzekę puściła.
Płyn mój synu, płyn jedyny.
W stepy Ukrainy.
A tam tobie może
Pan Bóg dopomoże
Znaleźć ojca który gdzieś tam
Jest na Zaporozu.
Halka prała szmacie,
Aż widzi dziecinę
Ach! czyżeż ty, małe dziecię?
Oj! oj! Marusine!
Halka zakrzyczała,
Zbiegła się gromada,
Zabrali dzieciątko.
Potem w radę rada.
I z rady wypadło,
Aby Marusieńce
Zdjąć wianuszek z głowy,

Skuć w kajdany ręce,
Obciąć włosy z głowy,
Skuć w kajdany nogi,
Położyć na rynku
I dać jej batogi.
A co uradzili,
To i dokonają;
Ottak trzeba tym, co plocho
Kozaków kochają.

У Шевченка початок відмінний, але кінець, громадський суд над Татарівною, такий сам, навіть трохи острійший, для ліпшого прикладу:

Ой узяли безталанну,
Закували у кайдани,
Сповідали, причащали,
Батька, матір нарікали,
Громадню осудили
І живую положили
В домовину, й сина з нею
Тай засипали землею.
Стовп високий мурували,
Щоб про неї люди знали,
Дітий своїх научали;
Щоб навчалися дівчата,
Коли не вчить батько, мати.

Подаючи приміри схожості пісенного матеріялу кс. Ізопольського з тим матеріялом, яким орудував Шевченко, не виказуємо ніякої залежності Шевченкових поем від писань кс. Ізопольського; Шевченко згадані поеми написав, коли не видрукував ранше. Не твердимо також, що Шевченко міг случайно познайомити ся з деякими людськими піснями зі збірки кс. Ізопольського, хоч се не було би неможливе. Одно лиш хочемо констатувати, а саме, що ті людські пісні, котрими послуговував ся Шевченко, були популярні в околицях, де жив кс. Ізопольський, в околицях, де жив і Шевченко. Тямлячи те, можемо писаннями кс. Ізо-

польського послугувати ся як цінними вказівками при досліді Шевченкової творчости.

Кс. Ізопольський, знаючи добре українську мову, трібував зразу свою поему з українських пісень зложити в українській мові. Та не мігши отрясти ся в повні з польського впливу свого окруження домашнього, шкільного і товариського, зрезигнував з того наміру. Не станув поруч Падури, Ценглевича, Осташевського, кс. Комарницького і таких інших, що вважаючи себе Поляками, старали ся писати по українськи. Та симпатіями він був українофіл, був один з тих Поляків, що осуджуючи ідеалізоване польсько-українських конфліктів, осуджував рівночасно й шляхетсько-єзуїтські претенсії до України. Найяснійше виразив ся в тім напрямі, рецензуючи 1857 р. Кулішеві „Записки о южной Руси“. Рецензия замітна й інтересними споминами автора про останніх запорожців, Григорія Вужа і Петра Кміта.

Коли кс. Ізопольський був лиш знайомим Шевченка, то инший польський українофіл знад Дніпра, Проспер Горський, був чимось більше — одним з найранших ілюстраторів Шевченка і України. Уроджений 1812 р. в Лисянці, школи покінчив у Василян в Гумані і посвятив ся рисункови. Його спосіб укріплюваня образу на папери був легкий і скорий. Рисунок олівцем злегка потягав гумою, а потім наводив водними фарбами.

Одним з найранше опублікованих рисунків Горського була ілюстрация до музичних вариаций Йос. Вітвіцького з теми української пісні „Зібрали ся бурлаки до єдної хати“ виданих в Липську 1835 р. Пізнійше Горський рисував

головно для своєї теки. Коли в 1857 р. Алекс. Гроза переглядав її, було в ній множество картин з української історії, з побуту України, з її пісень і приповідок. З історичних картин назвемо: 1) „Конашевича Сагайдачного“ в одягу черця, котрого козаки просять, щоби приймив поновно гетьманство; 2) „Епізод з гуманської різні“; 6) „Козацька чата“. Та найітереснійші для нас будуть ілюстрації поетів, між іншими й Шевченка підписані „Лірник“ (з „Перебенді“) і „Не вернуть ся“. Пишучи про них в 1857 р. в Bibl. Warsz., Гроза імя Шевченка зазначив лиш початковою буквою; таксамо як кс. Ізопольський, не міг тоді назвати його повним іменем.

Тоаст за українську республіку.

До характеристики „общества мочемордия“.

Шевченкові біографи, розповідаючи про поетові поїздки по Україні в 1843 р., спинюють ся й на тім епізоді, котрого змістом є познакомлене й приставане поета з українським „обществом мочемордия“.

На чолі общества стояв дідич пирятинського повіту, пенсіонований гусарин, Віктор Закревський. Члени „общества“, поклоняючись Бахусови, називали себе мочемордами, бо не уживаючи слова „пити“, вони знали тільки „мочити морду“. Титулували себе відповідно до заслуг: мочимордіє, високомордіє, висопянійшество. Роздавали собі відзнаки: сиволдай в петлищу, бокал на шию, велику фляшку через плече. Мали спеціальні дні посвячені Бахусови. Скликали ся до компанії так, що бас ревів „ром пунш! ром-пунш!“, тенори тягли „полпиво-глінтвайн!“, а дишканти співали „біла красна, сладка водка!“ Великий магістер вистав зібраних промовами. Щирому мочиморді не вільно було пити простої горівки, але „настоянку“. Коли такої не було, вкидано в простюху яку-небудь монету і виходила „настоянка“. Голова „общества“ Закревський мав титул високопянійшества і ордер — велику фляшку через плече.

Де-не-будь би мочеморди зійшли ся, вони гуртували ся разом під проводом свого голови. А сходили ся часто по домах українських дідичів, Українців і Поляків.

Дня 29. червня ст. ст. 1843 р. мочеморди трапезували у Мосівці пирятинського повіту, в домі старенької дідички, генералової Тетяни Вільхівської, що на сьв. Петра і Павла завдала в себе баль для сусідів. Не було воно в неї першиною. Нераз на бали в неї сотки гостей по кілька днів їли, пили, гуляли, грали в карти, при чім, розумієть ся, програвала найбільше старенька генералова, а не маючи готівки, платила вексями, які по смерті її (1856 р.) були причиною скандальних процесів. В той то український Версаль заїхав 29. червня 1843 р. і Шевченко в товаристві сусіда пані генералової, Євгенія Гребінки. Шевченка сподівали ся і ждали з зацікавленем. Коли появил ся, все звернуло увагу на нього. Пані дому окружила його своєю спеціальною увагою. Та ще більше уваги посвятили йому мочеморди. Зараз по перших танцях вони і втягли його в своє „общество“. В ньому Шевченкови, видно подобалось, коли пристав до членів так щиро, що й пізнійше радо приятелював з ними, особливо з його Високопанийшеством Закревським і з „простим“ мочемордою Чужбинським, пізнійшим автором споминів про поета. Там він, певне, пізнав ся і з постійними гостями Вільхівської, Василем Тарновським, гр. де Бальменом, маршалком пирятинського повіту Селецьким і ин. І з усіма пізнав ся добре, бо не при порожній. А сказано: *In vino veritas* — до чарки й душа з людини вилазить...

Вже сучасники мочемордів різно на них дивились; різно й приятелі Шевченка оцінювали

його приятельованє з ними. Велика приятелька й почитателька поета княжна Варвара Миколаївна Репніна сильно докоряла йому за приставанє з Закревським, сердила ся на кожду поетову згадку про нього чи взагалі про Мосівку. Вона перестерігала його, щоби у невідповіднім товаристві не занапастив свого таланту. Не розуміла, що се таке може вязати його з цехом п'яниць. І певно не одна вона ворожо відносила ся до того цеху. Але й не перший, здаєть ся, біограф Шевченка, Кониський, умів оправдувати його а з ним і ціле „общество мочемордия“. Кониський бачив тут лиш продукт пригнічености житя й духа в кругах української інтелігенції за царя Миколи, коли безпечно можна було справляти хиба одно „мочемордие“. Незуживана енергія мусіла знайти собі спуст; от вона його і знаходила там, де й було їй можна. Так міркував Кониський, а порівнюючи мочемордів, навіть самого Закревського, котрого знав лично, з сухомордами, не вагав ся признати висшу моральну вартість мочемордам. Тим і пояснював Шевченків вибір між одними і другими. Між п'яними поет забував за тверезих. А про яке будь єднанє ідеалів поезії з „мочемордием“ — зауважив Кониський — ледви чи можна серйозно промовити хоч одно слово¹⁾.

В оправдуваню мочемордів голос Кониського, як вже замічено, не перший. Оправдувано таксамо й сучасних їм українських балагулів, котрі з своїм королем Конго, recte Антоном Шашкевичем, ріжнились від мочемордів хиба ширшою програмою діяльности, хоч і мочеморди, переносячи

¹⁾ О. Кониський: Т. Шевченко-Грушівський, хроніка його житя, т. I, ст. 126, 133—134, 141.

свої пописи на ширшу арену містечкових ярмарків, приміром, в Ромни, старались наслідувати в дечім балагулів. Та коли для мочемордів оправдане Кониського могло-б бути якимсь оправданем, то вже ніяк не може воно бути оправданем для того балагульства, що знає нам з Франкової студії про Антона Шашкевича¹⁾, а ще красше з сучасних сатир, як квінтесенція висшої розпусти²⁾.

Гр. Ю. Струтинський так схарактеризував балагулів :

Holdownicy próżniactwa i dzikiej swobody
Za godła swojej kasty wzięli bat i brody,
Za hasło — wzgardę wiedzy, umysłu niezdojność,
Za cel — oryginalność, wyuzdaną wolność,
Koń, hulka, harap, charty, pozioma rozpusta,
Kłótnie, wrzawy, szyderstwo są ich cechy, gusta.
Lecz ich życiem, tryumfem, szczęściem są jarmarki,
Tam to oni zaszczytnie kręcą sobie karki,
W arlekińskim odzieniu latają po rynku,
Tłuką żydów i chamów, lub buszują w szynku.
Jeśli zoczą kobiety, w malignie swawoli
Na ulicę w dzień biały wyskakują goli,
Szczują psami żydziuków, przekupek, nędzarzy,
A nawet i w kościołach, u stopni ołtarzy
Gotowi płatać sztuki...

Хиба досить. Таке товариство не було-б цікаве на українського поета, ані український поет не вмівби в ньому знайти ся. А прецінь і йому приписувано якісь утаєні висші интенції; добачувано в нього патріотичну акцію, масковану перед правительством революційну конспірацію! Чи ту

¹⁾ Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. 57.

²⁾ „Bałaguly, obrazek obyczajowy“ в Album-i Pszonki Льва Зенковича [Париж 1845]; — „Jarmark Bałtski, Panegiryk Bałagulów“ в „Chmurach Przeszłości“ гр. Юлія Струтинського [Вильно 1844]

гадку про балагулів мав на мисли Кониський, коли говорячи про мочемордів застерігав ся против якого-небудь єднання поезії з „мочемордиєм“? Колиб він знав був приклонників „мочемордия“, бодай деяких, близше, може й не робив би такого застереження; може знайшовби й нове, хочби й дрібне, пояснене звязку Шевченка з „обществом“.

Нам нині лиш припадок може відслонити минуле. Таким припадком я вважаю записане одного цікавого факту з життя українських мочемордів на картках споминів Мартина Залеського¹⁾.

Мартин Залеський, свояк польського поета, споминами хлопячих літ (прожитих у свого діда, гр. Ер. Коморовського, в Лучичах сокальського повіту) звязаний з Галичиною; будучи в 1849 р. офіциром при гусарськїм полку царевича престолонаслідника, він зі своїм полком переходив через Галичину на Угорщину, де на вступі заобсервував, що польські дідичі східної Галичини „під болісним вражінем недавної ще різні не крили ся з бажанєм, щоб Галичина могла бути прилучена до Росії“.

З цілого воєнного походу він подає інтересні спостереження. Та для нас інтереснійше те, що розповідає про ранший свій побут на Україні, в Пирятинщині.

З початку 1846 р. гусарський полк кн. Ольги, при котрім служив тоді Залеський, стояв у Пирятині. В нужденім містечку не було що робити. Офіцири розквартирували ся по доохрестних селах, де богатійші дідичі приймали їх як своїх, тим охотнійше, коли се були Поляки, Українці. За-

¹⁾ M. Zaleski, Wspomnienia, Львів 1893, стор, 69—79.

леський пізнав там Селецьких, Закревських, Тарновських, Вільхівських, Долгоруких, Барятинських, Репнінів, словом, цілий круг знайомости Шевченка. Усі приймали гостей; балі і забави не переводились, а кожде приняте тревало бодай три дні.

Кватуруючи на однім з фільварків кн. Долгорукого, Залеський бував у нього в Теплівці, де пізнав ся з швагром його, шефом канцелярії генерал-губернатора Бібікова, Писаревим. Результатом того знакомства — кілька сторінок споминів про любовні зносини Бібікова з жінкою Писарева (з роду Вишневською), про її амури з студентом київського університету Коцюржинським, про хабарництво Писарева й його цинізм.

Перенесений в 1847 р. з полком до Переяслава, Залеський не забував за пирятинських знайомих. Користав з кожної нагоди, щоб туди зробити екскурзію. Був на тридневнім бали у Тарновських в Качанівці, на другій триднівці у Закревських; кінчив мясниці у Вільхівських. На всіх тих балях танцював мазура з панною маршалкивною Марусею Селецькою, сестрою київського віцегубернатора. Не мавши урльопу, спокутував се потім у військовім арешті.

Весною 1848 р. полк Залеського з цілою дивізією мав винести ся з України до Королівства. З тої хвилі подаю спомини дословно.

„Добра старуха — пише Залеський — пані генералова Вільхівська, в котрої ми через два роки нашого побуту в Пирятині бували дуже часто, бо гостинний дім її був головним огнищем численних зібрань цілої околиці, заповіла на пращане гусарів великий баль у себе. Три повіти зіхало ся на той пир, а при жвавих танцях молодежи можна було підслухати не одно тужне зітхане, підгля-

нути слізки в гарних оченятах. Одначе виявилась там, на жаль, і відворотна сторона, що набавила нас прикрих наслідків. Підчас численних тоастів при вечери один з обивателів околиці, п. Віктор Закревський, зачерши мрій з шампанського, що його любив спивати невміру, коли вже нестало в нього концепту на придумане нового тоасту, запропонував без намислу випорожнити чарку за щасте новооголошеної французької республіки. На те офіцер Ціхонський, що сидів коло нього таксамо підохочений вином, відзивається півголосом: „Красше вже, панове, випиймо за славу будучої української республіки!“ Очевидно, ніхто не піддержав того невчасного внесення і чим борше повставано від столу, щоб справа затерлась. Тільки кн. Долгорукий шепнув мені тихо: „*Au nom du ciel, tachez de remettre votre camarade à la raison, car vous pouvez avoir tous de grands désagréments*“. Але тутже танці розпочали ся наново й ніхто вже не згадував нерозважного вибрику. Яке-ж було наше здивоване, коли в кілька тижнів пізнійше генерал-адютант Ореп, висланий від царя, здігнав наш полк під Житомиром і почавши з полковника, брав кожного з офіцирів на індагацію з окрема, випитуючи про найменші подробиці того великого, ніби політичного, злочину. Показало ся, що пан маршалок повіту, димісіонований генерал Селецький, котрий був з дочками на тім бали в пані Вільхівської, почував ся до обовязку зарепортувати про нерозважний інцидент при чарці шефови жандармів в Петербурзі. Генерал Ореп зрозумів цілу безосновність того і прирік представити цареві річ, а радше недорічність у правдивім сьвітлі. Одначе ледви ми прибули до містечка Парчева в Польськім Королів-

стві, де наш полк станув кватирою на зимоване, полковник Гохгавзен одержав димісію, Ціхонський зістав переведений до полку чугуївських уланів у глибину Росії, а п'ятеро молодших офіцерів, між ними й мене, перенесено до різних полків того самого оружя в цілій армії — згідно з царським указом. А що всі ми, з винятком Ціхонського, були в цілій тій дурній справі зовсім невинні, то треба припускати, що той вельми прикрий для нас і діймавий царський розказ був викликаний таким значним числом Поляків у полку. В кождім разі був то результат дволітного пожиття і приятних зносин з домом репрезентанта шляхти пирятинського повіту. Одначе любов правди велить мені додати, що той чесний достойник був там взагалі нелюблений, а згодом ми довідалися, що дочки з плачем на вколішках благали його, щоби не вислав такого нікчемного доносу. І Вікторови Закревському не уйшло воно воно плазом. Візваний до Петербурга, лично мусів ставати перед шефом жандармів Дубельтом, але що старий Малорос умів спритно прикинутись дурником, при тім і вигляд мав справді досить комічний, то і вдалось йому розсмішити генерала й він одержав дозвіл вертати домів, з острим наказом, щоби на будуче не важився тоакувати з гусарами. Так хвилева симпатія для Французів по пьяному набавила його чималого страху і значних коштів на поневільну подорож до Петербурга“.

Ледви чи знав Залеський, що роком ранше поарештовано в тих самих сторонах членів Кирило-Методіївського Братства, з котрими всі гості пані Вільхівської стрічалися. Коли б знав, то він хоч і як молоденький, умів би инакше подивитися на тоасти Закревського й Ціхонського. Вони

могли не без підстави наполохати зібраних; приймавши недавно в себе Шевченка і його приятелів, вони були й так підозрені.

Закревський, що для свого оточення стався *enfant terrible*, може й не так дуже по п'яному виголосив свій тост: до безпам'яті голова мочемордів не впивався: не даром був голова. Коли би знати, що з нього озвалась стара думка, то й Шевченкове приятельоване з ним було би зрозуміле для нас. Була б зрозуміла для нас дальше й антипатія Шевченка до Селецьких, хоч з панною Марусею Селецькою він — як звісно — приятелював.

Про Ціхонського скажу, що він поляг в повстанні 1863 р. під Славутою. Був сином маршалка шляхти заславського повіту, котрий описував віршом неволю кн. Романа Сангушка на Кавказі¹⁾.

Цікаве, що про Ціхонського не згадує І. Ф. Павловський, автор статі „О мнимой агитации въ южной Руси и объявление важныхъ тайнъ“²⁾, що опирався на офіційальних документах (Арх. Полт. Гл. Правл. 1848, № 230. зв. 11). Може тому, що діло з військовим було окреме. Взагалі Павловський коротенько збуває цілу історію революційного тосту. Ініціатором у нього являється Мих. Ал. Закревський, брат Віктора, що пійшов за ним, крикнувши: ура! Против того мав запротестува-

¹⁾ L. N. Pamiętnik więźnia stanu, Львів, 1876, ст. 89.

²⁾ Труды полтавской уч. архивной комиссии, Полтава 1912, вип. IX, ст. 27. — За вказівку на них дякую д. В. Дорошенкови.

ти корнет Брунет. З братами Закревськими був арештований гр. Серг. де Бальмен, оженений з простою селянкою, приятель Шевченка. Він мав ілюструвати карикатурами політичні поеми нашого поета. Між иншим нарисовав вінетку, де представив костир в огни, до котрого українські козаки привели закутих в кайдани ген.-губернатора кн. Долгорукого і якогось другого генерала.

Шевченко в малярськiм анекдотi.

В 1862 р. Сава Ч. оголосив у петербургськiй *Оснoвi* „Новые матерiялы для бiографiї Т. Шевченка.“ Вони в 1863 р. спонукали П. Мартоса списати деякi „Епизоды изъ жизни Шевченка“ для „Вѣстника юго-западной и западной Россiї“. Мiж иншим там доторкаєть ся справи викупу Шевченка з крiпацтва.

„Справа викупу Шевченка — пише Мартос — почалась зовсiм не так, як розповiдає п. Сава Ч. i сам Шевченко, котрий промовчує оригiнальний факт. То було ось як. Пiд koniecь 1837 р., чи на початку 1838 р., якийсь генерал замовив у Шевченка свiй портрет олiйними красками. Портрет вийшов дуже гарний i — найважнiйше — незвичайно вiрний. Його Превосходительство було дуже некрасиве; артист, у представленю, нi дрiбки не пiдхлiбив. Чи для того, чи тому, що генералови не хотiло ся дорого, як йому видалось (хоч вiн був дуже багатий), платити за таку огидну фiзiогномiю, досить, що вiн не згодив ся взяти портрет. Шевченко, замалювавши генеральськi вiдзнаки i ордери, замiсть котрих повiсив пiд бороду рушник, та додавши ще голярськi прина-

лежности, передав портрет у фризирню на вивіску. Його Превосходительство пізнало себе, — і от запалав генеральський гнів, який треба було заспокоїти за всяку ціну... Довідавши ся, хто був Шевченко, генерал звернув ся до Енгельгардта, що був тоді в Петербурзі, з готовістю купити в нього кріпака. Коли вони торгували ся, Шевченко довідав ся про те і уявляючи собі, що може його чекати, кинув ся до Брюлова, благаючи, щоб спас його. Брюлов переказав се В. А. Жуковському, а Жуковський цариці Александрі Федорівній. Енгельгардтови дано було знати, щоб здержав ся з продаванем Шевченка.“

Таке розповів Мартос. Коли-ж пізнійшому біографови Шевченка, В. П. Маслоу довелось почути те саме від артиста Льва Жемчужнікова, а потім і від княжни Репніної, то вже й автори новійшої біографії Шевченка, М. К. Чалому, годі було не прийняти анекдота за факт. Він і повторив оповідане Мартоса, покликуючись одначе не нього, але на Маслова.¹⁾

Тільки найновіший біограф Шевченка, Олександр Кониський, не схотів уже брати за добру монету оповідання, що вийшло — як він виражаєть ся — „з легкої руки Мартоса“. Опер ся на споминах М. Костомарова, оголошених шістьма роками ранійш від публікації М. К. Чалого і так пише²⁾:

„Костомарів каже про сей випадок: сам Шевченко говорив йому, що з ним нічого й похожего не трапляло ся, що се переказ, чи вигадка

¹⁾ Чалый: Жизнь и произведения Тараса Шевченка, Київ, 1882 р., ст. 30.

²⁾ О. Кониський: Тарас Шевченко Грушівський, Хроніка його жита, Львів, 1898, т. I, ст. 71.

стара, істоптана, давно вона кружає між людьми і хтось припасував її до його, зовсім не до речі. Яка се справді давна і повсюдна вигадка, так досить сказати, що в тій чи в іншій формі я чув її про кого-будь з місцевих малярів — і в Полтаві, і в Катеринославі, і в Херсоні, і в Чернигові, навіть в Вороніжі і в Вологді. Нарешті — ще як був дитиною і ходив р. 1845 учити ся до повітової школи у Ніжині, де Іван Максимович Сошенко був учителем „чисто-писанія и рысованія“, так між школярями чув я той самий анекдот про Сошенка, тільки що дівтора самий вчинок переносила вже з Петербурга до Києва. Тим то Сошенко про таку пригоду з Шевченком нічого й не розповідав Чалому“.

Здавалось би, справа вияснена, нема в чім сумнівати ся. Шевченко факту не признав і назвав його старою вигадкою, а Кониський чув ту вигадку в звязку з іншими особами. Над чим тут ще застановляться?

Так, справді. А помимо того висуюють ся тут деякі квестії.

Сам Кониський каже, що анекдот про Шевченка пійшов у курс „із легкої руки Мартоса“; з оповіданя-ж Костомарова виходить, що в курсі він був уже перед опублікованем Мартосових „Епизодовъ изъ жизни Т. Шевченка“, ще за його життя. Згоджувалось би воно з тим, що Кониський оповідає про звязуванє тої вигадки з Сошенком в 1845 р. Та чи не була вона ще давнійша? Чи могла бути вже в 1838 р. звязувана з Шевченком?

Мені здаєть ся, що я можу вірно вказати на жерело, з котрого анекдот, приложений до Шевченка, вплив у Польщі в другій половині XVIII. ст.

Коли в середині XVIII. ст. в Польщі переведено з Жидами ряд голосних процесів ізза ритуального морду, а генеральне оскаржене їх о такий морд приготовлювала жидівська секта Франкістів і вв'єднувала собі в короля дозвіл на публичну диспуту з талмудистами у Львові, тоді Жиди талмудисти, боячись масових погромів, вислали з поміж себе Якова Зелґа до Риму, щоб просив зашити в папи. Виготовлене реферату в тій справі римська конгрегация поручила кардиналови Лаврентієви Ганганелі-ому, пізнійшому папі Климентієви XIV. Ганганелі завдав собі праці. Прослідив квестию ритуального морду історично від найдавнійших часів, як в Європі, так спеціально в Польщі, при чім, оборонюючи Жидів, позволив собі навіть викпити неприхильних Жидам польських біскупів і мало-що не ввійшов в колізію з давнійшими папами, котрі признали за двома „жертвами ритуального морду“ культ сьвятости. Опираючись на рефераті Ганганелі-ого, видано в Римі 1760 р. відповідну інструкцію для варшавського нунція. Та одержав він її що-йно в 1763 р., трохи запізно, бо непожадана для Жидів диспута з Франкістами вже в 1759 р. у Львові відбулась, а результати її зараз подали в своїх антисемітських публікациях ксьондзи Аведик і Пікульський.

Хоч і не в час, а все-ж таки в пригоді стала польським Жидам інтервенція Риму, спеціально-ж апольогія Ганганелі-ого. Старанно переписували її не лиш Жиди в Італії; в Польщі вони певно також дбали про її популяризацию. І коли що, то найпевнійше анекдотичні партії тої апольогії мусли популяризоватись. А таких партій в ній не мало.

Не випускаючи з під вістря своєї критики нічого, що могло би промавляти за практикованем ритуального морду в Жидів, Ганганелі вияснює і значіне давного образа в фасаді познанського костела, що в нім загал бачив ілюстрацію ритуального морду. Образ — каже він — пригадує братоубийче проливанє крові між поганами Поморя, що вийшло в них з допущу Божого як кара за напад на познанський костел. І чому мав би той образ представляти Жидів при ритуальнім морді, а не факт із часів мучеництва? Чи тому, що уміщено його в фасаді костела? Щоб виказати нагляднійше абсурд, Ганганелі оповідає анекдот¹⁾:

„В сім століті, в котрім ми живемо, в однім більшім городі нашої Італії, один доволі славний маляр дав привід до сьміху таким вчинком. Він намалював на полотні портрет одної дуже знатної особи. Але що їй не сподобала ся ціна, яку маляр поставив, то вона не схотіла й портрета і сказала, що він не схожий на неї. От тоді й той маляр — малярем і поетам, звісно, можна зважитись на все, що їм до вподоби — щоби пімстити ся за відмову, виставив саме той портрет, наложивши лиш на голову капелюх, який мають носити Жиди. Обурене тої особи було таке велике, що маляреви прийшло ся оправдувати перед князем, у котрого його обжаловано. Тоді маляр на своє особлиwsze оправданє сказав таке: я ніколи не повірив би, що портрет, якого в християнськім виді не вважають похожим на оригінал, буде вже і похожий і вірний — в жидівськім капелюсі“.

¹⁾ Die Päpstlichen Bullen über die Blutbeschuldigung, München bei Aug. Schupp 1900, ст. 64—65.

От і анекдот — той сам, що його згодом приложено й до Шевченка, пропускаючи оправдане маляря — хиба тому, що Шевченко, кріпак, не міг би мати нагоди оправдуватись. Анекдот, як бачимо, старий. Вже й Ганганелі не вмів назвати маляря; не знав, де він жив, коли жив. Оповідав загально: „Nel secolo in cui viviamo, in una capitale della nostra Italia, un pittore assai celebre...“ Звичайно, як оповідаєть ся анекдот. І Шевченко мав рацію, називаючи його вигадкою старою, істоптанною. Давно істоптали її вже і в Польщі, передовсім на Волині, на Поділлі, в Київщині, де в XVIII. ст. найбільше обжаловувано Жидів о ритуальний морд і де Жидам найчастійше приходило ся заслонювати себе апольогією Ганганелі-ого і його дотепом.

Чи й на італійськїм ґрунті той анекдот був лиш анекдотом? Можнаб се припускати. Можнаб уважати його навіть доволі давним, коли відміна його й до Росії заблукалась відкись — до „Письмовника“ Курганова з кінця XVIII. ст., котрий збирував західно-европейські анекдоти.

Шевченко в польській революційній притчї.

„І Шевченко ходив поміж народом, братав ся з ним, в коршмах пив, але більше сам був поетом ніж збирачем, більше розсипав мислий між народ ніж зібрав їх від нього і вніс до книжки. Його поезії писані добірною і чистою українською мовою, мають високу ціху народности, бувають часто надто вибухові, надто очайдушні, надто гайдамацькі. В тих, що їх міг друкувати, різав Ляхів і Жидів, а в тих, котрих не міг, різав ще й поміщиків, москву й царя. Видко, була в нього мрія про визволенє України й самостійне жите її й цілий він пересяк засадою безумовної свободи й рівности. Заходячи до коршми і при чарці братаючи ся з людом, говорив йому, що московська старшина тому держить їх за чуби, бо вони не сьвідомі своєї сили, і що так буде, доки вони будуть такі дурні й боязкі як вівці. Щоб наглядно повчити їх про громадську силу народа, про переважне значіне громади, добував з кишені жменю пшениці та беручи з неї зерно за зерном, укладав їх на столі, називаючи кожде — царем, князем, графом, генералом, справником; за тими рядами додавав довгий ряд дрібнїйших поліційних посінаків і поміщиків, а коли так розклясифікував і уложив цілу старшину, тоді брав

у руку повну жменю пшениці й говорив: отсе є старшина, а се — народ; тепер бачите виразно, де цар, де генерал, де посіпака, де поміщик. Ну, глядїть же, де вони тепер? — І те кажучи, кидав жменю пшениці на ті ряди старшини. Хлопи дуже дивували ся, що в купі нікого зі старшини не могли відшукати“.

Д-р І. Франко, виписавши таке оповіданє про Шевченка з парижської брошури „O stosunku obecnym Ukrainy do Polski z 1859 r., що — як се пізнійше йому показало ся — була передруком статї з парижського Przegląd-у rzeczy polskich, вже в 1886 р. бачив у тїм оповіданю не причинок до біографії Шевченка, але вираз тої ненависти до нього в польських шляхетських кругах на правобережній Україні, якої жерелом була тривога, викликана намірами скасування кріпацтва і українською хлопоманією з її сепаратистичним рухом. Та тривога була подібна до тих шляхетських тривог, що їх викликували ранше польські революціонери, про котрих теж пускано в курс оповіданє про їх агітацію при помочи притчі о пшеничних зернах. Ще будучи учеником дрогобицької гімназії, д-р Франко чув таке оповіданє з уст міщан в приложеню до ріжних осіб — до Едварда Дембовського, до Теофіля Вішньовського, до Фердинанда Чаплицького, що приготувлювали революцію в Галичинї перед 1846 р. З деякими відмінами таке оповіданє про Чаплицького попало і в книжку „Polnische Revolutionen“ (Прага, 1863), написану колишнім директором львівської поліції, Сахером, в 1850-тих роках¹⁾.

¹⁾ І Ф.: Шевченко героєм польської революційної легенди — в „Зорі“ 1886 р., ст. 102–103.

Докладнійше і обширнійше представлена д-ром Франком історія польського оповідання про Шевченка в „Житю і Слові“ з 1894 р., а вкінці в окремій брошурі п. з. „Шевченко героєм польської революційної легенди“ (Львів, 1901), що улягла конфіскації й була імунізована парламентарною інтерпеляцією посла Брайтера і товаришів 17. грудня 1901 р.

Хоч брошура з 1901 р. в десять раз більша розмірами від статі з 1886 р., результатами вона мало-що її перевищає¹⁾. А як-раз той матеріял, що його д-р Франко ужив для скріплення своїх давнійших, доволі бистрих спостережень, поставив їх у фальшивім світлі. Маю на мисли передовсім ті революційні листи, що їх д-р Франко приписав Каспрови Ценглевичеви, припускаючи, що се знана з титулу Ценглевичева „Instrukcyя dla nauczycieli ludu ruskiego“, яка малаби вияснювати генезу притчі о зернах пшениці. Поминаючи те, що зміст анонімних листів зовсім не вияснює того, що мало бути вияснене, ті листи не є ідентичні з інструкцією Ценглевича. Між паперами діда моєї жінки, о. Іп. Станчака, котрий зближував ся до польської революційної конспірації в часах перших виступів Ценглевича, перед 1840 р., я знайшов копію Ценглевичевої інструкції так і затитулованої „Instrukcyя dla nauczycieli ludu ruskiego“, з допискою мабуть самого о. Станчака: „К. С. 1834.“, що має означати ініціяли Каспра Ценглевича і дату появи інструкції. Та Ценглевичева інструкція написана по українськи, говором Самбірщини. Хоч гарна й цікава, в звязку з притчею о зернах пшениці не стоїть, як не вяжуть ся

¹⁾ В брошурі навіть не згадуєть ся тої статі з „Зорі“.

з нею й анонімні листи, що їх — се знаю з актів гр. кат. перемиського ординарияту — вже в 1837 р. виловлено в львівській Духовній Семинарії й поручено перекласти на німецьке для урядового рапорту — ректорови, о. Гр. Яхимовичеви.

Менше важні для нас документи поширювання оповідання про Шевченка, пущеного в обіг 1859 р. Таких документів д-р Франко дав кілька. Уже в „Листочках до вінка на могилу Шевченка“ (Львів 1890) вказав на повторенє того оповідання Бр. Залеським, що нотував його десь при кінци 1860-их років в примітці до одного Шевченкового листу та вкладав його в уста начальника закаспійського краю, Перовського. Другий, що лиш натякав на те оповіданє був Ф. Лобода. В своїй замітці „Мимолетное знакомство мое съ Т. Гр. Шевченкомъ и мои объ немъ воспоминанія“ (Києв. Старина, 1887, т. XIX, ст. 563—577) він оповів про арештованє Шевченка в 1859 р. черкаським ісправником Табачниковим ніби-то „по звісній катехизації з зернами, переведеній Тарасом в якійсь коршмі в нетверезім стані“. З Українців ту катехизацію описав докладнійше Ол. Огоновський, хоч поданє ним оповіданє є дещо відмінне від оповідання надрукованого по польськи в 1859 р. (Огоновський: Історія літератури рускої, Львів, 1889, ч. II, ст. 507). Відки взяв його Огоновський, д-р Франко не вмів сказати. Імовірно подав йому те оповіданє хтось листом з України, як відтам-же подавано йому й инше.

Все те занадто слабї документи поширювання оповідання про Шевченка по 1859 р. Більш як двацять літ їх так якби й не було. Бо годї таким документом уважати те оповіданє Залеського,

що спочивало з листом Шевченка в рукописи. Доказом малої популярности оповідання про Шевченка повинен бути й той факт, що автор книжки „Польская емиграція до и во время послѣдняго мятежа, 1831—1863“ (Вильно, 1865) звязав нашу революційну притчу, так як Сахер, з галицькою подією в Горожані, а іменно з Сікорським.

Важнішим від принотованя оповідання про Шевченка до його-ж листу буде незамічений д-ром Франком факт, що Залеський майже рівночасно видрукував те оповідане, порівнюючи спосіб агітації польського революціонера з кінця XVIII. ст., Маріяна Горжковського, з агітацією Шевченка [Br. Zaleski: Spisek Gorzkowskiego 1796 r., в Rocznik-u Towarzystwa historyczno-literackiego w Pa-ryżu, R. 1868, Париж, 1869, ст. 252].

„В недавних часах — писав Залеський — Шевченко, хочачи буйному українському народови доказати намацально, що народ є сильніший і значить більше від правительства й панів, ходив у свитці по селах, а зібраним в коршмі селянам клав на столі зерно пшениці й питав, що воно малоб значити. Коли не знали відповісти, говорив сам, що то цар; укладав потім довкола інші такі зерна і пояснював, що то генерал-губернатори, губернатори, всякі урядники; друге ширше коло представляло офіцирів, військових; дальші вкінци панів. Коли слухачі придивили ся тому добре, додавав: а тепер на нас черга! глядїть! — І вийнявши з кишені повну жменю тої-ж пшениці, засипував нею всі порозкладані зернята, кажучи: а се ми! знайдїть же мені тепер царя, губернатора, офіцира, або хочби й пана! — Лекція була наглядна й простих хлопів вона переконувала“.

Відмінно трохи стилізоване ніж в примітці до

Шевченкового листу й не вкладане в уста Перовському повисше оповідане згаджується майже вповні з оповіданем *Przegląd-y rzeczy polskich* з 1859 р. і може бути доказом, що відтам взяв його Залеський, а в примітці до Шевченкового листу пізнійше вже перефальшував, цитуючи Перовського.

Вкажу на еще одну коротку верзію притчі о зернах пшениці, также незнану д-рови Франкови, а вже близшу до оповідання про Сікорського розказаного Сахером. Вона знаходить ся в віршованій драмі Андрея Едварда Козьмяна п. з. Rok 1846 [Познань, 1867].

Сцена II-ого акту, в якім один з героїв революції 1846. р. послугуєть ся нашою притчею о зернах пшениці, відбуваєть ся в околицях Тарнова. В сільській коршмі зібрані селяни. До них приходить Конрад. Починаєть ся розмова при чарці, сходить, як звичайно, на хлопську біду.

Konrad.

Kto was unieszczęśliwia, pytam — któż odpowie?
Milczycie — więc ja powiem. Szlachta i panowie.
Dla kogo pracujecie ciężko w czoła pocie,
Kiedy wy na barłogu, kto leży na złocie,
Kto danin i pańszczyzny zwałił na was brzemię,
Kto wam zabrał powietrze i wodę i ziemię?
Panowie.

Sarna.

Święte słowa.

Konrad.

Teraz mi powieccie,
Czyli was — czyli panów więcej jest na świecie.

Bruzda.

Przecież nas więcej.

Konrad.

A więc chyba z własnej woli
Znosicie hańbę nędzy i ucisk niedoli —
Raz przejrzyjcie i oczy trzymajcie otwarte.

(Wysypuje z kieszeni garść pszenicy i więcej żyta).

Oto mam garść pszenicy — oto żyta kwartę.
Pszenica to panowie — żyto to włościanie,
Mięszam. — Pszenica zniknie — a żyto zostanie.

W ójt.

Dobry to wcale przykład.

Konrad.

Tak myślicie wójcie,
A więc się raz policzcie — i moc swą poczujcie.

Як Сахерів Сікорський псував концепт революційної притчі, ілюструючи її при помочи зерен вівса і пшениці, так попсований концепт і в притчі Козьмяновсго Конрада. Вона не виходить з такою силою переконування слухачів, як притча приложена до Шевченка в 1859 і 1869. р.

Обі галицькі притчі являють ся попсованими варіантами української, бо з України, як слушно зауважив д-р Франко, дісталась вона до Przegląd-u rzeczy polskich. Обі галицькі притчі не можуть оставати в ніякім генетичнім звязку з українською. Артистичнійше скомпонована українська притча мусить мати й артистичнійший первовзір.

Д-р Франко був на добрій дорозі, шукаючи жерела притчі в польських революційних конспірациях. Не дійшов до жерела, бо на вибраній дорозі затримав ся за скоро — при Ценглевичу. Треба було пійти трохи дальше — в ті часи, коли вперве в самій Польщі під впливом французького яcobінізму прикинулось грізне для шляхти

хлопоманство, грізнійше ніж те, що його творив Костюшко. покладаючись в своїх патріотично-революційних рахунках на хлопську свитку і косу.

Не справджені доси як слід вислови Колонтая, повторені мемуаристом з кінця XVIII. ст. [J. I. Kraszewski: Pamiętnik anegdotyczny z czasów Stanisława Augusta, Познань, 1867]. Колиб їм вірити, то вже Колонтай виходивби червоним гайдамакою, який мовляв: „не умру, поки не побачу руки хлопа на карку шляхтича“, а божевільного чоловіка заосмотрив у малу гільотинку, котрою казав йому на публичнім місци в Варшаві стинати головки лялькам, поробленим на подобу ріжних зненавиджених народом аристократів. Той сам мемуарист оповідає, що по занятю Варшави Суворовим Колонтай, опускаючи столицю, лишив своїм агентам навіть гроші на акцію в цілях заглади шляхти. Пізнійше на його інструкції покликував ся Горжковський, в революційних конспірациях ученик Колонтая.

І в найблагороднійших серцях — як виражаєть ся Залеський — тоді будили ся гадки позбути ся шляхти. Доказ того в памятниках Мих. Огінського, котрому генерал Ясінський нераз повторяв, що Польщі не спасти, не вигубивши шляхти.

Франц гербу Тарнава Горжковський, вихований коштом виленського єпископа Массальського у Франції, егзальтований якобін, з фаху математик, уходив завсїгди за першого соціяліста в Польщі. Хоч мало знаєть ся про його соціяльну систему, впадає в очи схожість його намірів з намірами Бабефа, з його революцією опертою на парохиях. Та слідно в нарисах пляну Горжковського дещо з років 1789. і 1793. у Франції, а дещо также з колївщини на Україні — все у зміщї з ремі-

нісценціями повстання Костюшка. Знаний до не-
давна з реляції свого приятеля Альойзія Ор-
ховського, оголошеної майже в цілости в *Prze-
gląd-i dziejów polskich* (Пуатіє, 1839, ч. III., ст. 25
—30) та ще хиба з названої вже статі Бр. Зале-
ського, в останнім часі він дочекав ся нового
освітлення на основі офіціальних реляцій австрій-
ських властей, котрі 1797. р. по викриттю його
конспірації в Сідлецькім повіті зах. Галичини при-
неволені були зайняти ся ним близше. Власне
більше уваги посвятив йому Маріян Кукель в гар-
ній монографії п. з. „*Próby powstańcze po trzecim
rozbiórce Polski 1795—1797* [Monografie w zakresie
dziejów nowożytnych, т. XIX., Варшава 1912]. Ко-
ристуючись тими трема публікаціями, скажу лиш
те, що для нас найважнійше.

Револуційну конспірацію Горжковський роз-
винув між мужиками 1796. р., будучи на службі
геометра у властителя села Тисе, Залеського. Як
математик, він на основі статистики з 1788 р. обра-
хував чисельне відношенє між мужиками і людьми
інших станів, означуючи його цифрою: 648 : 25.
На 648 мужиків одної пирохії випадало йому ле-
дви 3 дідичів, 1 ксьондз, 12 двораків і 9 жовнірів.
Тих 648 пригнічених мало всюди напасти на 25
гнобителів і розрахувати ся з ними. В розмовах
з мужиками, пан геометра, дійшовши до пожа-
даного моменту, викладав свої рахункові здобутки,
рисуючи палицею на піску:

„Бачите — говорив — отсе те село, де ми
тепер єсмо (тут рисував на піску круг); то ваше
село; а то чотири села, що з вами межують.
В тих пяти селах є панів чотири, а вас, котрих
вони називають своїми підданими є 230. Таксамо
й дальше; коротко, поміж Бугом, Ливом, Вепром

і Вислою, як я се добре вирахував, є по селах яких 60.000 здорових, кріпких людей, а панів нема більше сотні осіб, з котрих одні старі, другі немічні. Нехай тільки мужики порозуміють ся з собою і скажуть панам: ми хочемо бути вільні; коли ваша згода, то добре, а ні, то всі згинете, бо несправедливо се, щоб ми й наші діти для вас терпіли. Так через те одно слово мужики вже вільні. Але на тім не кінець; конечно треба змовити ся і з тими, що мешкають за Бугом, за Вислою, на Русі й на Литві; а коли всі разом повстануть одної ночі, запанує між народом така вільність, якої ніколи не знали. Треба знати, що на Русі перед трийцятьма роками вже порушив ся був народ. Богато панів, що угнітали бідних, вирізано і повішано; але тому, що народ в тутешних краях сидів тихо, то шляхта і військо пішли туди і поконали їх. З того часу настала більша біда і тяжша неволя. Коли-ж народи повстануть разом, буде їх десять раз по сто тисяч, буде мільон хлопа. Тільки є молодих, кріпких, здорових від Буга до гір угорських; а в цілій Польщі в троє тільки, що я добре вирахував. Коли всі візьмуть ся за руки, скажіть мені, чи є де який пан, король, цїсар, котрий би порадив що на 3,000.000 відважних?"

Дальше Горжковський навчав, як робити змову¹⁾. Се для нас менше інтересне. Більше цікаве буде дальше ширене повисшого викладу. Не міг-же Горжковський всюди бути сам, а мужик не

¹⁾ Уживав і універсалів. Один універсал в дусі Горжковського, де говорить ся про вигублене „ящїрчого племені“ панів за прикладом України, видрукований Щ. Моравським в *Material-ach do konfederacyi Barskiej* (Львів, 1851, ст. 212).

всякий міг стямити виложене. Щоб виклад иншим улегшити Горжковський придумав рисунок. Простий рисунок. На малій картці паперу нарисував квадрат, а в нїм 25 колїсцят, що означало клясу упривилейованих. Докола-ж того квадрату рисував вісім инших, в котрих уміщені колїсцята означали 648 мужиків одної парохії, що разом мали кинутись на середний квадрат з панами. Таких рисунків на малих картках казав Горжковський виштихувати в Варшаві 500 і при помочи свого писаря Ант. Перлеса ширив їх між мужиками, поки одного не прихвачено і цілої конспірації не викрито, наслідком чого й увязнено Горжковського.

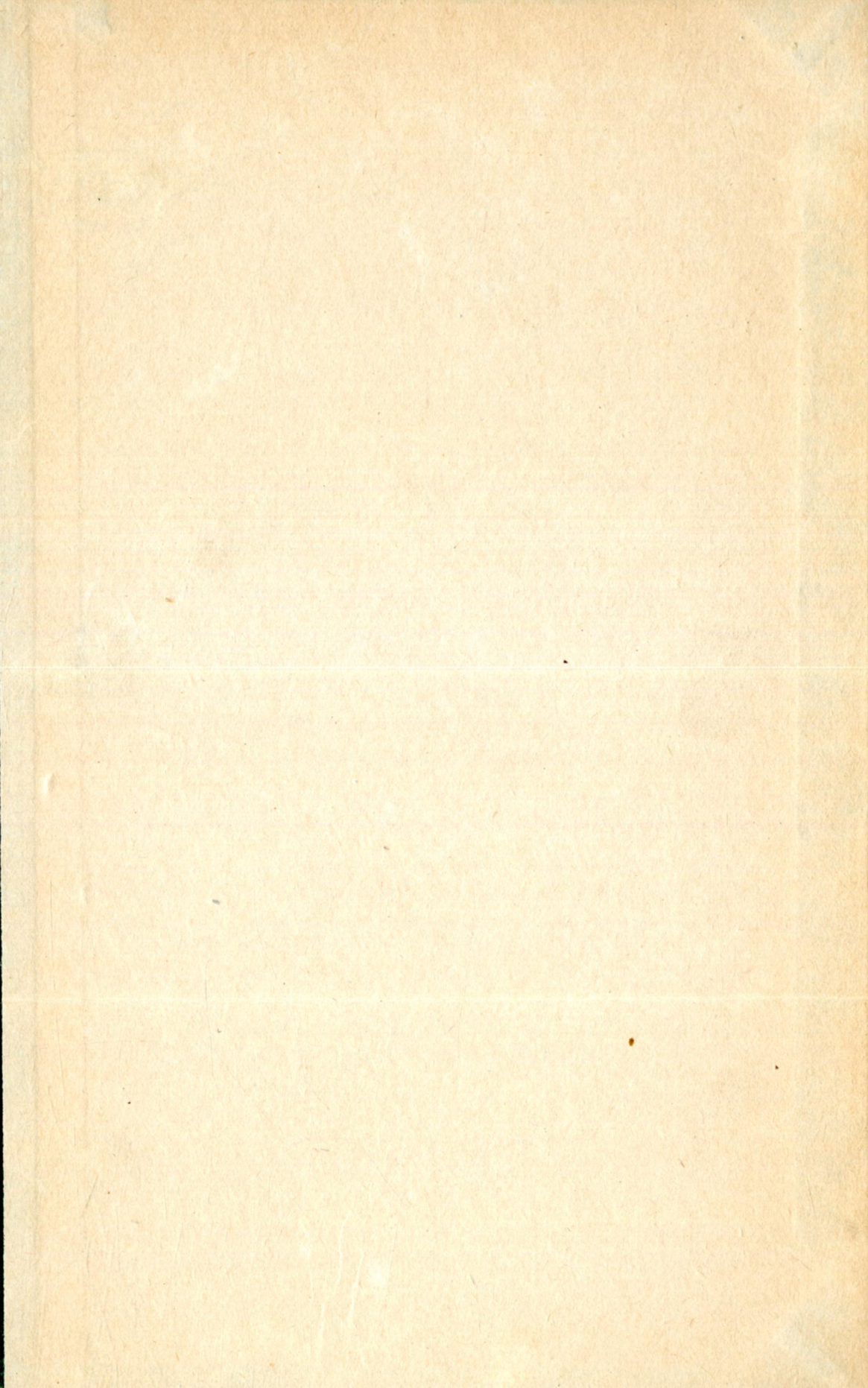
Поминаючи інтересність офіціальних документів, що стверджують ширене французського яacobінізму в Польщі при кінци XVIII. ст. з ціхами, яких кваліфікація не може бути предметом сумніву, звернім увагу на педагогічну методу Горжковського. Його квадрат з колїсцятами 25 упривилейованих, окружений колїсцятами цілих товп мужви — чим воно ріжнить ся від того кола (чи двох, чи й трех) пшеничних зерен, упривилейованих, окруженого колом таких-же зерен, мужиків? Призначене помислів те саме. В другім помислі лиш повторене улегшене — для чоловіка, що на рисунку не орієнтуєть ся й легше стямить маніпуляцію зернами в колах ніж колїсцятами в квадратах.

Оповіданє Поляків про Шевченкову революційну катехизацію є очевидно другою редакцією польського оповіданя про таку-ж катехизацію Горжковського. Доказавши се, стверджую вже безсумнівно, що в нїм нема для біографії Шевченка нічого, крім слїду ненависти, з якою деякі шляхетські круги могли відноситись до мужиць-

кого поета, та хіба ще крім тих зерен, котрими той поет мав звичай закусити — як сам мовляв — по чарці, щоб продирило.

Чи помисл Горжковського був його оригінальним помислом, чи перейнятим з Франції, як догадував ся вже австрійський надворний комісар, барон Маргелік в письмі до міністра Лязанського, не відомо й нема мені потреби слідити за тим. Додам лиш те, що Горжковський у слідстві звязував повстанє того помислу з 1788. роком, коли його й задемонстровано в Варшаві на соймовій сали, але зараз теж сконфісовано рисунок. Тоді пан геометра в Варшаві був зайнятий при конскрипції населеня, що йому потім стала в пригоді; мав теж якийсь звязок з „*Pokorną supliką włościan do Stanów Najjaśniejszych*“, розкиненою в часі отвореня соймової сесії, а написаною против підданства й панщини.

Як ні булоб, концепт революційної притчі давний. Давнійший від агітації Джона Бравна за визволом Негрів (1854—1858), в котрій велів шукати за ним М. Драгоманів.

B-3701
1981/1992 КОМН-1-2

B 3.701
КОМН.1-2

СОВЕТСКИЙ ПАРТИЗМ